T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

DERNEKLEŞME VE DİN
-GAZİANTEP ÖRNEĞİ-

Tezi Hazırlayan
Erol ERKAN

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Doktora Tezi

Mayıs 2012
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Erol ERKAN

YÖNERGEYE UYGUNLUK

"*Dernekleşme ve Din -Gaziantep Örneği-*" adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan	Danışman
……...	…….
Erol ERKAN	Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

……..

Prof. Dr. Ahmet Kamil CİHAN

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK danışmanlığında Erol ERKAN tarafından hazırlanan **"DERNEKLEŞME ve DİN -Gaziantep Örneği-"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

..11../05./2012

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK .....

Üye : Prof. Dr. Beylü Dikeçligil .....

Üye : Prof. Dr. Mehmet Akgül .....

Üye : Prof. Dr. A. Vahap TAŞTAN .....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ilkay SAVIN .....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 07.06.2012 tarih ve .....11..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..07../06../2012

Prof. Dr. H. Yunus ARAYDIN
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Sivil toplum, devletten ayırt edilmiş toplumu ifade etmektedir. Ancak bu anlamıyla birlikte devlete karşıtlığı, onun karşısında olmayı gerekli görmemektedir. Devlet ve sivil toplum İki farklı alan olarak düşünülebilir. Diğer yandan sivil toplum, farklı talepleri bulunan gönüllü birlikteliklerin barış içinde yaşayabilmelerine imkân temin etmeyi öngörür. Zira sivil toplum, devlet iktidarının hâkimiyet alanının daraltılması, hukuk sınırlarına dâhil edilmesiyle, toplumun geniş kesimleri lehine özgürlük alanlarının genişletilmesiyle, toplumdaki değişik grupların kendi kimliklerini özgürce ortaya koyabilmelerine olanak sağlamasıyla gerçekleşebilir.

Sivil toplum kavramı üzerinde ülkemizde yıllardır tartışmalar yapılmakta, sivil toplum-demokrasi, sivil toplum-İslam ilişkileri bu bağlamda ele alınmaktadır. Bu tartışmalarda bakış açısının önemli olduğu, farklı yerlerden farklı gayelerle bakıldığında tartışmanın taraflarının tutumlarının değişiklik gösterdiği görülmektedir. Elbette ki bu tartışmalarda tarafların tutumu, arka planda kendi zihin dünyaları tarafından şekillenmektedir.

Esasında sivil toplum, toplumun farklı kesimlerinin özgürlük arayışlarını ifade etmektedir. Bu açıdan sivil toplum bir nevi özgürlük alanıdır. Bu alanda bir takım idealler için değişik kuruluş ve örgütler hayat bulabilmektedir. Bu özgürlük alanı içerisinde hayat bulabilen örgüt türlerinden biri de kuşkusuz din dernekleridir.

Din dernekleri, sanayileşme ve kentleşme neticesinde zayıflayan geleneksel yaşam biçiminin ve değerlerin korunmasında etkin rol oynayabilmekte, ortaya çıkan bunalımı yatıştırabilmekte, bireyler için güvenli bir liman halini alabilmektedir. Böylelikle din dernekleri toplumsal bir takım ihtiyaçların karşılanmasında işlevsel olabilmektedir. Bununla birlikte din dernekleri, toplumun değişik kesimlerinin taleplerinin dile getirilmesinde, meşru zemine taşınmasında aracılık yapabilmektedirler.

Sivil toplum, devletin kontrolü dışındaki alanı ifade etmektedir. Bu alanda değişik saiklerin etkisiyle insanlar farklı bir biçimde örgütlenebilmektedir. İşte bu çalışmanın I. bölümünü teşkil eden teorik kısmında, toplum üzerinde derin etkilere sahip olan dinin, dini yaşantının görünümlerinden biri olan din dernekleri, bu türden kuruluşların

örgütlendiği alan olan sivil toplum bağlamında ele alınmaktadır. Bu bölümde, sivil toplumun, kendisine olanak tanıması açısından demokrasiyle ilişkisi irdelenmektedir. Diğer yandan, toplumsal yapımızın temeli olan İslami anlayış içerisinde sivil toplumun imkânı tartışılmakta, Osmanlı ve Türkiye pratiğinde sivil toplumun izlerine bakılmaktadır.

Araştırmanın II. bölümünü teşkil eden uygulama kısmında ise, Gaziantep'teki din derneklerinin işlevleri, siyasi tutum ve davranışları saptanmaya çalışılmıştır. Diğer yandan din derneği üyelerinin, kendi dernekleriyle olan ilişkileri ve din derneklerine dair algılarının tespitine yer verilmiştir.

Bu araştırmanın gerçekleşmesinde gerekli ilgi ve desteklerini esirgemeyerek yol gösteren değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Celaleddin Çelik'e, doktora ders döneminde kendisinden çokça istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Ünver Günay'a, önerileriyle teze olan katkıları dolayısıyla Prof. Dr. Beylü Dikeçligil'e, Prof. Dr. Abdulvahap Taştan'a, Prof. Dr. Mehmet Akgül'e, Yrd. Doç Dr. İlkay Şahin'e ve ayrıca anket uygulamalarında yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Erol ERKAN

DERNEKLEŞME VE DİN
-GAZİANTEP ÖRNEĞİ-

Erol ERKAN
Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Mayıs 2012
Danışman: Prof. Dr. Celaleddin Çelik

ÖZET

Sivil toplum, insanların, devletin egemenlik sınırları dışında, toplumdaki bir takım ihtiyaçlar doğrultusunda örgütlenmelerine, kendi kimlik ve farklılıklarını ifade etmelerine, toplumsal taleplerini dile getirmelerine imkân tanıyan bir alandır. Özellikle 80'lerden sonra Türkiye'de daha yoğun olarak tartışılan kavram, günümüzde de önemini korumakta, bu çerçevede vakıf, sendika ve dernek gibi kuruluşlar dikkat çekmektedir.

Dernek denince elbette ki dernekler içerisinde ağırlıklı bir yekûn oluşturan din dernekleri öncelikle akla gelebilmektedir. Türkiye'de din dernekleri gerek sayısal ağırlıkları gerekse de toplumdaki faaliyet ve etkinlikleri itibariyle ilgi çekmektedir. Bu çalışmanın da konusunu teşkil eden din dernekleri sivil toplum perspektifinde ele alınmaktadır.

Din dernekleri nasıl ve ne tür bir toplumsal ihtiyaçtan doğmaktadır? Toplumda ne tür işlevlere sahiptir? Din derneklerinin oluşumu ve bunlara katılım belirli sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel tabana dayanmakta mıdır? Din dernekleri toplumsal duruma verilen bir tepki, siyasi iktidarla bir çatışma aracı olarak değerlendirilebilir mi? Araştırmamızda bu temel problemler Gaziantep'teki din dernekleri özelinde irdelenmiştir.

Yapısal fonksiyonel yaklaşımın temel alındığı bu araştırmada nicel ve nitel yöntem birlikte kullanılmıştır. Veriler anket yoluyla elde edilmeye çalışılmıştır. Anlayıcı yorumlayıcı sosyolojik eğilim gereği ankette açık uçlu sorulara yer verilmiş, diğer yandan informel görüşmeler ve doğrudan gözlemler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada temel savımız din derneklerinin devletin boş bıraktığı alanda faaliyet gösterdikleri ve böylelikle sivil alanı genişlettikleridir. Ayrıca, din derneklerinin toplumda farklı fonksiyonlara sahip olarak değişik görünümlere bürünebildiğidir.

Bu araştırma sonucunda din derneklerinin, sivil toplumun temel unsurlarını taşıdığı görülmüştür. Ayrıca din derneklerinin toplumda insani, kültürel, siyasi bir takım farklı işlevlere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan din derneklerine katılımın cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi değişkenlere bağlı olarak değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dernek, Tampon kurum, Sivil toplum, Sanayileşme, Modernleşme

NGOs AND RELIGION

-GAZİANTEP SAMPLE-

Erol ERKAN
Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
PHD Thesis, May 2012
Adviser: Prof. Dr. Celaleddin Çelik

SUMMARY

Civil society is a space which enables people to get organized for their various needs, Express their identity, differences and social needs, autonomous of the hegemony of government. The concept has been argued more intensively in Turkey especially after 80s and NGOs, trade unions and guilds have been noticed.

Religious NGOs are have a big portion within NGOs and are recognised first. Religious NGOs are interesting with their high number and their activities. Focus of this study is NGOs and they are studied with the perspective of religion.

Which needs lead constructing Religious NGOs? What is their function in society? Is there a specific socio-economical and socio-cultural base for construction of Religious NGOs and participation to them? Can the NGOs on religion evaulated as a response to social situation and a means to conflict with political hegemony? In this study, these main problems have been studied with the Religious NGOs in Gaziantep.

In this study structional functionalist approach has been base and qualitative and quantitive methods have been used. The data have been obtained by surveys. Additionally, as a result of comprehending sociological tendency, expressive and descriptive questions have been asked and informal interviews and direct observations have been made.

The main focus of the study is that the Religious NGOs are active on the space which the state is not active and they extend the civil space. Furthermore, the Religious NGOs may have various functions and have different appearances.

As a result of the study, it is observed that Religious NGOs have the basic characteristics of civil society. Additionally, NGOs on religion have different functions in society. Furthermore, it is observed that participation to NGOs vary with the variables as sex, age, education.

Keywords: NGO, Tampon Institution, Civil Society, Industrialism, Modernization

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK ---------- i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ---------- ii
KABUL ONAY ---------- iii
ÖN SÖZ ---------- iv
ÖZET ---------- vi
ABSTRACT ---------- viii
İÇİNDEKİLER ---------- x
KISALTMALAR ---------- xiii
TABLOLAR LİSTESİ ---------- xiv
GİRİŞ ---------- 1

I. BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELLERİ

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE
I. Sivil Toplum ---------- 6
II. Sivil Toplum ve Demokrasi ---------- 14
III. Müslüman Toplumlarda Sivil Toplumun İmkânı ---------- 20
IV. Osmanlı'da Sivil Toplum ---------- 30
V. Cumhuriyet Dönemi ve Sivil Toplum ---------- 42
VI. Modernleşme Üzerine ---------- 50
VII. Cemaat: Modern Kente Özgü Yeni Fenomen ---------- 55
VIII. Menfaat(Çıkar)-Baskı Grupları ve Sivil Toplum ---------- 66
IX. Dernekler ---------- 68
X. Yeni Sosyal Hareketler ---------- 74
1. Klasik Sosyoloji Açısından Sosyal Hareketler ---------- 74
2. Yeni Sosyal Hareketler ---------- 77

B. YÖNTEME DAİR ---------- 85
I. Kuram ---------- 85
II. Sınırlar ---------- 91
III. Sayıltılar ---------- 91

IV. Hipotezler ---------- 92
V. Tanımlar ---------- 93
VI. Evren ve Örneklem ---------- 95
VII. Bilgi Toplama Araçları ve Uygulama ---------- 97
VIII. Anket Formunun Hazırlanması ve Özellikleri ---------- 98
IX. Anketin Uygulanması ---------- 98
X. Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması ---------- 99

II. BÖLÜM
BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU OLARAK DİN DERNEKLERİ
-Gaziantep Örneği-

A. ARAŞTIRMA ALANININ GENEL ÖZELLİKLERİ ---------- 100
I. Şehrin Tarihsel ve Sosyo-kültürel Yapısı ---------- 100
II. Gaziantep'in Sosyo-Ekonomik Durumu ---------- 103
III. Gaziantep Sanayisi ---------- 104
IV. Gaziantep'in Ülke ve Bölge İçindeki Yeri ve Önemi ---------- 108
V. Gaziantep İle İlgili Bir Kısım İstatistikler ---------- 110
a. Nüfus ---------- 110
b. Eğitim ---------- 112
c. Dernekler ---------- 112
1. Türkiye'deki Derneklerin Genel Görünümü ---------- 112
2. Gaziantep'teki Derneklere Ait İstatistikler ---------- 120

B. ARAŞTIRMANIN BULGULARI ---------- 124
1. Örneklemin Sosyokültürel ve Sosyoekonomik Durumları ---------- 124
2. Örneklemin Dernekle Olan İlişkileri ve Derneğe Ait Algıları ---------- 133
3. Din Derneklerinin İşlevleriyle İlgili Bulgular ---------- 156
4. Din Derneklerinin Siyasi Tutum Ve Davranışları İle İlgili Bulgular ---------- 170
5. Din Dernekleriyle İlgili Diğer Bulgular ---------- 181

SONUÇ ---------- 193

KAYNAKLAR---------- 202
Ek 1: Anket Formu ---------- 211
ÖZGEÇMİŞ ---------- 221

KISALTMALAR

AÜ ..... Ankara Üniversitesi
a.n. ..... Anket No
bkz. ..... Bakınız
Çev. ..... Çeviren
D. ..... Derneğin
Dağ. ..... Dağılımı
Değ. ..... Değişkenlere
Der. ..... Derleyen
Du. ..... Duruma
Da. ..... Dağılımı
Ed. ..... Editör
G. ..... Göre
Haz. ..... Hazırlayan
İst. ..... İstanbul
İİBF ..... İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
K. ..... Kendi
MÜİF ..... Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
NGO ..... Non-Gorvermental Organization
Ö. ..... Örneklemin
Öğr. ..... Öğrenim
s. ..... Sayfa
STK ..... Sivil Toplum Kuruluşu
STÖ ..... Sivil Toplum Örgütü
Yay. ..... Yayınları
Topl. ..... Toplam

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo I. 1: Gaziantep İlçe Merkezi ve Belde/Köy Nüfusu....110
Tablo I. 2: Yıllara Göre Gaziantep Nüfusu....111
Tablo I. 3: Gaziantep İlçe Merkezlerindeki Eğitim Düzeyi....112

Grafik I. 1: Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları....113
Grafik I. 2: Derneklerin Bölgelere Göre Dağılımı....114
Grafik I. 3: Faal Derneklerin Nevilerine Göre Dağılımı....115
Grafik I. 4: Derneklerin Kuruluş Amaçlarına Göre Dağılımı....116
Grafik I. 5: Kurulan Derneklerin Hedeflediği Kitleler İtibari İle Dağılımı....117
Grafik I. 6: Derneklerin Yıllara Göre Üye Sayıları....118
Grafik I. 7: Dernek Üye Sayılarının Türkiye Nüfusuna Oranı....119

Tablo I. 4: G. Antep İlçelerine Göre Derneklerin Sayı Ve Oranları....120
Tablo I. 5: Gaziantep'teki Dernek Türleriyle İlgili Durum....121
Tablo I. 6: Gaziantep İlçelerindeki Dernek Türleriyle İlgili Durum....122
Tablo I. 7: Şahinbey ve Şehitkâmil'deki Dernek Türleriyle İlgili Durum....123
Tablo I. 8: Şahinbey ve Şehitkâmil'deki Din Dernekleri İle İlgili Durum....123

Tablo II. 1: Örneklemin Cinsiyet Durumu....124
Tablo II. 2: Örneklemin Yaşla İlgili Durumu....125
Tablo II. 3: Örneklemin Medeni Durumu....125
Tablo II. 4: Örneklemin Eğitim Durumu....126
Tablo II. 5: Örneklemin Gaziantep Şehri İle İlgili Durumu....127
Tablo II. 6: Örneklemin Şehirlilik Durumu....127
Tablo II. 7: Örneklemin Ekonomik Durumu....128
Tablo II. 8: Örneklemin Ailelerinin Gelir Durumu....129
Tablo II. 9: Ö. Ailelerinin Ekonomik Durumunun Maddi Gelire Göre Dağılımı....130
Tablo II. 10: Örneklemin Mezheple İlgili Durumu....131
Tablo II. 11: Örneklemin Derneğe Üyelik Süresi....131
Tablo II. 12: Ö. Derneğe Üyelik Süresinin Şehirlilik Durumuna Göre Dağılımı....132
Tablo II. 13: Derneklerin Faaliyet Süresi....133
Tablo II. 14: Dernek Üyelerinin Buluşma Mekânı....133
Tablo II. 15: Üyelerin Derneğe Katılma Şekli....134
Tablo II. 16: Derneğe Katılma Şeklinin Değişkenlere Göre Dağılımı....135
Tablo II. 17: Üyelerinin Derneğe Üye Olmalarında En Önemli İki Neden....136
Tablo II. 18: Dernek Üyelerine Göre Başkalarının Derneğe Üye Olma Nedenleri....137
Tablo II. 19: Dernek Üyeliği İçin Özel Şartların Varlığı İle İlgili Durum....138
Tablo II. 20: Din Derneği Üyeliğinin Herkese Açık Olması İle İlgili Durum....139
Tablo II. 21: Dernekten Ayrılanlar İçin Bir Yaptırımın Olmasıyla İlgili Durum....139
Tablo II. 22: Olumsuz Bir Davranışta Dernekten Uzaklaştırılmayla İlgili Durum....140
Tablo II. 23: Dernekte Önemli Kararların Alınmasıyla İlgili Durum....140
Tablo II. 24: Dernek Başkanının Belirlenme Biçimiyle İlgili Durum....142
Tablo II. 25: Dernek Gelirleriyle İle İlgili Durum....143
Tablo II. 26: Derneklerin Gelirlerinin Yeterliliği İle İlgili Durum....143
Tablo II. 27: Derneğin Amaçlarının Önemine Göre Sıralanmasıyla İlgili Durum....146
Tablo II. 28: Din Derneği Üyeleri İçin Kendi Derneklerinin Önemi....147
Tablo II. 29: Dernek Üyeliğinin Üye Açısından Yararları İle İlgili Durum....148

Tablo II. 30: Derneğin Baskı Unsuru Olarak Değerlendirmesiyle İlgili Durum 151
Tablo II. 31: D. Baskı Unsuru Olarak Algılanmasının Mezhebi Du. G. Dağılımı 152
Tablo II. 32: Derneklerin, Boş Bırakılan Alanı Doldurulmasıyla İlgili Durum 153
Tablo II. 33: Derneğin, Dayatılan Yaşam Tarzına İtiraz Olarak Algılanması 153
Tablo II. 34: Derneğin, İtiraz Olarak Algılanmasının Değ. G. Dağılımı 154
Tablo II. 35: Derneğin, Ortak İnanç İçin Yaşama Ortamı Sağlaması Durumu.....155
Tablo II. 36: Üyelerin Katıldıkları Dernek Faaliyetleriyle İlgili Durum 157
Tablo II. 37: Dernek Üyelerin Birbirleriyle Görüşme Sıklığı.....157
Tablo II. 38: Dernek İçi İletişimi Arttırmak İçin Yapılan Faaliyetlerle İlgili Durum158
Tablo II. 39: Derneğin Faaliyetleri Sırasında Karşılaşılan Sorunlarla İlgili Durum..158
Tablo II. 40: Gaziantep'teki Din Derneklerinin Faaliyet Alanı İle İlgili Durum.....159
Tablo II. 41: Derneklerinin Faaliyetlerinin Herkese Açık Olmasıyla İlgili Durum...160
Tablo II. 42: Din Derneklerinin Sosyal Faaliyetleriyle İlgili Durum.....160
Tablo II. 43: Din Derneklerinin Kültürel Faaliyetleriyle İlgili Durum.....161
Tablo II. 44: Din Derneklerinin Süreli-Süresiz Yayınlarıyla İlgili Durum.....161
Tablo II. 45: Üyelerin Borç Talebi İle İlgili Durum 163
Tablo II. 46: Üyelerin İhtiyacı Olan Kişilere Borç Vermeleriyle İlgili Durum.....163
Tablo II. 47: Devlet Dairesinde İşlerin Takibi İle İlgili Durum.....164
Tablo II. 48: Üyelerin Çocuklarının İşe Girme Biçimiyle İlgili Durum.....164
Tablo II. 49: Üyelerin, K. Çocuklarının Evliliklerinde Tercihleriyle İlgili Durum ...165
Tablo II. 50: Üyelerin Öncelikle Kimi İşe Alacaklarıyla İlgili Durum.....165
Tablo II. 51: Üyelerin İşlerine Girme Veya İşlerini Kurma Şekliyle İlgili Durum ...166
Tablo II. 52: Acil Durumlarda Kimlerden Destek Alındığıyla ilgili Durum 166
Tablo II. 53: Dernek Üyeliğinin Maddi Katkı Sağlaması İle İlgili Durum.....167
Tablo II. 54: Derneğin Maddi Destek Sağlamasının Gelir Durumuna G. Dağılımı ..168
Tablo II. 55: Diğer Derneklerle Görüşme Sıklığı İle İlgili Durum 169
Tablo II. 56: Din Derneklerinin İşbirliği Yaptıkları Sivil Toplumla İlgili Durum 169
Tablo II. 57: Daha Büyük Bir STK ile Birleşme Fikriyle İlgili Durum.....170
Tablo II. 58: Din Derneklerinin Siyasette Desteğinin Önemiyle İlgili Durum.....171
Tablo II. 59: Derneklerin Siyasette Desteğinin Öneminin Öğr. Durumuna G. Dağ..173
Tablo II. 60: Yerel Seçimlerde Ortak Karar Alınmasıyla İlgili Durum.....173
Tablo II. 61: Genel Seçimlerde Ortak Karar Alınması İle İlgili Durum.....174
Tablo II. 62: Siyasi Seçimlerde İnancın Tercihte Etkili Olmasıyla İlgili Durum 175
Tablo II. 63: Siyasi Bir Partiye ya da Adaya Yardım Edilmesiyle İlgili Durum.....175
Tablo II. 64: Bir Kanun İçin Herhangi Bir Faaliyetin Yapılması Durumu.....176
Tablo II. 65: Siyasetçilere Dönük Bilgi Verme Faaliyetiyle İlgili Durum 177
Tablo II. 66: Genel Seçimlerde Adayların Ziyaretiyle İlgili Durum 177
Tablo II. 67: Yerel Seçimlerde Adayların Ziyaretiyle İlgili Durum 178
Tablo II. 68: Derneğin Önerisiyle Seçimlerde Aday Olanların Varlığı Durumu.....178
Tablo II. 69: Üyelerinden Seçimle İş Başına Gelmiş Olanların Varlığı Durumu.....179
Tablo II. 70: Üye Birinin Seçimle İş Başına Gelmesinin Önemiyle İlgili Durum.....179
Tablo II. 71: Üye Birinin Seçilmesinin Öneminin Öğrenim Durumuna G. Dağ. 180
Tablo II. 72: Din Dernekleri İle Siyasi Partiler Arasındaki İlişki Durumu.....180
Tablo II. 73: Siyasi İktidarın Kararlarını Etkilemek İstemeleriyle İlgili Durum 181
Tablo II. 74: Toplumdaki Ahlakî Durum.....183
Tablo II. 75: Toplumdaki Ahlaki Durumun Değişkenlere Göre Dağılımı.....184
Tablo II. 76: Kız Çocukları İçin İstenilen Eğitim Düzeyi İle İlgili Durum 186
Tablo II. 77: Kız Çocukları İçin İstenilen Eğitim Düzeyinin Değ. G. Dağılımı.....188
Tablo II. 78: Derneğin Başka Dernekten Ayrılarak Kurulmasıyla İlgili Durum 189

Tablo II. 79: Ayrılarak Kurulan Başka Bir Derneğin Olmasıyla İlgili Durum.....190
Tablo II. 80: Dernek İçinde Yaşanan Ayrışma Nedenleriyle İlgili Durum.....190
Tablo II. 81: Asla Birleşmeyecekleri Başka Derneklerle İlgili Durum 191
Tablo II. 82: Farklı Düşünen Diğer Derneklere Karşı Tutumla İlgili Durum.....191

GİRİŞ

Konu ve Problem

Günümüz Türkiye'sinde sivil toplum, demokrasi gibi kavramların öne çıktığına, bunlara bağlı olarak derneklerin de değer kazandığına tanıklık etmekteyiz. Bu kavramlar etrafında yapılan tartışmalar çerçevesinde İslam-sivil toplum ilişkisi ve dinî dernekler de değişik şekillerde değerlendirilmektedir. Biz de bu çalışmada din derneklerini ele aldık. Diğer bir ifadeyle bu çalışmanın konusunu, din derneklerinin sivil toplum zemininde ele alınıp araştırılması teşkil etmektedir. Bu araştırmada, teorik düzeyde *sivil toplum-din dernekleri* ilişkisinin kuramsal temelleri, din sosyolojisi açısından incelenmeye çalışıldı. Bir alan araştırması olan çalışmanın uygulama bölümünü ise, sanayisi ve sosyo-ekonomik durumuyla Türkiye'nin özelde Güneydoğu'nun önemli kentlerinden biri olan Gaziantep'de din derneklerinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bağlamlarında incelenmesi ve genel bir görünümünün tespit edilmesi oluşturmaktadır.

İnsanlar, ortak hedefler ulaşmak için, aralarında belirli derecede bir işbirliği kurup birbirleriyle sosyal ilişkilere girişerek değişik toplumsal eylemlerde bulunurlar. Toplumsal eylem, farklı etkinliklerle ortaya çıkar. Bu etkinliklerden biri de dindir. Din bireyi etkilemenin ötesinde toplumsal hayatı da etkileyen bir özelliğe sahiptir. Bu, dinin örgütlülüğe, örgütlü yaşama imkân tanıması ve buna önem atfetmesinden kaynaklanmaktadır. Dinin cemaat teşkil etme niteliği, onun en önemli özelliklerinden birisidir. Bir dinin varlığını koruması, sonraki kuşaklarda varlığını sürdürebilmesi dinin cemaat oluşturucu niteliğine bağlıdır.

Sivil toplum devletin kontrolü dışındaki alandır. Bu alanda insanlar bir takım amaçlar için örgütlenmektedirler. Örgütlü yaşam, modern toplumlarda zorunlu bir gereksinim olarak kendini hissettirmektedir. Sanayileşme ile birlikte toplumlarda görülen hızlı

sosyo-ekonomik değişim, geleneksel ilişki, değer ve rollerin çözülmesi, toplumun parçalı yapısı, bireyin sosyal bir güvensizlik yaşaması, devlet aygıtı karşısında yalnızlığı ve güçsüzlüğü kişileri örgütlü yaşama yönlendirmektedir. Modernleşen toplumlarda insanların bu tür ihtiyaçlara cevap vermek için kurdukları örgütlerden biri de kuşkusuz derneklerdir. Dernekleşme uzmanlaşmış, iş bölümünün ve siyasal katılmanın arttığı sanayileşmiş toplumlarda yoğun olarak görülebilmektedir. Dernekler bilinçli bir eylemin sonucu olmaları ve özel grupların maddi menfaatlerinin temin etmek veya ekonomik, sosyal ve kültürel bir ideali desteklemek için ortaya çıkmış olmaları itibariyle dikkat çekicidir.

Bir yandan dinin cemaatleşme özelliği diğer yandan modern yaşamın örgütlenme gereksinimini ortaya çıkarması bu iki olgu arasındaki ilişkiyi dikkate değer kılmaktadır. Bu iki olgu arasındaki ilişki neticesinde modern toplumlarda dinî oluşum ve katılmanın bir başka türü olarak din dernekleri ile karşılaşmaktayız. Bilhassa Türkiye'deki dernekler içerisinde önemli bir ağırlığı bulunan din derneklerinin sivil toplumla ilişkisi ve toplumdaki işlevleri ayrıca dikkate değerdir. Bu noktada din derneklerinin belli bir sosyo-ekonomik ve sosyo kültürel temellere dayanıp dayanmadığı, ne tür toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığı ve toplumda hangi fonksiyonlara sahip olduğu bir merak konusu olarak karşımızda durmaktadır. Bu araştırma ile cevap aradığımız temel problemler şunlardır:

I- Din dernekleri nasıl ve ne tür bir toplumsal ihtiyaçtan doğmaktadır? Toplumda ne tür işlevlere sahiptir?

a. Din dernekleri bütünleşmeyi mümkün kılan "ikincil yapılar" (tampon mekanizmalar ve ara formlar) olarak işlev görebilmekte midir?

b. Din derneklerinin oluşumu ve bunlara katılım nedenin altında, modern toplumda cılızlaşan geleneksel ilişkilerin, değer ve rollerin yerini doldurmak mı yatmaktadır?

c. Din derneklerinin, değişen toplumla beraber ortaya çıkan kişilik bunalımlarını önleyebilecek işlevleri bulunmakta mıdır?

II- Din derneklerinin oluşumu ve bunlara katılım belirli sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel tabana dayanmakta mıdır?

a. Eğer dini oluşum ve katılımın belirli herhangi bir tabanı varsa bu taban hangi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşullara dayanmaktadır?

b. Eğitim, gelir seviyesi, yaş ve mesleklere göre din derneklerine katılım farklılaşmakta mıdır?

III- Din derneklerinin kurulması ile sosyo-ekonomik koşullar arasında bir ilişki var mıdır?

IV- Din dernekleri farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeylerde değişik şekillerde algılanabilir mi? Bu çerçevede din derneklerine çeşitli anlamlar yüklenebilir mi?

a. Farklı eğitim, kültür ve gelir seviyelerine sahip kişiler için din dernekleri ne tür anlama sahiptir?

V- Din derneklerini toplumsal duruma verilen bir tepki olarak değerlendirebilir miyiz?

VI- Din dernekleri siyasi iktidarla bir çatışma aracı olarak tezahür edebilir mi?

VII- Din derneklerini sivil toplum örgütü olarak değerlendirebilir miyiz?

Amaç

Bu çalışmada amacımız; geleneksel değerlerin çözüldüğü toplumumuzda din derneklerini bilimsel bir temelde incelemektir. Diğer bir ifadeyle din dernekleri ile toplumun ekonomik, kültürel yapılar, koşullar ve değişmeler arasındaki ilişkilerle ilgili sosyolojik yöntemlerle veriler elde etmek ve din derneklerinin toplumdaki işlevlerini tespit etmektir.

Bu çalışmanın önemli bir hedefi de din derneklerinin yerini diğer dernekler bağlamında değerlendirerek Türkiye'deki genel olarak sosyal ve siyasal katılımın hangi toplumsal nedenlerin ağırlığını taşıdıklarını belirlemektir. Böylelikle toplumdaki koşulların hangi toplumsal güçleri harekete geçirdiğini de anlamak mümkündür. Zira siyasal ve sosyal katılmanın bir türü olan dernekleşme, belirli bir siyasal bilinç ve davranışın bir parçasıdır.

Bu çalışmanın temel gayelerinden biri de din dernekleri ile ilgili doğru değerlendirmelerde bulunabileceğimiz verileri ortaya koymaktır. Ülkemizde din dernekleri ile ilgili yok denilecek kadar sınırlı sayıda çalışmalar yapılmıştır. Yapılan

kimi çalışmalarda ise objektiflik yitirilmiştir. Bunun sonucunda din dernekleri ile ilgili eksik değerlendirmeler ortaya çıkabilmektedir. Kuşkusuz din sosyolojisi alanında çoğu araştırmada olduğu gibi din dernekleri ile ilgili olarak da tarafsız bir araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Önem

Sanayileşme ve nüfus hareketleri sonucu özellikle 1950 sonrası toplumumuzda yoğun olarak yaşanan şehirleşme; toplum hayatında yapısal kimi değişikliklere neden olmuştur. Modernleşme sürecinde farklılaşan, ihtisaslaşan, örgütleşen toplum yapısında bir formel örgüt biçimi olarak karşımıza dernekler çıkmaktadır. Dernekler, değişen sosyo-ekonomik yapının neden olduğu güvensizlik ortamında "bir sosyal güvenlik aracı" olarak önem kazanmakta, üyeleri için önemli bir güvenlik mekanizması sunmaktadır. Bu özellikleri ile aynı zamanda bireylerin sisteme muhalefet etmelerinin önüne geçilmektedir. Böylelikle dernekler bireyin şehir hayatına uyum sağlamasına yardımcı olmakta, yaşanan problemlere karşı bireyi korumaktadır. Bu şekilde şehirleşme ve buna bağlı olarak gelişen sosyal değişimin birey üzerindeki olumsuz etkileri dernekler tarafından azaltılabilmektedir. Şehre göç edenler arasında kent yaşamına ayak uyduramayanlar ve bu tür ara formlara dâhil olmayanlarda belli bir yalnızlık ve yabancılaşma ortaya çıkabilmektedir. Özellikle şehre göç edip şehirde aradığını bulamayan, şehir hayatına uyum sağlayamayan bireylerde sisteme muhalefet de sertleşebilmektedir.

Din, şehrin geleneksel değerleri aşındıran yapısı karşısında şehre göç edenleri şahsiyet olarak ayakta tutabilen ortak bir zeminde bir araya getirmektedir. Bireylerin dinî bir zeminde bir araya geldikleri formel bir örgüt biçim olarak karşımıza din dernekleri çıkmaktadır. Artan eğitim düzeyi, şehirleşme, iletişim imkânlarının artması ve yaşam biçimindeki değişmeler inançlı kesimlerin kendilerini ifade etme tarzlarını da etkilemekte modern dünyanın sunduğu araçları daha yoğun kullanmakta ve özellikle dernekleşme yönünde eğilim göstermektedir. Bu tür din dernekleri devlet ile fert arasında ara formlar olarak birey için bir sosyal güvenlik mekanizması sunmak, bireyin şehir ve toplum yaşamına uyumunu sağlamak gibi işlevler görürken özellikle adaletin olmadığı ortamlarda sisteme radikal bir şekilde muhalefet etmelerine de aracılık

edebilmektedir. Bu bağlamda toplumsal şartları içinde din derneklerinin, bunlar arasındaki ilişkinin, üstlendikleri fonksiyonların, bireyin ve toplumun yaşamına etkilerinin incelenmesi önemli bir konu olarak durmaktadır. Ayrıca konunun önemini şu şekilde sıralayabiliriz:

—Din derneklerinin araştırılması, sivil toplum alanındaki dini örgütlenmelerin niceliksel ve niteliksel değişimini, sosyo-ekonomik ve politik değişimle, bu değişim arasındaki ilintiyi gösterecek olması açısından önemlidir.

—Din derneklerinin incelenmesiyle bu tür derneklerin etki faaliyetleri ortaya konabilecektir. Diğer bir ifadeyle din derneklerinin sosyal, siyasal ve ekonomik yapıda ne doğrultuda etkide bulunmak istedikleri belirlenebilecektir.

—Din derneklerinin analizi toplum dinamizminin niceliğini ve niteliğini anlamamız ve doğru teşhis koyabilmemiz açısından yarar sağlayacağı açıktır.

—Dernekleşme süreci içerisinde dernek türlerini sayısal olarak tespit etmek toplumun en çok hangi sosyal ve ekonomik alanda örgütlenmek gereği duyduğu noktasında bize bir fikir sunabilir.

—Din derneklerinin diğer dernekler içerisindeki ağırlığına bakarak Türk toplumunun genel siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişim düzeyi hakkında az çok yargıda bulunabiliriz.

— Son olarak bu çalışma sonucunda din dernekleri hakkında daha doğru değerlendirmelerde bulunabiliriz. Böylelikle din derneklerinin olumlu işlevlerinden yararlanabiliriz.

I. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELLERİ

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. Sivil Toplum:

1990'lı yıllarda çeviri kitapların sayısında yaşanan artışla birlikte literatürümüze iyice nüfuz eden ve daha çok konuşulmaya başlanan sivil toplum[1], sosyolojik bir olgu olarak Batı toplumlarının gelişim sürecinde ve Batı siyasi geleneğinde ortaya çıkmıştır. Kavramın düşünsel temelleri Antik Çağa kadar uzanmaktadır. Ancak kavram, tarihin her döneminde bugünkü kullandığımız anlamda kullanılmamış, kavrama tarihi süreç içerisinde değişik anlamlar yüklenilmiştir. Örneğin Antik Çağda sivil toplum kavramıyla devletten ayrı veya ona karşıt bir alan kastedilmemektedir. Benzer şekilde Ortaçağda kavram, feodal düzeni, Ortaçağ krallıklarını ve imparatorlukların tümünü ifade etmek için kullanılmıştır. Roma Katolik Kilisesi'nde ise, sivil toplum kavramı kiliseye zıt olarak devlet anlamında kullanılmıştır[2].

Tarihsel bir olgu olarak Ortaçağ'ın sonlarında şekillenmeye başlayan sivil toplum, modern ticari merkezlerin ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişen kentsel unsurların (esnaf, tüccar gibi burjuvazinin habercilerinin) feodal sistem içinde ekonomik özerkliklerini elde ederek feodalizmin kurallarından özgürleşmeleri sonucu ortaya çıkan durumu belirtiyordu. Diğer bir ifade ile Batı toplumlarında sivil toplum kavramı orta sınıfa kentsel yaşamda sağlanan birtakım sivil özgürlükler temelinde ortaya çıkan,

---

[1] Korhan Gümüş, *"STK'lar Sivil Toplum Yerine Geçemez, Sivil Toplumun Katılımı İçin Çalışırlar"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Hazırlayan: Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.12-13

[2] Gülgün Erdoğan Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi,* Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.29-31

merkezi otoriteden bağımsız ve özerk kurumların şahsında gelişme imkânı bulan toplumsal alanı ifade eder[3].

Sivil toplum kavramı, 18. yy.ın ikinci yarısından itibaren yükselen burjuvazi ve liberal siyasi düşünce ile birlikte bugünkü modern kullanımına yakın bir anlamda yani devlet-sivil toplum karşıtlığı çerçevesinde kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin İngiliz liberal siyasal düşünürlerinden Adam Smith, sivil toplumu devlet dışında ve kendi kendisini üretebilecek bir alan olarak tanımlamıştır[4]. Bu yüzyıla egemen olan düşüncede toplum, kent yaşamının ve ticari faaliyetlerin geliştiği, çoğulcu, devlet tarafından asimile edilmemiş ve aile sınırları dışında gerçekleşen bireysel faaliyetlerin yer aldığı bir yapı olarak kabul edilir[5].

Esasında, ilk kez sivil toplumu devletten ayrı bir alan olarak tanımlayan kişi Hegel'dir. Hegel, modern Batının 19. yüzyılda burjuvazi ve sanayileşmeyle beraber yaşadığı toplumsal farklılaşmayı sivil toplum olarak tanımlar. Ancak O'nun için sivil toplum negatif bir alanı temsil etmektedir. Çünkü Hegel'e göre esas olan devlettir ve önemli olan toplumun farklılaşmadan, yekpare bir biçimde devletin varlığıyla bütünleşmesidir. Bu bakımdan Hegel, sivil toplumu negatif ve tarihin geçici bir aşaması olarak kabul eder[6]. O'na göre devlet; evrensellik, rasyonellik ve nesnellik bakımından işbirliğini temin eden, herkes için medeni bir yaşamı olanaklı kılan tek sosyal varlıktır. Sivil toplum ise; kişisel çıkarların, isteklerin ve ihtiyaçların dile getirildiği bir alandır[7]. Diğer bir ifadeyle Hegel'e göre sivil toplum farklılık, özel çıkar ve çatışma alanıdır. Devlet ise tarafsızlığın ve evrenselliğin egemen olduğu bir alandır. Toplumdaki çatışmacı unsurları ve özel çıkarları bir senteze, denge ve düzene dönüştüren yapıdır. Sivil toplum unsurlarına ahlaki değerler temin eder, ekonomik çıkarları plânlar ve hayati önem taşıyan yönetim hizmetlerinin etkinliğini arttırmaya gayret eder[8].

---

[3] Gülgün Erdoğan Tosun, *İzmir'de Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006, s.9-10
[4] Esra Yüksel Acı, *Kalkınma Sürecinin Yeni Aktörleri Sivil Toplum Kuruluşları: Kalkınma Ajan(s)ları mı? Neo Liberal Ajanlar mı?,* Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.19
[5]Tosun, *İzmir'de Sivil Toplum*, s.15
[6] Ömer Çaha, *"Devlet Karşısında Hükmi Şahsiyete Sahip Olmak Sivil Toplumun Gelişebileceğine İşaret Eder"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Hazırlayan: Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.46
[7] Matko Mestroviç, *"The Sociality of İnformation and Civility of Society" Der.* Slavko Splichal, Andrew Calabrese, Colin Sparks, İnformation Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on The Changing World Order-, Purdue University Press, West Lafayette 1994, s.140
[8] Funda Onbaşı, *Sivil Toplum*, L&M (Leyla ile Mecnun) Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.30-31

Sivil toplum kavramını, tarihsel bir süreç içerisinde, burjuva toplumunun özgüllüğüne ilişkin olarak değerlendiren bu anlayış, Marx tarafından geliştirilmiştir. Marx'a göre, Hegel'de sivil toplum kavramının tarihsellik süreci içinde ele alınışı zamanla çağdaş-evrensel bir gerçekliğin tarihselliği içinde mutlaklaştırılmış, sivil toplum-devlet ikiliği evrenselleştirilerek tarihsel koşulları irdelenmemiştir. Marx'a göre sivil toplum, sosyo-ekonomik ilişkilerle üretim güçlerinin bütününü ifade etmektedir. Buna göre temel karşıtlık, bu şekilde tanımlanan sivil toplum ile sivil toplum içindeki sınıf ilişkilerinin üstyapısal sonucu olan devlet arasındadır. Bu anlamdaki sivil toplum, çeşitli kurumların devlet karşısında güçlendirilmesi neticesinde, devleti ve diğer toplumsal sınıfları da içine alarak dönüşecek, böylelikle hem devlet-burjuva toplumu ikiliği, hem de toplumsal sınıf farklılıkları ile birlikte devlet de ortadan kalkacaktır. Bu yaklaşıma göre sivil toplum, devlet-toplum ikileminin ve toplumsal sınıf farklılıklarının aşılması yoluyla sosyalist topluma ulaşmanın bir yöntemi niteliğindedir. Marx'ın sivil toplum anlayışını kabul eden ve daha ayrıntılı bir çerçeveye oturtan Gramsci'ye göre ise sivil toplum, devletin zorunlu hareket ve müdahaleleriyle üretimden ortaya çıkan ekonomik alan arasında yer alır. O'na göre sivil toplum özel yurttaş ve bireysel kabul alanı olarak meydana çıkan toplumsal yaşam alanıdır. Söz konusu toplumsal yaşam alanı olarak sivil toplum, maddi ilişkiler bütününü değil daha çok ideolojik ve kültürel ilişkileri; ticari ve sanayi yaşam bütününü değil daha çok tinsel ve entelektüel yaşam bütününü içermektedir[9].

Gramsci'nin sivil toplum kavramsallaştırmasında devlet ve sivil toplum arasında organik bir bağın olduğu görüşü hâkimdir. Buna göre; yöneten sınıfların tarihsel birliği devlette gerçekleşir fakat bu birlik, hukuksal ya da siyasal düzeyde bir birlik olarak ele alınmamalıdır. Bu önemli tarihsel birlik, somut olarak devlet ve sivil toplum arasındaki organik ilişkinin bir tezahürüdür. Bu anlamda tarihsel gerçeklikte devlet ve sivil toplum özdeşleşmekte; devlet, siyasi toplum ile sivil toplumun bütününden meydana gelen, dayatmayla güçlendirilmiş bir 'hegemonya' olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hegemonya, resmi ya da yönetici sınıfların ideolojisinin toplumsal katta kabul görmesi ve yeniden üretilmesi ile alakalıdır ve sivil toplum hegemonyanın fonksiyonunu icra

[9] Yüksel Acı, *Kalkınma Sürecinin Yeni Aktörleri Sivil Toplum Kuruluşları: Kalkınma Ajan(s)ları mı? Neo Liberal Ajanlar mı?,* s.20-21

ettiği alandır. Çünkü baskın bir grup egemen olduğu zaman Gramsci'nin kültür adı altında tanımladığı sivil toplum alanını da ele geçirmiş olur. Böylelikle resmi ideoloji sivil topluma da sirayet etmiş, hatta sivil toplum içinde yürütülmeye başlamıştır. Artık iktidar, zorlamacı ve ezici olduğu dönemden daha yerleşik bir hale gelmiş olur[10].

Görüldüğü gibi, onsekizinci yüzyılda Batı Avrupa'da toplum halinde yaşamanın nasıl mümkün olduğunu anlamaya dönük analitik bir araç olarak ortaya çıkan "sivil toplum" kavramı, değişik aşamalardan geçerek bugünkü anlamına ulaşmıştır. Kavramın geçirdiği ilk aşama bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından sıyrılmasıdır. İkinci aşama, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasına karşılık gelir. Diğer bir aşama ise, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün, toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları engelleyici faktör sayıldığı bir anlayışı ifade eder. Son aşama ise, bir önceki aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş yok edeceğinden korkulmaya başladığı noktayı belirtir[11].

Yüzyıllar boyu farklı anlamlarda kullanılan kavramı tarihsel bağlamında değerlendiren Şerif Mardin'e göre, kavramın üç farklı anlamı vardır. Medenilik anlayışı olarak sivil toplum, Batı Avrupa'nın toplumsal tarihindeki çok önemli bir sosyal tarih aşaması olarak sivil toplum ve son olarak da tarih felsefesi alanında bir tartışma konusu olarak sivil toplum[12]. Medenilik anlayışı olarak sivil toplum, toplumların medenileşme süreçleriyle alakalı olup, bu bağlam içerisinde sivil toplum, toplumun "sivilleştiği" son noktaya kadar bunun daha da büyümesini belirtir. Söz konusu sivilleşme vatandaşlığın sosyal bir düzeniyle–bireylerin ilişkilerini hukuk sistemine göre tartışma yoluyla çözmeleri ile– ilgili olduğu kadar, inceliğin ve medeni tavırların yaygın tezahürü ile kendini gösterir. Bu anlamda sivil toplum, toplum üyelerinin birbirlerine karşı davranışlarında medeniliğin varolduğu toplumu ifade eder. Söz konusu medenilik topluluk-birey-devlet ilişkilerini düzenler. Başka bir ifadeyle bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini, devletle bireyler arasındaki ilişkileri, bireylerin topluma karşı

---

[10] Yüksel Acı, *Kalkınma Sürecinin Yeni Aktörleri Sivil Toplum Kuruluşları: Kalkınma Ajan(s)ları mı? Neo Liberal Ajanlar mı?,* s.20-22

[11] Ali Yaşar Sarıbay, *"Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum"*, içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Der. E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.89-90

[12] Şerif Mardin, *"Sivil Toplum"*, içinde: Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler) Derleyenler: Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.10

davranışlarını, topluluklar arası ilişkileri düzenler. İkinci olarak sivil toplum, Batılı toplumların gelişim sürecinde devlet ile devlete ait olmayan alan arasındaki farklılaşmanın ortaya çıkardığı, yerellikten çok aile ve klan sınırları dışında kalan, ancak devletten de ayrık, özerk kurumların (ekonomik, dinî, entelektüel veya siyasî) bileşimini kapsayan bir toplumsal parçayı ifade eder. Batı Avrupa'nın feodalizm sonrası topluma geçiş sürecinde ortaya çıkan bu toplum parçası, kendisi ile devlet arasındaki ilişkilerin o güne kadarkinden farklı bir biçimine ve devlet ile arasındaki bağlantılarını etkili bir şekilde devam ettiren kurumlar dizisine sahiptir. Son olarak sivil toplum, felsefenin bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda sivil toplum, devletten açıkça farklı ve belirgin olarak da ondan özerk bir toplumsal yaşamın varlığı üzerinde temellendirilir[13].

Buraya kadar anlaşılan kavramın tarihsel süreç içerisinde çeşitli anlamlar almış olduğudur. Bu noktadan sonra bizim için önemli olan kavramın bugün ne ifade ettiğidir. Diğer bir ifadeyle bugün için biz bu kavramdan ne anlamaktayız? Modern dünyanın seküler bir dille inşa ettiği kavramın tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar alıyor olması bizim de bu kavrama genel formunu bozmadan yeni anlamlar katabileceğimizi ilham etmektedir. Batı'da, mutlakıyetçi idarelerden modern ulus devlete geçişte ortaya çıkmış olan "sivil toplum" kavramını net olarak tanımlamak mümkün değilse de "devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütlerin yer aldığı alan"[14], "devletten ayırt edilmiş toplum"[15] şeklinde nitelemek mümkündür. Dolayısıyla biz, sivil toplum derken "devlet otoritesi karşısında özerk hale gelen toplumsal gruplar(ın)"[16] örgütlenebildikleri alanı kastediyoruz.

"Sivil toplum ile devlet birbirini tamamlayan iki farklı alan olarak kabul edilmektedir[17]". Bu bağlamda sivil toplumu devletin siyasi iktidar ve onun kurumları, organları aracılığıyla kontrol ettiği yani devlete ait resmi alanın dışında kalan alan

[13] Tosun, *İzmir'de Sivil Toplum*, s.33-35
[14] Fuat Keyman, *"Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum"*, içinde: Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, editör: Mehmet Zencirkıran, Nova Basın Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s.312
[15] Chandran Kukathas, "*İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum"*, çev. İbrahim Dalmış, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s. 25
[16] A. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, *"Küreselleşme, Siyaset ve Toplumsal Yaşam"*, içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yay., Ankara, 1998, s.12
[17] Ömer Çaha, "*İslam ve Sivil Toplum"*, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.115

olarak anlayabiliriz. Ayrıca resmi alan (politik toplum) ile sivil alanı (sivil toplum) birbirine karşıt veya birbirinin alternatifi olarak değil iki ayrı alan olarak düşünebiliriz[18]. Iris Marion Young da sivil toplumun devletten ve ekonomiden bağımsız olan, enformel klüpler, dini örgütler, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, siyasal bir takım hareketler gibi çok çeşitli örgütleri, hareketleri ve etkinlikleri içerdiğini belirtir ve devamla devleti, ekonomiyi ve sivil toplum alanını birbirinden ayrı kuruluşların oluşturduğu alanlar olarak değil, birbirinden ayrı etkinlik türlerine sahip alanlar olarak görmenin daha doğru olacağını iddia eder[19]. Kısaca sivil toplum, devletten özerk olmayı içerir ama ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Diğer bir ifadeyle "sivil toplum devlet iktidarına karşı dikkatli ama saygılıdır[20]."

Sivil toplumdan bahsedebilmemiz için bir takım koşulların olması gerekmektedir. Sivil toplum literatüründe bahsedilen ve sivil toplum kavramıyla ilişkilendirilen kavramlardan temel bir kaç tanesini şu şekilde sıralayabiliriz: Devletten ve piyasadan bağımsız ve özerk olmak, çoğulculuğa duyulan saygı, hoşgörü, sivil değerler, gönüllük, gönüllü katılım ve aracı kuruluşlar. Bunların yanı sıra sivil toplumla ilgili mevcut modern tanımlar içinde yaygın bir şekilde kabul edilen Cohen ve Arato'nun sivil toplum tanımları içinde de dört temel özellik göze çarpmaktadır: Çoğulculuk: Çoğulculuğu ve özerkliği çeşitli yaşam imkanı temin eden aileler, enformel gruplar ve gönüllü kuruluşlar; Kamusallık: Kültür ve iletişim kuruluşları; Mahremiyet: Kişisel gelişme ve ahlaki tercih alanı; Yasallık: Çoğulculuğu, mahremiyeti ve kamusallığı devletten ve ekonomiden özerk tutmak için gerekli genel yasalar ve temel haklar. Benzer şekilde güçlü ve sağlıklı bir sivil toplumun varlığından söz edebilmek için Naidoo ve Tandon da bazı temel ilkelerin hayata geçirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. İlk olarak, hem devletten hem de ekonomiden bağımsız gönüllü örgütlerin özerkliğine olanak tanıyacak uygun bir atmosferin olması gerekmektedir. Diğer yandan, kurumsal çoğulculuk, amaçlarda farklılık ve değişik çıkarların uzlaşmasını sağlayabilecek sivil değerlerin, demokratik pratiklerin varlığı sağlıklı bir sivil toplumun tesisi için çok önemlidir. Tabana yayılan örgütlenmeler insanların demokratik pratiklerle ilişkiye

[18] Ali Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2008, s.98
[19] Aktaran: Bahattin Akşit, Bahar Tabakoğlu, Ayşe Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, Proje Kodu: SBB 3001, ODTÜ, Fen-Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü, Ankara, 2002, s.33
[20] Sarıbay, *"Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum"*, s.90

geçmesi, toplumsal sermayenin ve iyi bir yönetimin geliştirilmesi için oldukça faydalıdır[21].

Sadece bir toplumda örgütlülük olması o toplum için sivil toplum örgütlülüğünden bahsetmemiz için yeterli değildir. Sivilliğin kaynağı, içinde demokratik eğilimleri barındırması, karşılıklı çıkarların üzerinde yaşanan çatışmaların müzakere edilebilir bir ortamda ifade edilmesi, bunların silahlı çatışma ya da birbirini ortadan kaldıracak, yok edecek noktaya taşınmaması, bir kısım ön kabullerin -insan haklarının muhafazası gibi konularda- korunması ve bu ön kabuller üzerinden bu dayanışma örüntülerinin sağlanılması gerekiyor[22].

Sivillik için önemli koşullarından bir de "*karşılıklılık"* ilkesidir. Bu ilke, sivil toplumda var olan bir örgüt ya da oluşumun kendi varlığı kadar, karşısındakinin, kendisi gibi düşünmeyenlerin varlığını da onaylaması ve etik kurallar koyacaksak eğer; karşısındakini kendi varlığını sürdürmesinin teminatı olarak görmesi gerekliliğidir. Bir sivil toplum örgütü, karşısındaki kendi gibi düşünmeyen örgütlerin yok edilmesine dönük bir takım hareketler ortaya çıktığında buna itiraz etmiyorsa, bunları sessizlikle karşılıyorsa -hatta destekliyorsa- orada sivil toplumdan söz etmek güçtür; ki bir gün kendisini yok edecek eğilimler devletten veya bir merkezden ortaya çıkabilir. Kendisine herhangi bir destek verecek kimseyi bulamaz. Bu sebeple, sivil toplumu sivil yapan şey bu ilkenin varlığıdır. Diğer bir ifadeyle kendi bireysel çıkarlarını öne çıkaran değil toplumsalı öne çıkaran yaklaşımın varlığıdır[23].

Sivil toplumu, devletin dışında, devletle ilişkide özerkliği olan ve toplumun üyeleri tarafından kendi çıkarlarını veya değerlerini korumak ya da yaymak için gönüllü olarak kurulan örgütlenmelerin oluşturduğu, devlet ile aile arasında ara bir birliktelik alanı[24] şeklinde tanımlayan Gordon White, sivil toplumun gelişimi için üç ön koşuldan

---

[21] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.31-33

[22] Gülgün Erdoğan Tosun, *"Sivillik, Karşılıklılık ve Diğerkamlık Eğilimlerinin Gözlenebildiği Sivil Toplum Demokratikleşme Sürecinin Tamamlayıcısı Olacaktır"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Hazırlayan: Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.128-129

[23] Tosun, *"Sivillik, Karşılıklılık ve Diğerkâmlık Eğilimlerinin Gözlenebildiği Sivil Toplum Demokratikleşme Sürecinin Tamamlayıcısı Olacaktır"*, s.129

[24] Gordon White, *"Civil Society, Democratization and Development"*, Democratization in the South, R. Luckham and G. White (Ed.), Manchester: Manchester University Press, 1995, s.182

bahseder. Birincisi, sivil toplumun gelişmesi için her türlü toplumsal farklılaşmaya fırsat tanınması gereğidir. İkincisi, her türlü farklı yapılanmanın siyasal katılımı sağlayacak ve politika yapacak biçimde örgütlenmesi gerekir. Son olarak ise, sosyal grup, kimlik ve kategorilerin devlet karşısında özerk bir konuma sahip olmaları gerekir. Diğer bir ifadeyle, devletin müdahalesine maruz kalmaksızın sosyal grup ve kategorilerin kendi kaderlerini belirleme hak ve inisiyatiflerine sahip olmaları gerekir[25].

[25] Yüksel Acı, *Kalkınma Sürecinin Yeni Aktörleri Sivil Toplum Kuruluşları: Kalkınma Ajan(s)ları mı? Neo Liberal Ajanlar mı?*, s.23

II. Sivil Toplum ve Demokrasi:

Demokrasi, iktidarın diğer güçlerce ve yönetim dışı kurumların iktidar araçlarını ve yöneticilerin kendilerini inceleme altında tutma kapasiteleriyle kontrol altında tutulduğu açık bir toplumun ifadesidir; ve bu topluma uygun olan bir rejimdir. Bu itibarla, modern tarzda hayata gelmiş şekliyle, demokrasi hukukun altındaki özgürlüğü, sivil toplumu gerekli kılar[26].

"Sivil toplum" kavramının devletten bağımsız bir özel alanla özdeşleştirilmesi ve gönüllülük ilkesine dayandırılması; sadece devletten bağımsız bir yapıya değil aynı zamanda demokratikleşmenin toplumsal önkoşullarına da işaret etmektedir. Dolayısıyla kavram, gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşmeyle ilgili bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum, amaçları ve nitelikleri ne olursa olsun devletin dışındaki tüm grupları ifade etmek için kullanılmaktadır. Devletin gücünü sınırlamak ve demokratikleşme yolunda gelişme kaydetmek sivil toplumun başlıca gayeleri ve kendilerinden beklenilen en açık işlevleridir. Devletin gücü ile vatandaşların yaşamları arasındaki ara bölgeyi temsil eden sivil toplum kulüpler, dernekler ve çeşitli organizasyonlar aracılığıyla devletin sosyo-ekonomik ve bilhassa da şahsi alanlardaki giderek artan otoriteryen eğilimlerine sed çekmeyi amaçlamıştır[27].

Demokrasi ancak bireylerin özgür ve özerk özneler olarak devletle ilişkiye girdikleri, demokratik değerlerin hâkim olduğu kamusal alanların artmasıyla gerçekleşebilir[28]. Bu çerçevede sivil toplum, devletten bağımsız bir alandır. Kendi kendini üretir ve bu alanda gönüllülük esastır. Sivil toplumun devleti ortadan kaldırmak gibi bir amacı yoktur. Bireysel amaçlardan çok kamuyla ilgilenir. Diğer açıdan sivil toplum kavramı politik, sivil ve sosyal haklar, hukuk devleti, temsilci kurumları kapsayan tam bir değerler, farzlar ve kurumlar silsilesidir ve bu nitelikleriyle bütün çoğulcu kurumların üzerinde bir kamu alanıdır ki bu alan demokrasinin vazgeçilmez bir ön şartıdır[29].

---

[26] Kukathas, "*İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum"*, s.32
[27] Ali Murat Yel, *"Sivil Toplum ve Demokrasi"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.153
[28] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.375
[29] Kadir Efeler, *"God-Father Devlet Anlayışı ve Küresel Sivil Toplum"*, içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, Haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.115

Bütün demokrasi tasarımlarının ortak noktasını çoğulculuk ve farklılıkların bir arada yaşamasının temin edilmesi sorunu teşkil eder. Önerilen hükümet sistemleri veya anayasa düzenlemeleri ne olursa olsun, tasarımın tahakkuku için toplumsal düzeyde 'uzlaşma'nın varlığı gereklidir. Devlet ile toplum arasında farklılıkların ve çoğulculuğun özerk ve özgür bir aradalığı konusunda gerçekleştirilecek geniş çaplı bir toplumsal anlaşma, meşruiyetin sivil bir kaynağa dayandırılması ve demokrasinin pekiştirilmesi bakımından atılacak önemli bir adımdır[30].

Sivil toplum, devlet-toplum ayrışması içinde, demokratik toplum yönetiminin tamamlayıcı temel referans noktalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplumun etkin olduğu siyasi sistemler "demokratik", sivil toplumun olmadığı ya da yasaklandığı rejimler totaliter, sivil topluma kısmi özgürlük verilirken, sivil toplum üzerinden güçlü devlet denetimi oluşturmaya çalışan sistemler ise "otoriter" olarak değerlendirilmektedir[31]. Yani devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin niteliği ile demokrasinin niteliği arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide devletin baskıcı tutumu arttığında ya da sivil toplumun demokratik değerleri üretecek ölçüde güçlü olmadığı bir durumda, mevcut demokrasi biçimselliğe kayarak, demokratik içeriğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Sivil toplumun kendi içinde demokratik unsurlar taşımadığı bir durumda da, demokratik devletin sürekliliği tehlikeye girecektir.

Sivil toplum-demokrasi ilişkisini anlamlı kılan temel neden, siyasal alanın toplumsal alan üzerindeki denetimini ve baskısını olabildiğince azaltmayı amaçlamasıdır. Devletin toplum üzerindeki baskısını azaltmak ve devamlı genişlemekte olan müdahale alanını toplum lehine kısıtlamanın yolu, sivil toplumun genişletilmesinden geçer. Sivil toplum-demokrasi açısından burası önemli bir noktadır. Sivil toplumun olmadığı veya aşağıdan yukarıya muhalefetin gelişmediği durumlarda devlet kendi etki alanını sürekli olarak genişletir[32].

---

[30] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.378
[31] Keyman, *"Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum"*, s.312
[32] Tosun, *"Sivillik, Karşılıklılık ve Diğerkamlık Eğilimlerinin Gözlenebildiği Sivil Toplum Demokratikleşme Sürecinin Tamamlayıcısı Olacaktır"*, s.126-127

Devlet ve sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin tesisi için önemli noktalardan biri, hiçbir toplumsal kesimin egemen güç olmaya yönelmemesi, dolayısıyla hiçbir hâkim ideolojinin veya tek hakikatin önderliğine ihtiyaç duyulmaması ile mümkün olur[33]. Bu duruma Ferhat kentel,

> *"Türkiye'de sivil toplum kavramının konuşulmaya başlandığı zamanları hatırlayalım;1980'li yılların başında, mesela Kürşat Bumin "Sivil Toplum ve Devlet" adlı kitabıyla ödül kazanmıştı. Biz o zamana kadar sivil toplumcu değildik; bir parça Müslüman, bir parça ülkücü, bir parça sosyalist insanlar olarak devleti fethetmeye çalışıyorduk. Devlet ele geçirilmesi gereken bir makamdı; sonra biz de devlet gibi davranacaktık. Biz de kendi zihniyetimize uygun yeni sistemler kuracaktık. 12 Eylül darbesiyle gördük ki hiç de kolay değil o işler ve devleti fethetmekle de olmuyormuş. İşte ondan sonra sivil topluma bakmaya başladık[34]."* sözleriyle dikkat çeker.

Bu konuya iyi bir örnek olarak da Doğu Avrupa toplumlarını verebiliriz. Söz konusu toplumlardaki rejimler, ikinci dünya savaşı sonrası, sistematik olarak bölgede sivil toplum adına ne varsa tahrip etmişlerdi. Buna neden olan temel faktör, o toplumların bir egemen ideoloji ekseninde totaliter biçimde örgütlenmeleriydi. Toplumsal gerçeklik tek boyutlu olarak inşa edilmiş, toplumun çoğulluğu bastırılmıştı. Sınıf (proletarya) toplumsal gerçekliğin merkezinde yer almış; farklı kimlikleri örtmenin meşruluk zemini olmuştu. Bu düzleştirme, kimi zaman Polonya'da olduğu gibi "halk" kavramı aracılığıyla tahakkuk ettirilmişti. Bu durum, sivil toplumun tesisinde *total* bir kimliğe karşılık gelen her türlü hâkim ideolojinin reddinin kaçınılmazlığına işaret ettiği gibi, "sivil toplum ve devlet içerisinde yurttaşların ruhunu ele geçirmeye çalışan bütün kibirli ortodoksilerin" varlığının despotizmi doğurma tehlikesini de anımsatmaktadır[35].

Sivil toplum ideolojik topluma karşıt bir toplum modeli olarak değerlendirilmelidir. İdeolojik toplum, devlet tarafından resmi bir ideoloji ile yönlendirilen, çoğulculuğa ve farklılaşmaya izin vermeyen tekçi bir yapıdır. Sivil toplum ise bireylerin herhangi bir baskıya maruz kalmadan kendi aralarında uzlaşmaya vararak tesis ettikleri ortak bir yaşam alanını ifade etmektedir[36]. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus da

---

[33] Sarıbay, *"Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum",* s.91
[34] Ferhat Kentel, *"Yeni Muhalif Dilin Kendini Aynı Anda Farklı Yerlerde İzah Edebilmesi Lazım"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz.Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yay., İst., 2008, s.97-98
[35] Sarıbay, *"Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum",* s.91
[36] Burhanettin Duran, *"Türkiye'de Sivil Toplum ve Siyaset"*, içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, Haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.206

sivil toplum örgütlerinin devletin ideolojik aygıtları gibi işleyebilir olmalarıdır. Yani politik toplumun resmi ideolojisinin, devletin örgütlediği kamu alanı dışında kalan 'özel kurumlar' aracılığı ile de temellendirilmesi mümkün olabilmektedir. Ülkemizde de bu durum pekâlâ görülebilmektedir. Türkiye'de kendilerini sivil toplum örgütü olarak kabul eden kimi kesimlerin iddiaları, sözleri resmi ideolojinin yeniden üretilmesinden öte bir anlam taşımamaktadır.

Louis Althusser bu duruma dikkat çekerek devletin baskı aygıtlarının, tümüyle 'kamu alanı'nda yer almasına karşın, devletin ideolojik aygıtlarının çoğunluğunun 'özel alan'da bulunduğunu ifade eder ve 'özel alan'daki ideolojik aygıtlara kiliseler, partiler, sendikalar, aileler, bazı okullar, vb.'lerini örnek olarak verir. O'na göre, devletin ideolojik aygıtlarının özel ya da kamusal olması çok önemli değildir. Özel kurumlar da benzer şekilde devletin ideolojik aygıtları gibi faaliyet yürütebilirler. Dolayısıyla önemli olan fonksiyonlarıdır[37].

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin önündeki engeller büyük oranda devlet ile sivil toplum ilişkisine de yansımakta ve bu ilişkiyi şekillendirmektedir. Buna göre, Türkiye'de henüz rüştünü ortaya koyamamış bir sivil toplum ve onun devletiyle yüz yüzeyiz. Sendikalar, meslek örgütleri ve devlet ilişkisinde görüldüğü üzere, işleyişte devlet ile sivil toplumun iç içe geçmişliğinden ötürü, sivil toplum örgütleri devletin, devlet ise toplumun bir yansıması ve bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla devletleştirilmiş bir toplum görüntüsüyle karşılaşmaktayız. Bu noktada, birinin demokratikleşmesi ötekini demokratikleştirmeyeceğinden, demokratikleşme sürecinin iki yönlü işlemesi gerektiğini ifade edebiliriz[38].

Sivil toplumun en önemli vasfı devletten özerk olması veya devletin vesayeti altında bulunmamasıdır. Sivil toplum örgütlerinin, devletin ideolojik aygıtları gibi çalıştıkları, devletin resmi ideolojisini üretme ve yeniden üretme mekanizmaları olarak faaliyet yürüttükleri sürece '*sivilleşmiş'* sayılabilmeleri mümkün görülmemektedir.
'Özel alan'da "devletin ideolojik aygıtları" gibi işlemeyen 'özel' kurumlar, ancak demokratik bir siyasal geleneği içselleştirmiş toplumlarda mümkün olabilmektedir.

[37] Hilmi Yavuz, *İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.70
[38] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.347

Zira, Batı'da 'sivil toplum', Hegel'in belirttiği gibi, 'insanların çıkarlarını devlet dışında elde etmek üzere' örgütlendikleri yasal kuruluşları temsil eder. Batı'da 'sivil toplumun toplumsal dayanağını, özerk yetkileri olan tüzel kuruluşlar teşkil etmiştir.' Yani Durkheim'in '*ikincil yapılar*' ismini verdiği kuruluşlar. Netice itibariyle, devletten özerk olmak, sivilliğin özerkliğinin derecesiyle ilgilidir[39].

Sivil toplum ve demokrasinin beklentisi, kamunun tek başına karar almasına, kararların yukarıdan aşağıya dikte ettirmesine karşı durmaktır. Sivil toplum örgütleri de devletin yukarıdan, tek başına aldığı kararlara karşı muhalefet etme merkezleridir[40]. Şu da bir gerçektir ki; devlet eliyle yukarıdan aşağıya gerçekleştirilen düzenlemeler, demokrasiyi pekiştirme yönünde başarılı olamamıştır.

Etkin bir sivil toplum temsil ve meşruluk krizlerinin aşılması sürecinde, toplumsal taleplerin siyasal alana iletilmesini temin ederek, demokratik siyasaların geliştirilmesine katkı sağlar. Devlet-toplum iletişiminin tamamlayıcı bir unsuru olarak alternatif bir temsil mekanizması fonksiyonunu ifa edebilir. Bölük-pörçük talep ve inisiyatifleri bir araya getirip, bütünleştirerek olumlu bir siyasal mecraya kanalize edebilir. Vatandaşlara temin ettiği demokratik katılım pratiği imkânı sayesinde, kamusal alan-devlet arasındaki ilişkilerin temellenebileceği yeni demokratik normların oluşmasına katkı sunabilir.

Diğer yandan bağımsız bir sivil toplum olmadan demokratikleşme olmayacağı gibi, devletin koruyucu, dağıtıcı ve hakemlik gibi fonksiyonları olmaksızın sivil toplum parçalılıktan veya iktidar, servet ve statülerdeki adaletsizliğin yeni biçimlerinin taşıyıcıları olmaktan kurtulamayacaktır. Demokratik sivil toplum tek başına ortaya konamaz, onun bağımsızlığını koruyacak bir devlet gücüne gereksinim vardır. Özetle, "devlet, sivil toplumu ne çok fazla ne de çok az yönetmelidir.", "demokratik bir düzen devlet iktidarı eliyle kurulamayacağı gibi, devlet iktidarı olmaksızın da kurulamaz." Dolayısıyla tasarlanacak bir demokratikleşme süreci "liberalizm mi, Marxizm mi", "sivil toplum mu, devlet mi" ikilemlerinin aşılarak, hem devleti hem de sivil toplumu aynı anda ve bir arada düşünen geliştirici reformlar dizisini kapsamalıdır. Bu süreç içerisinde demokrasinin kurumsallaşması ve güçlenmesi yurttaş teşebbüslerinin

[39] Yavuz, *İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar*, s.71
[40] Tosun, *"Sivillik, Karşılıklılık ve Diğerkâmlık Eğilimlerinin Gözlenebildiği Sivil Toplum Demokratikleşme Sürecinin Tamamlayıcısı Olacaktır"*, s.138

yayılmasını, demokratik kültür ve demokratik vatandaşlığın gelişimini ve diğer sivil toplum fonksiyonlarının yerine getirilmesini zaruri kılar. Bu ise ancak çoğulcu, aktif, kurumsallaşmış ve demokratik bir sivil toplumla sağlanabilir[41].

[41] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.175-176, 179

III. Müslüman Toplumlarda Sivil Toplumun İmkânı:

Din derneklerini bir sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirebilir miyiz? tartışmasından önce İslami bir yapının sivil topluma imkân tanıyıp tanımadığı meselesi üzerinde durmamız gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde İslami gelenek içerisinde "sivil toplum" teşekkül etmiş midir? sorusuna cevap bulmaya çalışacağız. Esasında bu soruya net olarak cevap vermek zor gözükmektedir. Çünkü tartışılan bu konu araştırmacılar tarafından değişik biçimde değerlendirilip cevaplandırılmaktadır. Örneğin, Norman Barry örgütlü dinin sivil toplumla bağdaşabileceğini belirtirken[42], Batı-dışı toplumlarda sivil toplumun mümkün olup olmadığı konusuyla ilgilenenler arasında ilk sırada gelen isimlerden biri Ernest Gellner, İslam toplumlarını, içerisinde sivil toplumun gelişemeyeceği toplumsal alanlar olarak kabul etmektedir. Gellner, sekülerizmi, sivil toplumun bir önkoşulu olarak değerlendirmekte ve İslam'ın "sekülerizme direnen" bir yapısı olduğundan bahsetmektedir. Konuya daha farklı yaklaşanlar da bulunmaktadır. Mesela Blaney ve Pahsa, Batı-dışı toplumların toplumsal ve siyasal kültürlerinin Batı toplumları dikkate alınarak yapılmış olan sivil toplum tanımlarına tam olarak uymadığını belirtir. Ancak onlara göre, sivil toplum kavramını Batı-dışı toplumların kendilerine özgü teorik ve tarihi özelliklerini dikkate alarak kullanmak gerekmektedir. Oysa sivil toplum konusunda Batı-dışı toplumlar için yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda kavram statik ve tarih üstü bir biçimde kullanılmıştır[43].

Konuyla ilgili olarak Ömer Çaha, İslam'ın temelinde sivil bir dini anlayışın bulunduğunu belirtir. O'na göre İslam katı, merkeziyetçi, otoriter veya totaliter bir devlet gayesiyle ortaya çıkmamıştır. İslam insana doğru ile yanlışı göstermiş, bu ikisi arasında tercih yapma konusunu insanın kendi iradesine bırakmıştır. Diğer yandan İslam, Müslümanların yaşadığı toplumlarda total bir siyasal organizasyon oluşturmayı ve tek tip bir yaşam biçimi dayatmayı öngörmemiştir. Tersine diğerlerini hep farklı bir kategori olarak değerlendirmiştir. İslam'ın öngördüğü toplum tek-tipliliği ve monotonluğu dayatan ideolojik bir toplum değildir. Çaha, İslam'ın "toplumsal

---

[42] Norman Barry, "*Sivil Toplum, Din Ve İslam"*, çev. Mustafa Erdoğan, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.2

[43] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.4, 40-41

farklılaşmaya" açık olduğu gibi "toplumsal katılıma" da açık olduğunu ifade eder. Böylelikle O'na göre İslam, bireylerin kendi görüşlerini devlete karşı savunacak ve hatta devlete kabul ettirecek bir anlayışı hem kendi epistemolojisinde içermektedir, hem de ilk dönem uygulamalarında buna ilişkin örnekler görülebilmektedir. Ayrıca Çaha, İslam'ın temel vurgusunun total bir kitle, bir sınıf veya bir zümre olmadığını; tamamen tek tek insanlar olduğunu belirtir. İslam'ın "insan" vurgusu demokrasideki "birey" vurgusuyla önemli bir yakınlık gösterdiğini ifade eder. Bu temel vurgudan hareketle demokratik anlayıştaki birey, sosyal grup, sivil hayat, özel yaşam, serbest teşebbüs, siyasal katılım, seçim, hak, hukuk, sınırlı devlet gibi kavramların İslam'ın insan, cemaat, mahrem yaşam alanı, serbest ticari ortam, şura, adalet, hakkaniyet ve hukuk gibi kavramlarıyla önemli ölçüde örtüşebildiğini, bu kavramların bugün sivil toplumun öngördüğü toplum profili ile önemli bir uyum içinde bulunduğunu belirtir [44].

Kukathas da İslam'ın sivil toplum ile arasının açık olmadığını belirtir. O'na göre, İslam'da sivil topluma zemin sağlayan şey farklı inançlarda olanlara karşı gösterdiği hoşgörüdür. Örneğin Müslüman yöneticiler, dini cemaatleri kendi iç işlerini kendi inançlarına göre yönetmede serbest bırakmışlardı. Kukathas, İslam ile hoşgörü, barışçı bir arada var oluş arasıdan herhangi bir çelişkinin olmadığını ifade eder. O'na göre, İslami gelenek içerisinde, sadece hoşgörünün pratiğini değil, ona teorik açılımı veren "muhalefet ve anlaşmazlık", "icma ile istişare", "düşünce ve ifade özgürlüğü" gibi kavramları da bulabilmekteyiz[45].

"Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire…" isimli makalesinde Yasin Aktay ise, İslam'ın sivil toplumla ilişkisi bağlamında "Medine" şehrini ele alır. O'na göre, Medine, İslam'ın geniş çaplı ve karmaşık bir sosyalizasyon prosedürleri dizisiyle bir sivil yurttaşlık bilinci ve kültürü inşa etme projesidir. İnsanların birbiriyle, devletle, toplumla, hukukla, doğayla ve yaratanla ilişkilerini ayrıntılı bir kodlamaya tabi tuttukları uzun bir medenileşme sürecidir. Aktay, "Medine" kelimesinin kendisinin sivil boyutlar taşıdığını belirtir. Şehir kültürü, çok erken ve üstelik metafizik bir destekle ortaya konmuştur. Bu proje, peygamber tarafından güçlü olduğu dönemlerde diğer dinlerle bir güç paylaşımına dayalı, siyasal boyutları da bulunan entegre projesidir.

[44] Çaha, "*İslam ve Sivil Toplum"*, s.117-119
[45] Kukathas, "*İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum"*, s.39-41

Bunlardan da öte, o dönemde imzalanan Medine sözleşmesiyle, siyasal alanın belirlenmesinde muhtemel bir müzakereci demokratik sürecin en temel şartlarından biri olarak, bu sürece katılmaya hazır, yeterince donanımlı bir tarafın varlığı kabul edilmiş oluyordu. Aktay'a göre, sözleşmenin temel özelliklerinden biri olan müzakerenin temel esprisi, zaten karşılıklılık ve tek taraflı model dayatmaların tam aksi bir şey olmasıdır[46].

Ali Bulaç da konuyla ilgili bir takım değerlendirmelerde bulunur. Bulaç'a göre, "Batılı model" referans alındığında bu soruya verilebilecek cevap elbette ki 'hayır' olacaktır. Ancak sivil toplumla amaçlanan sivil inisiyatif, sivil alanda kısmi özerklik ve genel manada toplumun kendine ait işlevlerini devlete bırakmadan kendisinin yürütmesi şeklinde ele alınacaksa, İslam tarihinde –hatta ilk dönemlerinden Osmanlı da dahil son dönemlerine kadar- güçlü bir sivil gelenek olduğunu ifade eder. Bulaç, Müslüman toplumlar sivil inisiyatiflerini 19. yüzyılda devletin bir tercihi ve yukarıdan aşağıya doğru sıkı markaj bir örgütlenme modeli olarak empoze edilen batılılaşma/modernleşme ile yitirmeye başlamış olduklarını belirtir.

Bulaç'a göre, İslam toplumlarında ve Osmanlı'da kendi başına özerk bir sivil toplumun olmadığını iddia edenler, her şeyin, tasavvuf ve tarikatların da devletin kontrolünde olduğunu, tarikat, ahi teşkilatları ve vakıfların tarih içinde toplumun aleyhinde devletle paralel faaliyetler içinde bulunduğunu öne sürerler. Buradan hareketle modern zamanlarda Türkiye'de sivil toplumun inşasının mümkün olmadığı sonucuna varırlar. Ancak Bulaç'a göre bu iddiayı kabul edilebilir tarihi belgelerle teyid etmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü geçmişte yöneticiler ve devlet adamları bir tarikata bağlanmış olsa bile, yöneticinin resmi bir otorite vasfıyla ve asli bir vazifeymiş gibi tasavvufa yukarıdan herhangi bir görev yüklediğine dair ciddi bir belge bulunmamaktadır. Esasında sosyal olayların doğası gereği, emirle ne ilim yapılır, ne de milyonlarca insanın tarih içinde ilgisi belli bir noktada yoğunlaştırılabilir. Elbette ki tasavvufun resmi toplumlarla, siyasi iktidarla belli mesafeden ilişkileri yaşanmıştır. Ancak tasavvufu ve diğer sosyal ve iktisadi kurumları var kılan ana unsur devletlerin ya da resmi otoritelerin arzu ve direktifleri değildir. Ayrıca ilk dönem tasavvufunun bariz vasfı resmi toplumdan kopmayı öne çıkarması; şu veya bu düzeyde devletle arasında

[46] Yasin Aktay, *"Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire…",* içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, hazırlayan: Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.12, 23

mesafe koyan insanların gerek bireysel gerekse küçük gruplar biçiminde kendi iç dünyalarına çekilmesi olarak belirir. Diğer yandan Bulaç'a göre esasında bir toplumsal fenomen ve kuruluşun "sivil" niteliğini alması için illa da devlete karşı olması gerekmez. Teorik alt yapısı, etkinlik alanı ve nihai hedefleri bakımından "devletin dışında" olması yeterli nedendir[47].

Bulaç, *"Osmanlı'da yukarıdan emredilen modernleşme projesi sivil hayatı daraltan ana faktördür"* isimli makalesinde ise konuyla ilgili şu değerlendirmelere yer verir: Kur'an literatüründe "sivil toplum" diye bir kavram ortaya çıkmamışsa da "sivil toplum" kavramının İslam tarihinde ve İslam entelektüel mirasında derin izleri vardır. İslam'ın teorik çerçevesinde ve Peygamber efendimizin ilk uygulamasına bakıldığında dört temel konu öne çıkmaktadır. Bunlardan biri, "biat"tır. Biat kısaca özgür iradeye, serbest seçime dayanan bir sözleşmedir. Diğer yandan İslam'ın doğduğu Arap Yarımadası'nda yerleşik bir monarşi bulunmamaktaydı. Kabile geleneği mevcuttu ve bu gelenek ise "demokratik" kültüre bir şekilde yatkındı. Çünkü kabile üyeleri eşitti, kabile reisi de eşitler arasında birinciydi. Kabile üyeleri reislerini istedikleri zaman değiştirebiliyorlardı. Kabile reisi gücünü herhangi kutsal bir kaynaktan almıyordu. Dolayısıyla burada yönetimi belirleyen temel kavram yazılı olmasa da fiiliyatta sözleşmeydi; İslamiyet böyle bir ortamda doğmuştu.

Bulaç'a göre ikinci önemli nokta; "rejimi halkın koruması"dır. Müslümanların profesyonel bir ordusu yoktu. Savaş ilanı durumunda savaşabilecekler toplanır ve böylelikle ordu teşekkül ederdi. Savaşın bitmesiyle birlikte ordu dağılırdı. Burada önemli nokta silahın toplumda belli bir grubun eline-emrine verilmiş olmamasıdır. Çünkü silah gücünü elinde bulunduran kim ise rejimi belirleyecek olan da o olur.

Diğer önemli nokta; sivil hayatın maddi temeli olan ekonomik kaynakların, mali gücünün bölüşümüdür. İslam'da gücün belli ellerde temerküz etmesinin önüne geçilmiştir ki mali/iktisadi gücün belli zümre ve sınıfların elinde biriktiği toplumlarda sivil toplum sadece bir retorikten ibarettir.

---

[47] Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, s.73-75

Dördüncü önemi nokta "fey"(savaş sonucu ele geçirilen ve savaşçılara dağıtılan topraklar)in Hz. Ömer'in içtihadı sonucu "toplumsal bir mülkiyet" olarak kabul edilmesidir. Hz. Ömer bu uygulamayla toprakların, zenginliğin birkaç ailenin, zümrenin elinde toplanmasının önüne geçmek istemiştir. Çünkü özel mülkiyet liberal kapitalizmde olduğu gibi mümkün olan tek mülkiyet biçimi ise, onu elinde tutan güçler rejimi tayin eder. Başka bir ifadeyle iktisadi gücü elinde bulundan rejimi de kontrol eder. Dolayısıyla ister ulusal ister küresel düzeyde kapitalizmin geçerli olduğu yerde sivil toplumdan bahsetmek oldukça güçtür.

Bulaç, makalesinde devamla şunu belirtir: İslamiyet'in tarihte yayılmasının önemli iki dinamiğinden biri din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almasıdır. İslam, din seçiminde zorlama olmayacağı hükmünü getirdi. Böylelikle Müslüman olmayanlar kendi inanç ve varlıklarını koruyup bugüne taşıyabildi. Diğeri ise, toprağa bağlı yaşayan insanların özgürleştirilmesidir. İslam'ın yayıldığı yerlerde kadim derebeylikler mevcuttu, toprağa bağlı olarak yaşayanlar derebeylerin malı mülkü hükmündeydi ve eziliyorlardı. İslamiyet "haraç/ikta" ve "miri" toprak düzeniyle toprağa bağlı yaşayan insanları özgürleştirdi ve bu nedenle fetihler kolayca devam etti[48].

Kısaca yazar, sivil toplum kavramının İslam'ın kendi tarihsel sürecinde ortaya çıkmış olmamasına rağmen sivil toplumun işaret ettiği anlam düzeylerinin İslamiyet'e bütünüyle yabancı olmadığını belirtir. Nominal olarak bu kavramın yer almamış olması, onun fiili olarak tümüyle var olmadığı veya yaşanmış bulunan sosyo-politik tecrübenin ona karşıt bir çizgide geliştiği anlamına gelmeyeceğini ifade eder. Yazar ayrıca "sivil toplum"un batı dışı Müslüman dünyada ancak dinle ve dinin açıp koruduğu zeminde mümkün olabileceğine dikkat çeker. Çünkü tarihsel olarak bu toplumlarda sivilleşmenin düşünsel temeli İslamiyet'e dayanmaktadır. Şerif Mardin de bu noktaya işaret ederek, kendi demokratik geleneğimizin, bir İslami yapısal unsura dayandığını belirtir[49]. Dolayısıyla geniş kitlelerin yabancılık çekmeden katılabilecekleri bir sistem toplum içerisinde en yaygın kültür ve değer olan İslam'a dayandırmakla mümkün olabilir.

---

[48] Ali Bulaç, "*Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.19-22

[49] Mardin, *"Sivil Toplum"*, s.18

Bu konu ile ilgili olarak farklı düşünenler de bulunmaktadır. Örneğin Sarıbay, "sivil toplum" kavramının İslamî politik düşünce ve söyleme zorlamayla şırınga edildiğini belirtir. Ona göre, kavramın temsil ettiği bir toplumsal/politik gerçeklik de zorlama bir yorumla ortaya konmuştur[50].

Sarıbay, İslam'da[*] sivil toplum unsurları olarak tanımlanan Ulema, Eşraf, Hisbe, Tarikatlar ve Zanaat örgütlerinin sivil toplum için yeterli olmadığını ifade eder. Ona göre, sivil toplumu sadece onu meydana getiren kurumların toplamından ibaret saymak, onun normatif boyutunu ihmal etmek olur. Önemli olan, o kurumların varlığından ziyade, belirli davranış ve değer kodlarının biçim verdiği bir kültürel zeminin varlığıdır. O'na göre bu zemin, farklı bir "öteki" kavramını esas alır; diğer yandan, sorgulanabilir bir otoritenin varlığını kabul eder. Hâlbuki İslam'da toplum, tartışılmayacak biçimde ilahi birliğin, yani tevhidin yansımasıdır. Buradaki ilahi birlik, sosyal olarak inananları eşitlikçi bir çerçevede bir araya getiren ümmet şeklinde karşımıza çıkar. Ümmet her çeşit farklılaşmanın üstünde olup; hem içtimai sınıfları, hem de ulusal, etnik ve kabilevi bölünmeleri reddeder. Bölünme, sosyolojik bir veri olarak değil de bir günah olarak telakki edilir. Bu nedenle İslam'da öteki "kafir" olarak nitelenmiştir. Diğer yandan, tevhid, zaman içerisinde siyasal bir anlam kazanarak, hükümdarın eşsiz, yüksek ve mutlak iktidarı şeklinde algılanır olmuştur. Böylelikle, Sarıbay'a göre, İslam, ön gördüğü "bütünsel düzen"in değişimini de insan iradesinin dışında tutmuştur. Bunun ise, her türlü üstün bir "dış irade"yi yadsıyan demokrasiyle ve sivil toplumla çeliştiği açıktır[51].

Norman Barry de, ilk bakışta, İslam'ın sosyal, iktisadi, ahlaki ve siyasi delaletlerinin hem liberalizme hem de sivil topluma inananlar için ümit verici görünmeyebileceğini, yüzeysel olarak, İslam otoriteryenizmin, hatta totaliteryenizmin niteliklerine sahip görünmekte olduğunu ifade eder. Barry'e göre İslam, taraftarlarına belirli, kesin ahlakî, hukuki ve dini bilgiler temin eden her şeyi-kapsayıcı bir inançtır. Bu haliyle sivil toplumun bir niteliği olan çoğulculuğa uzak görünmektedir. Aynı zamanda İslam'da din

---

[50] Ali Yaşar Sarıbay, *"İslami Politik Düşüncede Sivil Toplum: Bazı Kavramsal Sorunlar ve Bazı Çelişkiler"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.159

[*] Esasında "Osmanlı" denilseydi daha doğru olurdu.

[51] Sarıbay, *"Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum"*, s.99-101

ile devletin kaynaşması ve belirli bir gayeyi-yeryüzünde Allah'ın iradesini- tahakkuk ettirmenin devletin vazifesi olması da bu bakımdan önemlidir. Liberalizmin bazı türlerinin bir özelliği olan temel ahlâkî ve siyasi gerçeklik hakkındaki şüphecilik kuşkusuz İslami öğretide bulunmamaktadır. Aksine, İslam'ın karakteristik yapısı, temel değerler karşısında mutlakçılığıdır. Ancak Barry, İslam'ın, muhalif görüşlere pek hoşgörülü olmadığı, katı ve uzlaşmaz olduğu şeklinde algılanmasında yanıltıcı olan yaygın siyasi imajının etkili olduğunu belirtir. O'na göre teorik İslam ile reel Müslüman devletler arasında bir ayrım yapılmalıdır. Bunun sonucunda İslam'ın Batı'daki özgür toplumların ahlaki ve siyasi özelliklerin çoğuna sahip olduğu görülecektir[52].

Netice itibariyle, İslam'da sivil toplum olmadığı iddiasını kanıtlamak için ileri sürülen argümanların bu iddiayı güçlü kılacak nitelikte olduğunu söylemek güç görünmektedir. Bu türden yapılan değerlendirmeler üzerinde durulduğunda oryantalist bir söylemin etkisi göze çarpmaktadır.

Esasında Türkiye'de sivil toplum tartışmaları çoğunlukla doğu-batı sorunu, demokrasi geleneğinin varlığı-yokluğu, ya da modernleşme sürecinin başarı-başarısızlığı tartışmaları çerçevesinde sürdürülmektedir. Modernleşme paradigmasını merkez aldığımızda, Batı'da burjuva toplumu modern sivil toplumu ortaya çıkarmış, modern sivil toplum ise devletin ve toplumun demokratikleştirilmesini, demokratik değerlerin içselleştirilmesini temin etmiştir. Netice itibariyle, bir toplumda burjuvazi ortaya çıkmamış ise, sivil toplum ve demokrasi de gelişemez. Bu yaklaşımda Batı'da liberal demokrasilerin üstünlüğü demokrasinin unsuru olarak kamusal alan ve sivil toplumun varlığına bağlanırken, Batı-dışı toplumların demokratikleşme süreçlerinin başarısızlığı, bahsedilen faktörlerin yokluğu ya da zayıflığı ile açıklanmaya çalışılır. Batı-dışı toplumlarla alakalı bu açıklamalar oryantalist söyleme yakın olup, bilinçaltında Batı'nın hegemonik üstünlüğünü kabul etmek anlamını içermektedir. Ancak, Batı-dışı bir toplum da kabul edilse, seçimini Batı tipi liberal demokrasi yönünde yapmış bir toplumun demokratikleşme sürecini çözümlerken bu kavramlara başvurmamak mümkün gözükmemektedir[53].

---

[52] Barry, "*Sivil Toplum, Din ve İslam"*, s.10-11
[53] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.406

Yasin Aktay da *"Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum"* isimli makalesinde konula ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: Kavramlar belli bir olgusal durumu daha anlaşılır kılmak üzere insanların geliştirdikleri araçlardır. Bu itibarla kavramlar beşeri bir mahiyete sahiptir. Tarihsel ve toplumsal olarak insanların uzlaşmasıyla kavramların içleri doldurulmuşlardır. Dolayısıyla hiçbir adlandırma nötr veya hiçbir kavramsallaştırma masum değildir. Kavramlar düşünceyi etkileyen hatta olguyu şekillendiren bir etki yaparlar ve birtakım metafizik göndermelerde bulunurlar. Ancak kavramların bu özelliği, onları kullanmamıza engel değildir. Pragmatik açıdan bakıldığında önemli olan kavramın meramımızı ifade etmede gördüğü işlevdir. Yani kavramın işimizi görüyor olması onu kullanabileceğimiz anlamına gelmektedir. Elbette ki bazı kavramlar kimi ideolojiler veya etkisini gidermenin mümkün olmadığı kimi bağlamlar tarafından vaftiz edilirler. Biz hangi anlamda kullanırsak kullanalım o kavramlar belli bir toplumsal veya anlamsal konvansiyona tabidirler. Farklı anlamlarda da kullansak anlamlarına çok fazla müdahale edemeyebiliriz[54].

Aktay, makalede devamla şu değerlendirmelerde bulunur: 'Sivil toplum' kavramını ilk kullananlardan birisi Montesquie'dur. Montesquie sivil toplum kavramını Doğu despotizminin karşıtı, Doğu despotizminin negatifi olarak kullanıyor. Benzer şekilde sivil toplum kavramı Max Weber'in de Doğu ile Batı toplumlarının, kültürlerinin, düşüncelerinin karşılaştırmasında çok sıklıkla müracaat ettiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki sivil toplum kavramı esasında sadece sivil toplumu ifade etmek için kurulmuyor. Bir ötekini inşa etmek için kuruluyor. Yani Doğu despotizmi dediği bir toplumsal yaşam şeklini, bir siyaset tarzını karakterize etmek üzere ortaya atılıyor. Ve sonuç itibariyle çoğunlukla Batılı oryantalist bir literatürün oluşumunda bu kavram oldukça fonksiyonel bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. O'na göre oryantalist literatür, Doğu toplumlarının niçin geri kalmış olduklarına ilişkin bir açıklama yapmak üzere gelişiyor. Aslında bütün oryantalist literatürün toplamından ortaya çıkan sonuç; Batı toplumlarının nasıl bu kadar üstün hale gelmiş olduklarıdır. Hegel, Marx, Comte, Durkheim ve Weber gibi bir çok insanı bu durumu açıklama çabası içerisinde görmek mümkündür[55].

---

[54] Yasin Aktay, *"Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54-56

[55] Aktay, *"Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum"*, s. 59-60

Konuyla ilgili olarak Weber'in şehirle ilgili değerlendirmelerini ele alabiliriz. Weber'e göre şehir, toplumlar halinde yaşayan insanın yeryüzündeki serüveninde onun toplumsal yanıyla alakalı olarak beliren çeşitli fenomenlerden biridir ve şehrin daha çok ekonominin egemen olduğu, kendine özgü bir doğası vardır. (örneğin; şehirde psikolojik homojenlik yoktur[56].) Weber, şehir ile ilgili çalışmasında meselenin daha çok bu yönüyle ilgilenir ve öne sürdüğü temel tez, şehir ismiyle anılan fenomenin, en kâmil manasıyla Batı'ya özgü ve tarihsel safahatı itibariyle Batı'daki demokrasinin gelişimiyle yakından alakalı olduğu yönündedir[57].

Weber'e göre bir kent topluluğu, kelimenin tam anlamıyla sadece Batı'da görülen bir olgudur. Bir yerleşim biriminin tam bir kent topluluğu oluşturması için aşağıdaki özellikleri bir bütün olarak gösteren yerleşim birimiyle olan ticari ilişkilerde görece bir üstünlük sergilemesi gerekiyordu: 1. bir tahkimat, (savunma amacıyla kurulmuş surlar, kuleler, mevziler vs.) 2. bir pazar, 3. en azında kısmi bir hukuk özerkliği ve kendisine ait bir mahkeme, 4. buna bağlı birlik(association) tarzı ve 5. kendi başına buyrukluk(outocephaly) ve kısmi otonomi ve dolayısıyla kentlilerin seçtiği yetkililerden teşekkül eden bir yönetim. Bu özellikler bütün olarak Batı dışındaki toplumlarda görülmemektedir. Bu nedenle Asya'da bir kent topluluğu ortaya çıkmamıştır. Her ne kadar Asya şehirleri, hepsi pazar ve kaleye sahip olsalar da, birkaç önemsiz istisna dışında, hiçbir şekilde birer kent topluluğu sayılmazlardı. Asya şehirleri kentlilerin sahip olduğu özel bir maddi(esas hukuk) veya yargılama(usûl) hukukuna veya yine kentliler tarafından özerk bir şekilde belirlenen mahkemelere yabancıydı. Özerk yönetim bilinmemekte veya sadece kalıntı seviyesindeydi[58]; ki Batı şehri ile Asya ve Doğu şehirleri arasındaki en önemli fark özerklik derecesindeydi[59]. Yakın Doğu'da ise özerklik, sırf şehrin devlet idaresinin merkezi olması dolayısıyla kısmen tezahür etmiştir[60]. Böylelikle Weber, Doğu şehirlerinin özerklik, topluluk örgütleri ve ayrıcalıklı bir yurttaşlar zümresinden yoksun olduklarını belirtir. Neticede Weber, Osmanlı

---

[56] Don Martındale, *"Şehir Kuramı"*, çev. Fırat Oruç, içinde: Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.88

[57] Ahmet Aydoğan (Hazırlayan), *Şehir ve Cemiyet (Weber-Tönnies-Simmel)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.9

[58] Max Weber, *"Şehrin Doğası"*, çev. Fırat Oruç, içinde: Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.119-120

[59] Max Weber, *"Batı Şehri"*, çev. Fırat Oruç, içinde: Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.131

[60] Martındale, *"Şehir Kuramı"*, s.91

toplumlarında veya Doğu toplumlarında özerk şehirlerin ortaya çıkmadığını ifade eder. O'na göre patrimonyal toplumlar özerk toplulukların yokluğuna dayanmaktadır. İslam'da özerk şehirlerin gelişmesini sınırlayan şey de patrimonyalizm ve savaşçı bir dindarlığın bileşimidir[61].

Yasin Aktay, Weber'in Doğu şehirleriyle ilgili yaptığı değerlendirmelerin gerçeği yansıtmadığını belirtir. Aktay, örneğin bir Doğu şehri olan, orta çağ döneminin Bağdat şehrine bakalım der. O gün için Bağdat'ın yoğun bir nüfusu vardır ve giriş çıkışın özgürce yapılabildiği, kozmopolit bir kültürün yaşandığı, her dilden, her dinden, her etnik gruptan insanın rahatlıkla hayatlarını sürdürdükleri bir mekândı[*]. Aktay'a göre, bir şehrin özgürlüğün mekânı olabilmesi, kozmopolit bir yapıya sahip olmasıyla ilgilidir. Sonuç itibariyle Aktay'a göre, İslam toplumlarının sivil yapısının, şehrin yapısıyla da desteklenecek biçimde çok güçlü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Weber'in İslam şehirleri ile ilgili söyledikleri şeyler İslam toplumları hakkında eksik bilgilere dayanmaktadır. Dolayısıyla Aktay'a göre, oryantalist literatür içerisinde sivil toplum kavramsallaştırmasını Avrupa'ya has büyük bir buluş, büyük bir mu'cize gibi göstermeye gayret eden literatürün İslam şehirleri hakkında çok yoğun bir bilgisizlik içinde olduğu ortaya çıkmaktadır[62].

[61] Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.176, 177
[*] Ayırca bkz. Sibel Özbudun, *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2004
[62] Aktay, *"Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum"*, s. 64-65

IV. Osmanlı'da Sivil Toplum:

Türkiye'nin toplumsal yapısının ve siyasal sisteminin Osmanlı toplumsal ve siyasal sisteminin derin izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. Bu nedenle Türkiye'de sivil toplumdan bahsederken onun tarihsel geçmişini göz ardı edemeyiz. Dolayısıyla sivil toplum konusunun kendi tarihsel arka planıyla ele alınması yani Osmanlı toplumunda sivil toplumun günümüzdeki anlaşılan özelliklere benzer sosyal, ekonomik ve düşünsel yapıların olup olmadığına bakılması gerekmektedir[63].

Bir toplumda sivil toplumdan bahsedebilmek için öncelikle sivil toplumu doğuracak unsurlara gereksinim vardır. Bu doğrultuda A. Naki Yücekök, Osmanlı toplum yapısında sivil toplum unsurlarının eksikliğine işaret eder. O'na göre, Osmanlı devletinin sanayi devrimini gerçekleştirememesi, Batılı devletlerin gerisinde kalmasına neden olduğu gibi aynı zamanda sanayileşme sonucu görülen burjuva sınıfı ve kültürünün de Osmanlı devletinde ortaya çıkmasını engellemiştir. Böylelikle geleneksel bir kültürel yapı varlığını sürdürmüştür. Saray ile halk ikileminin toplumu belirlediği Osmanlı devletinde ekonomik düzen, sermayenin belirli ellerde toplanıp oradan kapitalist bir üretime sıçrayabilecek nitelikte değildi. Askeri bir bürokrasinin hâkim olduğu güçlü bir devlet olan Osmanlı devleti, gücünü sürdürmek için kendisiyle rekabet edebilecek bağımsız her gelişmeye karşı idi. Toprak rejimi bunun güzel bir örneğidir. Mülkiyeti devlete ait topraklar, devlete iyi bir şekilde hizmet etmiş kişilere, karşılığında Osmanlı ordusuna asker vermek şartıyla veriliyor ve bu toprağı işleme hakkı ve mirası baba ölünce oğluna geçmiyordu. Böylelikle sermaye birikimi engelleniyordu. Oysa Avrupa'da gerçekleşen sermaye birikimiyle devlet karşısında özgürleşen ve bir güç haline gelen sermayeci bir sınıf ortaya çıkmıştır. Burjuva diye adlandırılan bu sınıf özgür ticaret merkezleri, şehirler kurmuş ve siyasal iktidarı ele geçirmiştir[64]. Dolayısıyla Yücekök'e göre, Osmanlı toplum yapısı sivil topluma ait unsurları taşımamaktaydı. Benzer şekilde Gellner de Osmanlı'daki sivil toplum görünümündeki (tarikat-lonca

[63] Ahmet Cihan-İlyas Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s.13
[64] Ahmet N. Yücekök; *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s.73-74

gibi) yapıların bir özgürlük alanı sağlayamadıklarını, bu nedenle Osmanlı'nın sivil toplum kavramının uzağında olduğunu belirtir[65].

Ünlü sosyolog Şerif Mardin de sivil toplumun koşullarından bahsederken Osmanlı da bunların eksikliğine,

> *"Şimdi sivil toplum teorilerde bir medeniyet aşaması olarak ele alınmaktadır. Toplumun vurgulanan özelliği de, "siyasi"nin sultasından kurtulabilmiş ilk toplumsal sistem oluşudur. Sivil Batı'nın bütün "hürriyet" anlayışında, "siyasi güçlerin sultasından kurtulma" bu kökeni dolayısıyla önemli bir yer kapsar. Genç Osmanlı imparatorluğu ve devrimiz Türkiye'siyle bir karşılaştırma yaparsak, bu "kurtulma" fikrinin bizde hiçbir zaman Batı'da olduğu kadar derin köklere sahip olmadığı görülür[66]."* sözleriyle değinir.

Mardin, "Sivil Toplum" isimli makalesinde konuyla ilgili olarak ayrıca, Batı'da sivil topluma imkân sağlayan nitelikler üzerinde durur; ve şu değerlendirmelerde bulunur. Feodal düzen Batı yakın tarihinin belirleyicilerinden biridir. Feodal düzenin siyasi bakımdan en önemli özelliği ise dağınık bir sistem oluşudur. Kral güçsüz bir konumdadır ve ülke içerisinde asayiş feodal asiller sınıfı tarafından sağlanmaktadır. Bu aşamada Avrupa'nın çoğu şehri ve şehre bağlı ticareti sönüktür. Ancak 12. yüzyıldan itibaren güvenliğin artmasıyla gelişen ziraat ve ziraat için gerekli olan ziraat aletlerinin sadece şehirlerde imal edilebilmesi gibi etkenler şehirlerin ve ticaretin yeniden canlanmasına neden olur. Bu gelişme feodal sisteme ağır darbe indirmiştir.

Şehirlerin gelişmesiyle birlikte ticarette gelişmiş, şehir faaliyeti toplumun tümü için yeni bir zenginlik kaynağı olmuştur. Feodal asillerin bu yeni kaynaktan yararlanabilmeleri için tüccarın, küçük esnafın ve üreticinin korunması gerekiyordu. Şehrin üretken sınıfları ise asillere sağladıkları yeni imkânların karşılığını almak istiyordu. Böylelikle şehir ahalisiyle asiller arasında bir uzlaşma doğdu ve şehirliler bir takım haklar elde ettiler. Bu hakların başında asillerin şehir hayatına müdahale etmemeleri, şehirlerin kendi askeri güçlerini örgütleyebilmeleri, hukuk kurallarının şehrin surları içinde şehrin belirlediği biçimde işleyebilmesi ve kendi mahkemelerini kurabilmesiydi. Bu noktada ortaya çıkan şehir özgürlükleri, Batı tarihsel gelişiminin

---

[65] Ernest Gellner, Conditions Of Liberty, Civil Society And Its Rivals, Centre For The Study of Nationalism, Central European Universty Prague, 1994, s.35

[66] Mardin, *"Sivil Toplum"*, s.13-14

önemli niteliklerinden birini oluşturur. Verilen haklar içerisinde belki de en önemlilerinden biri şehirde olgunlaşan grupların, bu grubu oluşturan bireylerden ayrı olarak, bir "hükmi şahsiyet" kimliği kazanabilmesi ve bu kolektif kimlikle, kimliğin sağladığı savunma kabuğunun arkasına sığınarak faaliyet yürütebilmeleriydi. Mardin'e göre, bu tip "hürriyet"ler Osmanlı devletinde son derece güdük idi[67].

Anlaşılacağı üzere Batı Avrupa'da sivil toplumun gelişmesinde belirleyici faktörlerin başında kentlerdeki ekonomik örgütlenmenin değişime uğraması yer almaktadır. Ne var ki Batı'da sivil toplumun doğuşunu temin eden ekonomik ilişkilere Osmanlı toplumunda ve Osmanlı şehirlerinde rastlanmamaktadır[68]. Diğer bir ifadeyle Batı toplumları modern ticaret ve sanayi burjuvazisini doğuran büyük bir sermaye birikimi düzeyine ulaşırken, Osmanlının kentsel içyapısı bu imkânların çok uzağındaydı. Osmanlı sisteminde kentlerin basit sanayi üretimine yön veren lonca örgütü ve devletin takip ettiği denetleyici siyasetler, özgür bir girişimci tipini desteklemek bir yana; alışılmış çizgilerin dışına çıkışı ancak engellemeye yönelikti[69]. Çünkü Osmanlı siyasal otoritesinin öncelikli hedeflerinden biri vergi kaynaklarını olabildiğince arttırmaktı. Zira gelir kaynakları arasında ilk sırada vergiler geliyordu. Bunun için de toplumu kendi ekonomik ve sosyo-politik hedefleri doğrultusunda organize etmek Osmanlı yönetiminin en çok ilgilendiği konulardan biriydi. Bu anlayış ister istemez ekonomiyi sıkı bir biçimde kontrol altında tutmayı zorunlu kılmaktaydı. Diğer yandan Osmanlı ekonomik dünya görüşü gelenekçi bir nitelik arz etmekteydi. Yani sosyal ve ekonomik ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme belirtisi ortaya çıktığında, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi yok etme iradesi hâkimdi. Bu ise ancak devletin topluma sıkı bir markajı ile mümkün olabilirdi. Osmanlı toplumunun ekonomide üretken toplumsal sınıflarla ilgili öncelikli hedefi "herkesi uygun yerinde tutma" doğrultusundaki iç politikaydı. Böylelikle toplumsal değişimin önüne geçmek ve doğabilecek olası istikrarsızlıkları önlenmek hedeflenmekteydi[70]. Böyle bir ekonomik sistemde devlet dışında özerk alanlardan bahsetmenin zorluğu ortadadır.

---

[67] Mardin, *"Sivil Toplum"*, s.10-11
[68] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.11-12
[69] Ali Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum*, Basın ve Atatürk, Bağlam Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1990, s.24
[70] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.23-24, 29

Sadece Osmanlının ekonomik sisteminde değil siyasal sisteminde de sivil toplumun gelişimi için bir takım güçlükler bulunmaktaydı. Osmanlı devletindeki bürokratik elitlerin toplumu bir arada tutmak için devlete oldukça önem verdikleri görülmektedir. Fakat imparatorluk, aristokrasi ya da burjuva gibi siyasal olarak güçlü birtakım sınıflarla da karşı karşıya gelmemiştir. Sultan ve onun memurları dışında güçlü, örgütlü bir çevrenin yokluğu neticesinde devletin egemenliği gerçekleşmiştir[71]. Osmanlı'daki devlet anlayışı ve sultanın merkeziyetçi otoritesi, sivil toplum için gerekli olan özerk sosyal sınıfların gelişmesine izin vermemiştir. Ancak sivil toplumun gelişimi için buraya kadar bahsettiğimiz olumsuz koşullara rağmen yine de Osmanlı'da sivil toplumun potansiyel üç unsurundan bahsetmek mümkündür; millet sistemi, loncalar ve din kurumu[72]. Bu kurumlar ele alındığında örneğin millet sistemine bakıldığında, devletin milletler üzerindeki yetkilerinin yönetim, maliye ve askerlikle sınırlı kaldığı, bilhassa gayr-i müslim cemaatlerin evlilik, doğum, ölüm, eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, din ve adalet işlerine müdahale edilmediği görülmektedir[73]. Diğer bir kurum loncaların ise Osmanlı toplum yapısı içerisinde ayrı bir yeri bulunmaktaydı. Birer sivil toplum potansiyeli olarak loncaların değerlendirilmesinde birbirinden farklı iki yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşımı savunanlara göre loncalar devletten özerk değillerdir ve devletin ekonominin ticaret kesimi üzerindeki kontrol ve denetleme araçlarından biridir. Bu yaklaşıma göre, esnaf birlikleri olarak loncaların asıl varlık nedeni; yönetici kurumlarla kasaba halkı arasında idari bir köprü olması, yöneticilerin bu kesimi denetleme ve kontrol aracı olarak işlev görmesiydi. Diğer yaklaşıma göre ise, Osmanlı devletinin loncalar üzerindeki kontrol gücü tartışmalıdır. Çünkü loncalar çoğunlukla özerkliklerini korumayı başarmışlardır. Lonca sistemi içinde bulunan "kethüda kurumu" bu dayanışma grubunun başı niteliğindeydi. Eşitler arasından seçilen kethüda devlet karşısında grubu temsil etmekte ve grubun çıkarlarını dile getirmekteydi[74]. Osmanlı'da sivil toplum potansiyeline sahip diğer bir kurum ise din idi. Şimdi buna biraz daha yakından bakabiliriz.

---

[71] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.45

[72] Ömer Çaha, *The Role of Women in the Formation Civil Society in Post-1980*, Turkey, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s.92

[73] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı'da Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s.40

[74] Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.210-212

"Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür" isimli makalesinde konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunan Ali Bulaç'a göre, Osmanlı'da tam olarak Batı'dakine birebir benzemese de sivil toplum kavramıyla kastedilen şeyin özellikleri ve işlevleri bakımından "meşru bir sivil toplum geleneği"nin olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı'da örfi ve şer'i olmak üzere ikili hukuk vardı. Örfi hukuk, sultanın koyduğu yasaktır ve idare hukukunu düzenler. Bugünkü anayasa hukukunun yerini alır. Şer'i hukuk ise toplumsal hayatı tanzim eder. Miras bölüşümünü, ticaret, alışveriş ve komşuluk ilişkilerini ve bütün insanlar arasındaki ilişkileri, bireyin bireyle, bireyin ailesiyle olan ilişkilerini düzenler. Devletin, kamu otoritesinin yetkisinin dışında tüm toplumsal alan, bütün ticari, sosyal ve ekonomik faaliyet ilişkileri şer'i hukukun tanzimi altındadır. O halde şer'i hukukun sivil hukuk olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı'da sivil hayatı tanzim eder. Şer'i hukuk halkı devlete, siyasi iktidara karşı korur[75]. Şerif Mardin de bu hususa, "İslam toplumlarında şekillenme süreçlerinin eksik kalan, fakat -bir bakıma- devlet karşısında 'sivil toplum'un Batı'daki rolünü andıran bir yönü" ifadesiyle dikkat çeker. Mardin'e göre İslam'ın başından beri, İslami inançları ilkel saflığıyla muhafazayı devlet birimini korumak kadar önemli sayan bir akım bulunmaktadır. Bu saflığı ortadan kaldıracak eğilimler gösteren devlet olursa, devlete karşı korur. Bu tutum, hem İslam tarihinde hem de Osmanlı tarihinde ortaya çıkan uzun bir halk ayaklanmaları geleneğinin tarihsel-toplumsal içeriğini oluşturur. İslam'ın ilk dönemlerinde gördüğümüz 'hadis ehli' bunun bir halkasını teşkil ediyorsa, halkanın diğer ucunda 'Müslüman Kardeşler' yer alır. Osmanlı tarihinde bu gibi bir tavrın birçok örneklerini görmek olasıdır[76]. Dolayısıyla Mardin, sivil toplum için dinin potansiyeline işaret eder. Diğer yandan şer'i hukukla ilgili dikkat çekici durumlardan biri de ulemanın sivil hayatı tanzim etme işini üstlenmiş olmasıdır. Ulema halk ile beraberdi; ulemanın karar ve uygulamaları sivildi. Bu şu demekti: İslam'da hukuk sivildir, hukuk siviller tarafından yapılır. Hukuku yorumlama, hüküm çıkarma işi sivil ulemanın, müçtehitlerin yetkinlik alanlarındaydı. Meşru kamu otoritesi sadece hukuku icra ederdi. Onun görevi bundan ibaretti[77].

---

[75] Bulaç, *"Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür"*, s.27
[76] Mardin, *"Sivil Toplum"*, s.17-18
[77] Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, s.90

Osmanlı'da sivil toplum örgütü olarak değerlendirebileceğimiz kurumlar arasında, günümüzde sivil toplum kuruluşlarının temel niteliklerinden biri kabul edilen hem gönüllülük esasına dayalı hem de devlet müdahalesine belirli oranda kapalı olmaları itibariyle vakıflar ve özellikle tarikatları sayabiliriz. Bilhassa 16. yüzyıla kadar olan dönemde medrese ve tarikatlar, önemli sivil dinî kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Medreselerin finansmanı konumunda bulunan vakıflar büyük oranda devletten bağımsız olarak gelişmişlerdir. Medreseler ve bunların temel aktörleri olan ulema, toplumsal eğitimi devletten bağımsız olarak organize eden unsurlar olmuştur. Tarikatlar da bu dönemde devletten bağımsız önemli otonom birer varlık alanı teşkil etmişlerdir[78].

Müslümanların bir kısmı tarikatların etkisindeydi. Tarikatlar, farklı yaşam biçimi olan insan gruplarını bir arada toplaması nedeniyle dikkat çekicidir. Devletin tutumunu kişinin çıkarları lehinde etkileyecek ve kişiyi devlete karşı koruyacak ikincil grupların yokluğu nedeni ile Osmanlı devletinde halkın aradığı koruyucu sığınak, ümmet yapısı ve ona bağlı olan tarikatlar olmuştu[79]. Tarikatlar böylelikle bir taraftan resmi kuruluşlarla bağlantı sağlarken diğer yandan resmi kuruluşlarla bağlantı sağladıkları oranda halkı kendilerine bağlayarak toplumsallaştırıcı bir ajan rolünü üstlenip, devlet ile toplum arasında tampon yapı işlevi görmüşlerdir[80]. Ancak, tarikatlar toplum içindeki yaygınlığı ile birlikte, ayrıca, toplumsal muhalefetin odaklaştığı yapılara dönüşerek[81] zaman zaman merkezi otoriteyi tehdit edebilmekteydi. Osmanlı toplumunda tarikatların, patrimonyal otoritenin müdahalesine nispeten kapalı olduğu görülmektedir. Anadolu'daki isyanların çoğunun tarikatların etkisiyle çıkarıldığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda devletin nüfuzu bakımından sosyal bir sınırın olduğu ifade edilebilir[82]. Batı'da kilise/seküler güçler; feodalite/burjuvazi/endüstri proletaryası; yerel odaklar/milli odaklar şeklinde ortaya çıkan kutuplaşmaların neden olduğu çatışmalar yerine, Osmanlı İmparatorluğu'nda çatışmalara uzun vadede bakıldığında, bunların cemaat/devlet ekseninde yoğunlaştığını söyleyebiliriz[83].

---

[78] Çaha, "*İslam ve Sivil Toplum"*, s.123-124
[79] Yücekök; *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968),* s.80
[80] Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 31. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.95
[81] Orhan Silier (Editör), *"Sivil Toplum Kuruluşları (Üç Sempozyum)"*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.54
[82] Reha Çamuroğlu, *Babailer*, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, s.159
[83] Şerif Mardin, *"Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum"*, içinde: Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler) Derleyenler: Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.23

Halil İnalcık da tarikatların Osmanlıda muhalefetin zeminini oluşturduğunu belirtir. Osmanlı toplumu segmented/parçalı-bölünmüş bir toplum yapısına sahipti. Bu parçalı/bölünmüş grupların arzularını ve protestolarını temsil eden bir ideolojik yapılanma olması gerekiyordu. Din ve tarikatlar, böyle bir yapılanmanın tabanı olarak algılanıyor ve bu işlevi görüyordu. Ancak sosyal problemlerin din kisvesi altında kendini göstermesi, modern toplumlarda söz konusu değildir. Segmented gruplar, kendi protestolarını bu dini ideolojilerle dile getiriyor ve mücadelelerini onunla temellendiriyordu. Sosyal ve ekonomik problemler dinde ideolojik bir ifade buluyordu[84].

Osmanlı'da sivil toplumun dili olarak sadece Müslümanlarca kurulan tarikatlar yoktu. Osmanlı devleti bir imparatorluk olması itibariyle tebaası arasında İslam dışında farklı dinlerden gruplar da bulunmaktaydı. Bu nedenle imparatorlukta, gayr-i müslimlerin de örgütlenmesine müsaade edilmiştir. Örneğin İstanbul'un fethinden sonra Ortodoks Kilisesi'ne siyasi mülahazalar nedeniyle, Ortodoksların dini liderliğinin İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ne verilmesi, dini ayin ve örgütlenme hakkının teminat altına alınması gibi bir takım ayrıcalıklar verilmiştir. Yine Fatih döneminde Ermeni Patrikliği'nin kurulmasına müsaade edilmiş, Yahudiler de "millet" olarak kabul edilmiştir[85].

İnalcık'a göre, Osmanlı devleti şemsiye bir devletti ve bu şemsiyenin altında farklı sivil toplum örgütleri bulunmaktaydı. Osmanlı devleti sivil iradeye sahip bu toplulukları, teşkilatları korumaya çalışmış, desteklemiş ve böylelikle onlardan gelir elde etmeyi amaçlamıştır. Örneğin patrikliğin veya esnaf teşkilatının iç işlerine müdahale etmemiştir. Benzer şekilde Güneydoğu'daki aşiretlere de müdahale etmemiş; devlet, sefer sırasında belli sayıda asker vermesi karşılığında, "bey"in aşiretini kendi geleneklerine göre idare etmesine izin vermiştir[86].

---

[84] Halil İnalcık, *"Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar*", içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.86

[85] Mehmet Ö. Alkan, *"Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945",* içinde: Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar, A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s.47

[86] İnalcık, *"Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar*", s.79

Osmanlı toplumunda merkezi otoriteye karşı heteredoks akımlara zaman zaman destek vermeleri itibariyle ilmiye zümresi de dikkat çekicidir. İlmiye zümresi Osmanlı saray memurları arasında yer almalarına rağmen mutlak merkeziyetçi yönetimde halkın sözcüsü ve savunucusu olmuşlardır[87]. Kur'an'ı, resmi ulemadan farklı olarak, Peygamber dönemini idealize ederek yorumlamayı tercih eden ilmiye mensuplarının sahip oldukları halk desteği onların devlete karşıtlıkları ve merkezi otoriteye duyulan hoşnutsuzluktan kaynaklanıyordu[88]. Ancak halkın yanında olan ilmiye zümresi dışında devletin politikalarını destekleyen "resmi ulema" da bulunmaktaydı.

Tarikatlar ve medreseler sadece muhalefetin sesini yükselttiği yerler değildi. Aynı zamanda devlet otoritesinin sağlanabilmesinde rol oynayabiliyorlardı. Osmanlı imparatorluğu merkezi otoriteyi etkin kılabilmek ve taşraya nüfuz edebilmek için ilmiye zümresini merkeze sıkı bir şekilde bağlamayı başarmış ve bunu da medreseler aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Medreseler devlete uyumlu kimseler yetiştirecek şekilde sistematikleştirilmiştir. Devlete bağlı kılınmış bir şekilde yetiştirilen bu kesim aracılığıyla tasavvuf –tarikatlar- "ehlileştirilmiştir". Böylelikle tarikatlar, merkezi otoritenin egemenliğini meşrulaştırıcı bir fonksiyon icra etmişlerdir[89]. Bununla beraber medreseler bir takım faaliyetleri bakımından özerk bir yapıya sahiptiler.

Sonuç itibariyle Osmanlı'da sivil toplumdan söz edilip edilmeyeceği sorusuna net olarak cevap vermek mümkün görünmemektedir. Zira Şerif Mardin, "Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum" isimli makalesinde bu soruya hem "evet" hem "hayır" diye cevap verir. O'na göre Osmanlı toplumunda şer'i hukuk tarafından güvence altına alınan özel mülkiyet hakkının bulunması ve yine halkın özel hayatının merkezi otoritenin müdahalesinden korunması gibi durumlar Osmanlı toplumunda sivil toplumun varlığı olarak ileri sürülebilir. Dolayısıyla bu durum Osmanlı devletini tam bir despotizm olarak nitelemeye engeldir. Mardin'e göre devletin loncalar ve esnaf üzerindeki kontrollerinin sivil toplumu ortadan kaldırıcı olduğunu da öne süremeyiz. Bunla birlikte Mardin, Osmanlı'da sivil toplum konusunda eksik iki öğe dikkat çekmektedir. İlki serbest kentlerin yokluğudur. Eksik olana diğer öğe ise, Batı toplumlarının modernleşme sürecinde edindikleri yeni bir yapısal özelliğin Osmanlı

[87] Toktamış Ateş, *Osmanlı Toplumunun Siyasi Yapısı*, II.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991, s.165-166
[88] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.50
[89] Mardin, *"Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum"*, s.27-29

toplumunda olmamasıdır. Bu nedenle bireylerden oluşan "sosyal sınıflar" ortaya çıkmamışlardır. Mardin, burjuvazinin gelişmemesini de sivil toplumdan söz etmeyi zorlaştıran nedenlerden biri olarak belirtir[90].

Netice itibariyle Osmanlı devletinin klasik diye nitelenen 15-19. yüzyıllar arasındaki geleneksel yapısı içinde "devlet iktidarının baskısı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütlerin yer aldığı alan" tanımına uygun bir sivil toplum örgütlenmesinden bahsetmek güç gözükmektedir. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, siyasi iktidarın devlet yönetimini tek başına üstlenmekten geri durma eğilimi içine girmesi, aksine dar yönetim kadrosu ve saray dışında toplumdaki kanaat önderleriyle sorumluluğu paylaşma gereksinimi duyması, bir yandan devlet-toplum ayrışmasına zemin hazırlarken öbür taraftan toplumsal sorunlara kurulu sistem haricinde çözüm aramak isteyen gönüllü örgütlenmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gönüllü örgütler özellikle Tanzimat dönemi ve sonrasında nicelik bakımından belirgin bir biçimde yükselme trendine girmiştir. Ancak devletin yönetici seçkin kadroları söylem düzeyinde belirli bir destek vermiş olmalarına rağmen, devlet kontrolü dışında farklı örgütlenmelere karşı genel tutumları, sivil toplumun gerek I. Meşrutiyet dönemi ve gerekse sonraki devirde nicel ve nitel yönden gelişmesine engel olmuştur. Bu dönemde yönetici kadroların ortaya koyduğu yaklaşım sivil toplumu geliştirici olmaktan daha çok engelleyici bir özellik arz etmiştir[91]. Cumhuriyetin kuruluş döneminde ve sonrasında sivil toplumun durumuna geçmeden önce bu dönemlere de kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır.

Tanzimat, Türk siyasi tarihinde modernleşme yönünde bir tercihi açıkça ifade etmesi sebebiyle önem taşır. Osmanlı siyasal düzeninde Tanzimat ile birlikte ivme kazanan modernleşme teşebbüsleri beraberinde iki önemli gelişmeye de yol açmıştır. Bu gelişmelerden ilki idari ve askeri sahada girişilen reformlarla gücünü yitiren merkezi otoritenin yeniden güçlendirilmesi doğrultusundaki adımlardır. Bu gelişme aynı zamanda sivil toplumu kontrol altına almayı kolaylaştırıcı rol oynar. İkinci olarak Tanzimat Fermanı'yla başlayan temel hak ve özgürlüklerin yazılı anayasal belgelerde garanti altına alınması anlayışı, Batı'dakine benzer sivil toplum unsurlarının tohumlarını

[90] Mardin, *"Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum"*, s.29-30
[91] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.9-10

da taşımaktaydı. Çünkü çoğulcu toplumun karakteristik özelliği olan insan haklarının siyasal otorite karşısında belirli güvencelere kavuşması süreci Tanzimat Fermanı'yla birlikte başlamıştır[92].

3 kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, gerçekte, Türkiye'de klasik hukuk devleti'ni oluşturma gayretlerinin de öncülerinden birisidir. Reşit Paşa'nın, okuduğu saltanat belgesi, bir bakıma Hasta Adam'dan devamlı olarak değişim isteyen Batılılara verilmiş bir tavizdir. Ancak bu taviz, Hasta Adam'ın kendisini belli siyasal bir program çerçevesinde düzeltme özlemini de içerir.
Gülhane Hatt-ı Hümayun'u temelde üç düzenlemeyi öngörür:

a) *Kişisel hak ve özgürlükler* belirli teminatlar altına alınmaktaydılar. Böylelikle din, dil ya da ırk farkı olmaksızın tüm yurttaşların yaşam hakları yasal açıdan güvence altına alınmıştır.
b) *Mülkiyet'in dokunulmazlığı* tanınarak, devletin müsadere yetkisinden vazgeçiliyordu. Böylelikle kişisel biriktirimlerin önü açılıyordu.
c) *Yasalar önünde eşitlik*, ilk kez, Osmanlı sosyo-ekonomik sisteminde bütün uyruklar için tanınıyordu. Böylelikle gayr-i Müslimler de, toplum yaşamına dâhil olmada eşit hak sahibi kabul ediliyorlardı. Azınlıklar, yasalar düzeyinde de olsa giderek yurttaşlık statüsünü kazanıyor; kendilerine belki de bir sivil toplum yapısını kazandırabilecek olan güvencelerin başlayacağını görüyorlardı.

Tanzimat fermanı genelde yönetim, vergileme, eğitim gibi alanlarda da bir dizi değişimi öneren bir teşebbüstür. Osmanlı, bir hukuk devletinin koşullarını Batı'da yükselen kapitalizmin öngördüğü uluslar arası boyutlarda sağlamayı göze almaktaydı. Tüm bu girişimler, Türkiye'de belki de ilk kez çağdaş anlamıyla bir sivil toplum teşekkülü için gerekli önkoşulları da ortaya koyuyordu. Böylelikle siyasal toplum veya devlet, yetkinlik alanını sivil toplum doğrultusundaki bir yasal çerçeveyle daraltıyordu[93].

Tanzimat sonrası modern anlamda ilk sivil toplum kuruluşu 1856'da teşekkül eden *"Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane"*dir. Söz konusu dernek, giriştiği etkinlikler ve ilkelerinin

[92] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.66
[93] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, s.33-35

bir tüzükte yer alması gibi özellikleri nedeniyle modern anlamda bir sivil toplum örgütü olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde aydınlar ve yüksek bürokratlar öncülüğünde sivil toplum kurumları ortaya çıkıp gelişmiştir[94].

Osmanlı sosyal yaşamında sivil toplum oluşumu doğrultusunda yaşanan ilk örgütlü tepkilerden birisi, 13 Eylül 1859'da gerçekleşen Kuleli Vakası'dır. Kuleli Askeri Lisesi'nden kırk kişilik bir öğrenci grubunun tutuklanmasıyla neticelenen bu girişim, artan tepki ve eleştirilerin sonucunda 1865 Haziran'ında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulmasını doğuracaktır. Çoğunluğunu gençlerin teşkil ettiği bu cemiyetin gayesi ülkede idare-i mutlaka'nın yerine, yasalara dayalı bir hukuk devleti anlayışını simgeleyen idare-i meşrutiye'nin ikame edilmesidir[95]. Ve nihayetinde Tanzimatla başlayan hakların yazılı belgelerle güvence altına alınma gayretleri meşrutiyet yönetimine geçişle birlikte anayasanın toplumsal hayatının bir parçası haline gelmesine yol açmıştır[96]. Bu reformlar sivil toplumun gelişimine katkı sağlamıştır. I. Meşrutiyet dönemi, sivil-aydın muhalefeti içine alan bir siyasal yaşamın teşekkül etmesi bakımından önemli bir süreç olarak kabul edilebilir. Ancak, Osmanlı'da sivil toplumun gelişimi tekdüze bir seyir izlememiştir. 1876 anayasasındaki boşluklardan yararlanan II. Abdülhamit, sivil toplumu kontrol altında tutan, kişisel, geleneksel ve keyfi bir saltanat geleneğini yeniden canlandırmıştır[97].

Osmanlı toplumsal yapısı, bilhassa ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarılarından itibaren siyasal alanda birbirini izleyen düşünce kısıtlamalarıyla karşılaşmıştır. II. Abdülhamit'in sivil toplumu kontrol altına alma çabaları sonucu olarak da sivil toplum örgütlerinin çoğu kapanmıştır. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren gelişme gösteren sivil toplum örgütleri, II. Abdülhamit döneminde meclisin kapatılmasıyla birlikte sekteye uğramıştır. İzlenen politikaya tepki olarak aydınlar yeraltında illegal örgütlenmeye gitmişlerdir[98]. Oysa meşru zemine oturan hiçbir sosyal hareket ilelebet baskıyla yok edilmezdi. Baskı, muhalefetin derinlere inerek daha güçlü ve örgütlü

---

[94] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.73
[95] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, s.49
[96] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.66
[97] Ersin Kalaycıoğlu, *"Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset"*, içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s.115
[98] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.73-74

olarak yeniden ortaya çıkmasına yol açmaktadır. İstibdat dönemine rağmen meşrutiyetin II. kez ilan edilmesi de bunun en açık örneklerinden biridir.

Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'i 1908 yılında yeniden anayasal bir siyasal düzen ilan etmeye zorlayan İkinci Meşrutiyet'in ardında, yoğun dış baskılarla beraber, kapalı yönetime karşı gizli ya da açık olarak varlığını sürdürmüş olan tüm yenilikçi ve özgürlükçü düşünceler de bulunmaktadır. Meşrutiyeti ikinci kez ilan ettiren ya da anayasa'yı geri getiren süreç, bu anlamda sivil toplum doğrultusundaki yoğun bir birikimin sonucudur[99].

II. meşrutiyet'le ortaya çıkan özgürlük havası, beş yıl gibi kısa süre içinde önce tek parti rejiminin baskıcı ortamı, sonra da I. Dünya savaşının sıkıyönetim rejimiyle beraber yerini muhalefetin bastırıldığı, gönüllü siyasal teşebbüslerinin önünün kapatıldığı, devletin ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşantıya tüm ağırlığı ile hâkim olmaya çalıştığı bir ortama bırakmıştır[100].

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Partisi baskıcı politikalar uygulamaya başlayıncaya kadar derneklerin sayısında nispeten bir artış yaşanmıştır. Nispeten özgürlükçü bir ortam olmasına rağmen sivil toplumun arzu edilen düzeyde geliştiği söylenemez. İttihat ve Terakki'nin baskıcı politikalarının arkasında yatan neden belki de II. Meşrutiyetin toplumsal bir tabanının bulunmaması ve halka mal olmuş bir siyasal bir hareket olmamasıdır. İttihat ve Terakki yönetimi alternatif fikir ve siyasal örgütlenmelere fırsat vermemişler ve böylelikle sivil topluma yönelik girişimleri çoğu kez vatana ihanetle suçlama eğiliminde olmuşlardır. İttihat ve Terakki Partisi tarafından Türk siyasal yaşamına miras bırakılan bu anlayış Cumhuriyet devrinde de güçlü bir biçimde devam ettirilmiştir[101].

---

[99] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, s.82
[100] Kalaycıoğlu, *"Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset"*, s.117
[101] Cihan-Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, s.89

V. Cumhuriyet Dönemi ve Sivil Toplum:

Osmanlı devletinin çökmesi, kurtuluş savaşı ve arkasından kurulan Cumhuriyet rejiminin tek parti yönetimi, merkezi devletin toplumdaki konumunu değiştirmemiştir[102]. Osmanlı-Türk devlet geleneği genellikle güçlü bir devlet(merkez) ile zayıf bir çevrenin varlığı ile betimlenir. Osmanlı ile Cumhuriyet Türkiye'si arasındaki bu benzerliğe dikkat çeken Metin Heper, Türk siyasal kültürünün değişimden çok devamlılık gösterdiğini belirtir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Cumhuriyet Dönemi bu sürekliliğinin izlerini taşır. Osmanlı İmparatorluğu gerçekleştirdiği reformları devletin sürekliliğini sağlamak için yapmıştı; Cumhuriyet reformları da yine sivil toplumsal unsurlardan bağımsız olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'dan modern Türk politikasına miras kalan siyasal, ekonomik ve toplumsal gücün merkezde tek bir elde toplanması anlayışı sivil toplumun zayıf kalmasına yol açmıştır[103]. Sivil toplumun cılız kalmasında Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı'dan devraldığı "Devlet güçlüyse toplum da güçlüdür[104]" anlayışı kadar yeni kurulmuş cumhuriyeti koruma kaygısı da etkili olmuştur. Bu kaygı nedeni ile devletin dışında her türlü gelişme ve birikim şüphe ile karşılanmış ve devlet sadece belirli kişileri kendi eliyle kalkındırma dışında, kendine rakip olması muhtemel her oluşumu önlenme çabasına girmiştir[105].

Yeni Türkiye, modern bir sivil/siyasal toplum inşasını uzun süreli bir süreç olarak kabul eder. Örneğin, saltanatın yerine cumhuriyetin benimsenmesi, sivil toplum doğrultusunda bir aşama biçiminde değerlendirilir. Küçük burjuva ağırlıklı bir bürokratik tek parti yönetiminde de olsa Türkiye'de zamanla halk temsilcilerinden seçilen bir parlamentonun yasama ve yürütme işlevlerini üstlenmesiyle, sivil/siyasal toplum deneyiminin ilk basamağını oluşturan halk egemenliği yönünde sınırlı bazı uygulamaların başlatılması tasarlanır. Diğer yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren siyasal açıklamalarda, tarihin doğal akış temposunun üstüne çıkılarak, yoğun toplumsal sorumluluklar ve istenç yoluyla daha modern bir yapıya kavuşma tasarısı dışa yansır. İstencin ve bireylerden beklenen yükümlülük ve vazifelerin bu denli öne çıkışı,

---

[102] Kalaycıoğlu, *"Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset"*, s.117
[103] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.4, 44-46
[104] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.374
[105] Yücekök; *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968),* s.87

sivil toplum düzeniyle bir yerden sonra ister istemez çatışacak ve üstten düzenleyici, jakoben eğilim ve baskıların siyasal sistemde güçlenmesiyle neticelenecekti. Uygulanan yöntem, bilhassa kutsallaştırılmış belirli devrimci hedefler adına, demokratik açılımların sürekli kontrol altında tutulacağı bir yenileşme deneyimidir. Bu noktada sivil toplum'un yetkinleştirilmesi veya demokratikleşmenin geliştirilmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok kesin bir neden değil; uygulamalarla birlikte zamanla ortaya çıkan kaçınılmaz bir sonuç olacaktır[106].

Osmanlı yönetim tarzına son verip Türkiye toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine taşımak isteyen cumhuriyetin yönetici kadroları ne var ki kendilerinden farklı düşünenlere karşı hoşgörülü olmanın uzağındaydı. Kurucu iktidar seçkinleri savundukları düşüncelerini, ellerinde bulundurdukları devletin kurumları aracılığıyla bir "resmi ideolojiye" dönüştürecekti. Devleti ve toplumu kendi tahayyüllerindeki bir modele dönüştürme projesinin, aslında imtiyazlara dayalı Osmanlı geleneğine pek uzak olmayan bir kadro tarafından, yine aynı geleneğe benzer biçimde uygulamaya konulduğunu ifade edebiliriz. Bu süreç sonunda sivil toplumdan ziyade bürokratik toplum olarak niteleyebileceğimiz bir modele ulaşılmıştır. Bilhassa cumhuriyetin ilk yıllarında halkın egemenliği gerçek anlamda gerçekleşmemiş, iktidar daha çok kendilerini devletin(rejimin) sahibi gören askeri bürokratın ve ticaret burjuvazisinin kontrolünde olmuştur. Bunun günümüze yansıyan en önemli sonucu ise, toplumun üzerindeki devlet gölgesinin halen varlığını ve etkisini devam ettirmesidir[107].

Sivil toplumun kendi gerçek işlevinin yitirdiği dönem olarak 1923–1946 yılları arasında yaşanan tek partili dönemi örnek olarak verebiliriz. Bu dönemde medrese ve tarikatlar gibi geleneksel yapılar zayıflatılmış, özel teşebbüs ekonomik gruplar, dernekler, işçi hareketleri, kadın hareketleri medya gibi modern sivil toplum unsurları gelişme göstermişse de tek tipleştirme politikaları yüzünden gerçek işlevlerini yerine getirememişlerdir. Çağdaşlaşmaya engel olarak görülen sivil toplum örgütleri tamamen tasfiye edilmeye çalışılmıştır[108]. Tek parti dönemini asıl belirleyen ve nitelendiren; anayasal hakları sınırlandırıcı özelliğe sahip sıkıyönetim uygulamaları, Sıkıyönetim

[106] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk,* s.113-115
[107] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.257-259
[108] Ömer Çaha, *"1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları"*, Yeni Türkiye Dergisi, Sivil Toplum Özel Sayısı, sayı. 18, Ankara, Aralık, 1997, s.36

Mahkemeleri, İstiklal Mahkemeleri, Takriri Sükun Kanunu, zorunlu iskan yasaları, Türk Ceza Kanunu ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu gibi düzenlemelerdir[109]. Bu nedenle tek parti döneminde bir takım özgürlüklerin tam anlamıyla uygulandığını, devletin toplumu böylesine sarıp sarmaladığı bir ortamda sivil toplumun kendi doğal gelişme alanlarına, dernekleşmeye, sendikalaşmaya, partileşmeye imkân tanındığını ileri sürmek oldukça güçtür.

Cumhuriyetin erken dönemlerinde sivil toplum pek bir gelişme imkânı bulamamış olmasına rağmen, Türkiye'de yirmi yıl kadar sonra giderek ne kendisini ne de toplumun üretici güçlerini geliştiremez duruma düşürecek bir bürokratik tek parti resmi ideolojisi ile bunalmış sivil toplum arasında yaşanan hegemonya savaşımı, 1945'ler sonrası sınır tanımaz büyük dış dinamiklerinin eşliğinde sivil toplum lehine dönecekti[110]. İç dinamikler daha çok ekonomik kökenli olup, dış dinamiklerden biri olan II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarıyla ilintilidir. Savaş ekonomisinin toplumsal kesimler arasındaki uçurumları derinleştirmesi, ücretler ve fiyatlar arasındaki farkın açılması, zorunlu tüketim mallarının karneye bağlanması, varlık vergisi gibi uygulamalar ve merkezin kolluk kuvvetlerinin halk üzerindeki baskısının artması gibi nedenler iç dinamikler olarak sayılabilir. Dış dinamikler arasında İkinci Dünya savaşı, savaş sonrası Türkiye-ABD ilişkilerinin yakınlaşması ve Truman Doktrini, faşist diktatörlüklerin yenilgiye uğrayarak demokratik rejim yönündeki tercihlerin öne çıkması gibi nedenler sıralanabilir[111].

İç dinamikler arasına 1939'da devlet eliyle kurulan basın birliğinin 1946'da dağılması, böylelikle basının kamuoyu oluşturma işlevi üzerindeki devlet baskısının azalması dahil edilebilir. Baskı azaldıkça, sol, sağ ve liberal eğilimler yeniden güçlenmeye, partileşmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, 1946 sonrası dönem, Tanzimat, Meşrutiyet ve tek partili dönemde tohumları atılan, fakat yeterince gelişemeyen demokrasinin, sivil toplumun yeni bir formasyonla şekil kazanmaya başladığı dönemdir. İç ve dış dinamiklerin neden olduğu toplumsal hoşnutsuzluktan -göreli özgürlük ortamının da etkisiyle- istifade etmeyi bilen muhalefet örgütlenmeye başlamıştır. Bu süreçte 23'ü 1946–1949 arasında, 14'ü 1950–1960 arasında olmak üzere -islamcısından

[109] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.259
[110] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, s.125-126
[111] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.269

milliyetçisine, sosyalistinden devletçisine- toplam 37 yeni parti kurulmuştur. 1946 seçimlerinden sonra etkin bir muhalefet yürüten DP'nin 1947'deki ilk büyük kongresi'nde kabul edilen Hürriyet Misakı, toplumsal talepleri içermektedir. Bunlar; "demokrasiye ve anayasaya aykırı yasaların kaldırılması, cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması, seçimleri idare yerine yargı organlarının denetlemesi" gibi taleplerdir[112].

Cumhuriyet Türkiye'si 1946'ya kadar tek partili dönem ve 1946 sonrası çok partili demokrasiye geçiş dönemini yaşamıştır. 1950'de demokratik partinin iktidara gelmesinden sonraki değişim ve dönüşüm süreciyle sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi hemen her alanda bir çoğulluğun ve sivilleşmenin başladığı görülmektedir[113]. Netice itibariyle Türkiye'de ancak çok partili dönemle birlikte sivil toplum örgütlerinin önü yeniden açılmaya başlamıştır. Yasaklanmış olan dini gruplar, işveren kesimi, işçi sendikaları, köylü gruplar, farklılaşan medya gibi unsurlar Demokrat Parti iktidarı ile yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır[114]. Tek partili dönemden çok partili döneme geçişle birlikte dernek sayılarının arttığı net olarak görülür. 1946 ile 1950 arasındaki derneklerin sayısı ile ilgili ortaya çıkan fark önemli bir kırılmaya işaret etmektedir. Benzer bir farklılaşma 1956–1960 arasında da gözlenir. İlk kırılma çok partili yaşama geçişin beraberinde getirdiği özgürlük havasına; 1956–1960 arasında gözlenen yükselme ise, "kapitalist sürecin hızlanması, köyden kente göç, toplumda sınıfsal yapının belirlenmeye başlaması gibi modern toplumu oluşturan özelliklerin biçimlenmesi" yanında, 1950 seçimleriyle birlikte demokratik temsil esasına geçilmesiyle ilgilidir[115].

1960 darbesiyle STK'ların sayısında düşüş yaşanmıştır. 1961 sonrasında ise yeniden bir kıpırdanma başlamış ve özellikle 1965 sonrası STK'ların sayısında artış gözlenmiştir[116]. Esasında çok partili dönemde de Türk modernleşme sürecinin otoriter yapısının değiştiğini söylemek güçtür. Ancak STK'ların yükselişe geçmesi bakımından 1961

---

[112] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.269-270
[113] Ali Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s.83
[114] Çaha, *"1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayısları"*, s.36
[115] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.272
[116] Yücekök; *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968),* s.97

Anayasası önemli bir dönemeçtir[117]. 1961 Anayasası'nın düşünce, ifade, örgütlenme, basın yayın ve kişisel haklar alanındaki özgürlükleri güvenceye alması, sosyal adalet ilkesine dayalı bir devlet modelini öngörmesi sivil toplum açısından olumlu düzenlemelerdir. Ne var ki, 61 Anayasa'nın çoğulculuk, katılım ve demokrasi yönündeki vurgularıyla, haklar ve özgürlükler alanında yaşanan görece serbestiyet; 12 Mart 1971'deki muhtıraya kadar sürmüştür[118].

1971–1973 arasında yapılan Anayasa değişiklikleri ve yasal düzenlemelerin devleti sivil toplum karşısında güçlendirecek şekilde olduğu, her türlü muhalefeti hızla ve amansız biçimde bastıracak özel mahkemelerin kurulduğu; üniversitelerin; öğrenci ve fakülte radikalizmini engellemek için yeniden düzenlendiği görülür[119].

Devlet-toplum ilişkilerinin yeniden belirleyen askeri darbeler toplumsal hareketliliğin denetlenemediği veya modernleştirme projesinin tehlikeye girdiğinin hissedildiği, ya da ekonominin kendi iç dinamikleriyle gelişme zemini bulamadığı kriz zamanlarında devreye girmekte ve kamu alanı yasalarla yeniden dizayn edilmektedir. Devlet ile sivil toplum arasındaki gel-gitler sadece 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül darbeleriyle de son bulmamış, her darbe döneminde kamusal alanı ilgilendiren siyasal patiler, basın (radyo-televizyon), dernekler ve sendikalar ile ilgili yeni hukuki düzenlemelerle toplum, yukarıdan aşağıya doğru şekillendirilmeye çalışılmıştır[120].

1980'lere gelindiğinde ise 12 Eylül askeri müdahalesi ile Türk toplumu siyasetten uzaklaştırılmaya başlandı. Bu süreçte devlet toplumun neredeyse tüm alanını totaliter bir şekilde denetim altına aldı[121]. Darbe sonrası hazırlanan 82 Anayasası devlet otoritesini güçlendirmeye dönüktür. Bu anayasada "toplum huzuru", "milli dayanışma" ve "adalet anlayışı" gibi kavramların öne çıkartıldığı görülür. 82 Anayasası'yla bireyi güçlü iktidara karşı koruyacak kurumlar zayıflatılırken, temel hak ve özgürlükleri sınırlama imkânları iktidar lehine genişletilmiştir[122]. 1982 Anayasası ve 1983 sonrası

---

[117] Aydın Uğur, *Batıda ve Türkiye'de Sivil Toplum: Kavram ve Olgunun Gelişimi, 75 Yılda Tebaadan Yurttaşa*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.223
[118] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.278, 280
[119] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.220
[120] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.285-286
[121] Sarıbay, *Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum*, s.95
[122] Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasının Anlamı*, 6. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986, s.190, 194

gerçekleştirilen yasal düzenlemeler toplumun depolitizasyonu ve sivil toplumun yeni kurumsal çerçevesi üzerindeki devlet kontrolünü arttırıcı özellikte olmuştur. Bilhassa sivil toplum örgütlerinin siyasal partilerle ilişkisinin koparılması, sivil toplumla siyasal toplum arasındaki köprülerin ortadan kaldırılması ve devletle toplum arasındaki bağın yok edilmesi anlamına geliyordu[123].

1982 Anayasası'nda, yasamanın bir karar mercii olmaktan çok bir onay mercii olmaya doğru dönüştürülmesi, yargı bağımsızlığının budanması, yürütmenin oldukça güçlendirilmesi ve Cumhurbaşkanlığı'na parlamenter rejimlerde pek rastlanmayan ölçülerde yetki ve hareket alanı verilmesi, özerk kurumların yürütmeye bağlı hale getirilmesi ilkesine dayalı bir yeni yapılanma öngörüldü. Güçlü yürütme üstünlüğüne dayalı bu parlamenter model, kapatılan siyasi partiler ve dernekler aracılığı ile cılızlaşan ve sindirilen sivil toplum sayesinde Türkiye kişiselleşmiş ve keyfilik eğilimi ağır basan bir siyasal yönetim üslubuna kaydı. İktidarın kişiselleşmesi, kurumlar(partiler) yerine liderlerin birer siyasal cazibe merkezi haline gelmesi ile iyice belirginlik kazandı[124].

82 Anayasanın neden olduğu olumsuz yasal koşullara rağmen, 1983 sonrası demokratikleşme yönündeki taleplerin sesini yükselttiği, sivil toplum hareketlerinin canlandığı görülmektedir[125]. 1983 genel seçimleriyle Türkiye'de tüm ana siyasal akımlar, devletin toplumdaki yerinin ne olması gerektiğini yoğun bir şekilde tartışmaya başladılar. Bu tartışmaların ortak noktası, devletin topluma karışmasının geriletilmesi gerektiğiydi ama; esasında daha geniş çerçevede tartışılan, neden Doğu toplumlarında devletin toplumun üstünde baskıcı bir konumda bulunduğuydu. Tartışmalarda beliren sonuç şu idi: Doğu toplumlarının asıl sorunu, devlet gücü karşısında bireyi koruyacak mekanizmaların ve yapıların, yani sivil toplumun bulunmayışıydı[126].

1980'li yıllar, Türkiye'de her tür özerk siyasi faaliyetin dumura uğratıldığı ve siyaset kavramının bilinçli bir müdahale ile içinin boşaltılıp yeniden tanımlandığı bir dönem olmuştur. Devletten bağımsız toplumsal örgütlenmelerin yeniden oluşması ancak uzun

[123] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.315
[124] Kalaycıoğlu, *"Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset",* s.120
[125] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.325
[126] Sarıbay, *Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum*, s.95

bir kesintiden sonra söz konusu olmuştur[127]. Ancak tüm olumsuzluklarına rağmen 80'li yılların ikinci yarısından sonra Türkiye'de sivil toplum bir gelişme sürecine girmiştir. 80'li yıllar sonrası Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan gelişmeler, Batı ve Latin Avrupa'daki askeri cunta yönetimlerinden demokrasiye geçiş süreçlerinin başarısı ve ulus-devlet modelinin içine girdiği kriz tüm dünya ile birlikte Türkiye'de de sivil toplum kavramının yeniden canlanmasına öncülük eden gelişmeler olmuştur[128].

1980'lerden itibaren sosyalist ve kapitalist refah devleti modelinin girdiği ideolojik, kurumsal kriz ile dünya ekonomisinin globalleşmesi gibi olgular, klasik devlet temelli stratejilerin yeninden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu süreçte Huntington'un üçüncü dalga olarak isimlendirdiği ve tüm dünyayı kaplayan demokratikleşme dalgası, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan gelişmelerle birlikte demokrasi teorisi içinde sivil toplumun yeniden uyanışı tartışılmaya başlanmıştır[129].

Bu süreç sonrası Türkiye'de demokrasinin yeniden tesisinin sivil toplumun var edilmesiyle ilintili olduğu hemen hemen bütün ana siyasal akımlarca savunulmaya başladı[130]. Sivil toplum örgütleri, bireyi devlet karşısında koruyacak mekanizmalar olarak değerlendirildi. Ancak yine de 12 Eylül sonrasında ürkek adımlarla girişilen demokratikleşme gayretlerinin itici gücünün sivil toplum değil de Avrupa'yla bütünleşme perspektifinin getirdiği dış zorlamalar olmuştur[131]. Türkiye'nin AB üyelik sürecinde düşünce ve ifade özgürlüğü, ceza yasası ve dernekler mevzuatı konusunda gerçekleştirdiği yasal reformların önemli sonuçları olduğu açıktır. Netice itibariyle 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de sivil toplum'da nispeten bir gelişme yaşanmıştır. Bu kuruluşların gündemini daha çok çevre sorunları, insan hakları, kadın hakları, dini ve etnik haklar gibi toplumun geniş kesimini ilgilendiren konular meşgul etmiştir[132]. Sivil toplumla ilgili gelişme günümüze kadar, 28 şubat postmodern darbe sürecini dışarıda tutarsak, devam ettiğini söyleyebiliriz. 1990'lardan itibaren gözlenen artışın ekonomik

---

[127] Nergis Mütevellioğlu, Can Deniz Köksal, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Üyelerin Örgütsel Etkinliklere Katılma Düzeyini Farklılaştıran Etkenler*, Proje No: SBB-3007, Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Antalya, 2002, s.24

[128] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.324

[129] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.17

[130] Sarıbay, *"Türkiyede Demokrasi ve Sivil Toplum",* s.95

[131] Ozan Erözden, *"Sivil Toplumun Karanlık Yüzü: Demokrasiye Geçiş Sürecinde Sivil Toplumun Farklı Görünümleri, Hırvatistan Örneği"* içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, Haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.184

[132] Çaha, *"1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayısları"*, s.80

ve siyasal liberalleşme eğilimleri ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ayrıca belirtelim[133].

Konuyu bitirirken burada bir noktaya daha işaret edelim. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren bir ölçüde geleneksel toplum yapısını da tepeden değiştirme gayesiyle uygulamaya konulan laikleştirme politikaları bir önceki devlet yapısı içinde siyasal alanda örgütlenen tarikatları kamu alanının dışına itmiştir[134]. Ancak ilginçtir ki, Şerif Mardin'in de belirttiği gibi sivil toplum kurumlarının İttihat ve Terakki'den bu yana eksikliği fark edilmiş olmasına ve hatta kurucu ideoloji tarafından bu ikincil yapıları temsil edecek kurumları (banka vs.), sınıfları (ticari ve endüstri burjuvazisi) ve yasaları (cumhuriyetin medeni kanunu ve ticaret yasaları) temellendirme girişimlerine rağmen söz konusu kurumlar Kemalistler tarafından değil dindar Müslümanlar tarafından doldurulmuştur[135]. Bilhassa 1980'den itibaren İslami gruplar Türkiye'nin en temel, köklü ve canlı sivil toplum unsurları haline gelmişlerdir. Devleti, hukuk devleti ve demokratik olmaya da iten de bu gruplardır[136].

[133]Tosun, *İzmir'de Sivil Toplum*, s.105
[134] Erözden, *"Sivil Toplumun Karanlık Yüzü: Demokrasiye Geçiş Sürecinde Sivil Toplumun Farklı Görünümleri, Hırvatistan Örneği"*, s.185
[135] Mardin, *"Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum"*, s.32
[136] Çaha, *İslam ve Sivil Toplum*, s.125

VI. Modernleşme Üzerine:

"Türkiye'de sivil toplum" konusu incelenirken elbette ki Türkiye'nin yaşadığı modernleşme sürecinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Zira Türkiye'de modernleşme çabaları devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Modernleşme süreci göz ardı edilmeyerek devlet iktidarını ellerinde tutan güçlerin düşüncelerini anlayabilmek ve bu zihinsel arka planın "sivil toplum"a ne kadar imkân tanıyabildiğini görebilmek mümkün olabilecektir.

Türkiye'nin yaşadığı modernleşme sürecinin niteliklerinden bahsetmeden önce "modernliğin/modernleşmenin" ne olduğu üzerinde durmak yararlı olacaktır. Aslında modernlikle ilgili tanımlara bakarak onu anlamaya çalışmak sorunlu bir alana dalmak demektir. Ama yine de modernliği, içinde yaşanılan zamanı veya daha doğru bir ifadeyle, günümüze ait bir dönemi kendisinden kalkarak tanımlama gayretinde olan bir bilinç durumu şeklinde tanımlayabiliriz. Böyle bir anlam atfedilmesiyle, modernliğe özgü esas bilinç durumunun kendi kökünün kendisi olmayı öngördüğünü söyleyebiliriz. Kendisinden kalkarak her şeyi tanımlama gayretine giren modernlik, Marshall Berman'a göre toplumsal değişmenin nihai evresini teşkil eden bir 'ideal tip' değildir. Bir 'ideal tip' olmayan modernlik, "hem modern toplum kavramındaki status quo'yu, hem bu status quo'nun iç çelişkilerini ve hem de Batı'nın dünya ölçekli yayılımının diğer toplumlar üzerindeki karmaşık çok yönlü etkilerini kapsayan bitmemiş bir deneyimler bütünüdür." Bu da modernliğin başı ve sonu tayin edilmiş bir değişim olmadığını ortaya koymaktadır[137].

Moderniteye geçişi belirleyen dört devrimden bahsedebiliriz. Bunlar: bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve sanayi devrimleri. Bilimsel devrim; 'Tanrı ve meleklerince idare edilen bir doğa anlayışından, kendini düzenleyen bir doğa' bilincine geçişi ifade eder. Bilimin yanılmaz ilerleyişi, bizi, insan ve dünyasının olgusal ve yetkin bir bilgisine kavuşturacaktı. Bu çerçevede bilimsel devrim temeldi ve diğer tüm devrimler bu bilimsel devrimden türeyecekti. İkinci olarak siyasal devrim; demokrasinin Devlet'in tek rasyonel biçimi haline gelmesidir. Siyasal devrim, modern devletin ancak

[137] Muharrem Sevil, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s.17-18

demokratik olabileceği fikrini ortaya koydu. İktidar ancak *ulus* haline gelen bir halkın onayıyla meşrutiyet kazanabilirdi. İktidar aynı zamanda akla uygun olmalıydı. Ancak bu akıl kolektif değil bilimsel olmalıydı. Üçüncüsü ise, kültürel devrim; düşüncenin sekülerleşmesi, toplumsal hayatın tüm alanlarındaki kriterlerin bilimselleşmesiydi. Bundan böyle din toplumun temelinde yer almayacaktı. Doğa tanrının insan için kurduğu bir ev değildi ve insan artık özerk ve kendini düzenleyen bir doğanın içinde hayatını sürdürmemektedir. Son olarak endüstriyel devrim; âletten makineye geçişi ifade etmektedir. Bu, insanla doğa arasında aracı konumda bulunan teknik yapının zamanla daha bir özerklik kazanması anlamına gelmektedir[138]. Netice olarak modernleşmenin üç sonucundan bahsedebiliriz. Bireyselleşme, sekülerleşme ve ulus-devlet[139].

19. yüzyılda cemaat kültürünün çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan bireyselleşme, bireyin toplumsal yapıda bir değer olarak kabul olunduğu, dünyevi, daha çok akla dayanan ve bireyselliğe fırsat tanıyan bir toplumsal gelişmeye neden olmuştur[140]. Birey, hakikati kendinden alıp kendi kendine bir yol çizen, tayin edendir. Bu noktada bireyin referansı kendisidir. Birey seküler olmak zorundadır. Bireyin dünya görüşünün beslenme kaynağı da aşkın olamaz[141].

Bireycilik kavramı çerçevesinde modernliğe eleştiri olarak Taylor "anlam kaybı", "amaçların zayıflaması" ve "özgürlük kaybı" gibi rahatsızlıklardan bahseder. Anlam kaybı, bireyselciliğin artışı ile geleneksel yapının aşınması ve artık insanın bir düzene aidiyetiyle değil, gönüllü olarak kurduğu ilişkilere göre tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Bir topluluk içinde yer almanın sağladığı özdeşleşmeden koparılan insanın kişiliğinde bir "daralma" meydana gelmektedir. İkinci rahatsızlık, amaçların zayıflaması; aklın basit bir kâr-zarar hesaplama aracı haline dönüşmesidir. Bazı sorunların ahlaki ölçütler göz ardı edilerek salt faydacı bir tarzda ele alınması, amaçların unutulmasına ve sadece araçlar haline gelmesine yol açmaktadır. Diğer rahatsızlık özgürlük kaybı, modern insanın kendi kaderi üzerindeki denetimi kaybettiği duygusuna

---

[138] Sevil, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, s.16-17
[139] Bulaç, *"Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür."*, s.27
[140] Kalaycıoğlu, *"Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset"*, s.114
[141] Bulaç, *"Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür."*, s.27, 28

kapılmasıdır. Modern dünya "egemen birey"in etrafında dönüyorsa da aslında "bireyin egemenlik koşullarını imha" etmektedir[142].

Modernleşmenin ikinci önemli ayağı ulus-devlettir. Fransız devrimiyle yayılan tarihsel-sosyolojik bir kategori olarak ulus-devlet, ulusçuluğun en önemli amaçlarından birini temsil etmektedir. Egemenliğin somutlaşması. Onsekizinci yüzyıl Fransa'sında devrimci politikalar sayesinde egemenlik, yurttaşlar topluluğunu temsilen devlette temerküz etmiş; devlet vatandaşlardan kendi egemenlikleri adına tüm sadakatlerin fevkinde bir sadakat istemeye başlamıştır. Böylece, iktidar bünyesinde bir merkezileşme, kültürde tek tipleşme, hukuk önünde eşitleşme ve ekonomide bütünleşme sağlanılmaya girişilerek söz konusu sadakatin meşruluk alanı da belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, devlet, merkezileşerek toplum üzerindeki kontrol kabiliyetini arttırmış; hukukta eşitliği ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaya gayret ederek sosyal ve siyasal boyutlar elde etmiştir[143].

A. Giddens, ulus-devletin ortaya çıkışını ve yayılmasını, kapitalist dünya ekonomisinin varlığıyla ilişkilendirmektedir. O'na göre, tüm kapitalist devletlerin tamamının ulus-devlet formuna sahip oluşu; kapitalizm ile ulus-devlet birliğinin rastlantı olmadığını gösterir. Onaltıncı yüzyılda başlayan bir süreç olarak kapitalizm, siyasal kurumlaşmasını güçlendirmeye yöneldiğinde ulus-devlet formunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu anlamda, ulus-devlet, tayin edilmiş sınırlar çerçevesinde yönetim tekeline sahip; bu yönetimi hukuk yaptırımına bağlı kılan iç ve dış şiddet araçlarını doğrudan kontrol eden bir kurumsal egemenlik yapısına bürünmüştür[144].

Modernleşmenin üçüncü ayağı sekülerleşmedir. Bu anlamda modernleşme din dışıdır. "Weber'in Schiller'den uyarladığı "dünyanın büyüden arınması" süreci (yani birbirleriye tüm ilişki türleriyle, kutsal olanla olmayanın kopma izleği) olarak nitelendirdiği modernizm için, dünya, sadece kullanılan, değiştirilip tüketilen ve

[142] Aktaran: Sevil, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, s.24-25
[143] Ali Yaşar Sarıbay, *"Küreselleşme, Postmodern, Uluslaşma ve İslam"*, içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.14-15
[144] Sarıbay, *"Küreselleşme, Postmodern, Uluslaşma ve İslam"*, s.15

yaratılmış olan insanın *arzu ve istekleri* doğrultusunda oluşturulan ve sunulan nesneler bütünüdür[145]."

Buraya kadar çizilen çerçevede Türk modernleşmesine bakıldığında benzer özellikler göze çarpmaktadır. Osmanlıdan bu yana modernleşmeyi Batının tarihi seyri içerisinde doğal olarak ortaya çıkan siyasal ve sosyal kurumları, bu kurumların gelişimi için gerekli toplumsal temellere sahip olmayan bir topluma yukarıdan aşağıya dayatma yoluyla getirme gayretleri[146] olarak niteleyebiliriz. Türk modernleşmesi merkeziyetçi bir yapıya sahipti. II. Mahmut'dan itibaren modernleşme projesine devlet ve iktidar seçkinleri, merkezdeki çekirdek kadro karar verdi. Yani Osmanlı ve sonrasında Türk modernleşme projesi devletin siyasi tercihiydi. Halka veya çevreye sorulmadı[147].

Merkeziyetçi yapısı itibariyle Türk modernleşmesini jakoben olarak niteleyebiliriz. Asker ve sivil bürokrasi üzerinde yükselmiştir[148]. Devlet ile toplum arasındaki ilişkiye egemen olan unsur, devlet seçkinlerinin kendi üzerilerine aldıkları toplum mühendisliği görevidir. Osmanlı'dan beri süregelen Batılılaşma ve demokratikleşme süreçleri boyunca toplumu ve kurumlarını belirli gayeler doğrultusunda yukarıdan değiştirilip, düzenlenebilecek şeyler olarak metalaştıran bu yaklaşımın öncüleri devlet seçkinleri olduğu için, devlet-toplum ilişkisi de devlet merkezli olmuştur[149]. Bu nedenle Türk modernleşmesinin, farklılaşma ve çoğulculuk üzerinde yükselen sivil toplumun girişimci, dinamik ve üretici gücü üzerinde yükseldiğini söylemek güçtür[150].

Modern ulus-devletin gelişmesi bir akıllanma, yasallaşma ve bürokratikleşme sürecine tekabül eder. Bürokratikleşmenin mekanikleşip katılaşarak bürokratik mekanizmalar haline gelmesi sivil toplumun siyasetten özerk olabilecek dinamikliğini ortadan kaldırmakta, kitleselleşmesine, sessiz çoğunluklara dönüşmesine yol açmaktadır. Bunun bireyler açısından en önemli sorunu ulus egemenliği ile birlikte vatandaş özgürlüğünün yok olmasıdır[151].

---

[145] Sevil, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, s.24-25
[146] Yücekök; *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968)*, s. 77
[147] Bulaç, *Din-Kent Ve Cemaat Fetullah Gülen Örneği*, s.94
[148] Sevil, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, s.112
[149] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.373-374
[150] Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s.171
[151] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.70, 71

Türk modernleşmesi aynı zamanda profan yani din dışıydı. Bu yüzden Türk laikliği din ve vicdan serbestiyetinden ziyade kamusal ve toplumsal hayatın sekülerleştirilmesi, dinden uzaklaştırılması projesi olarak algılanmıştır[152]. Batılı-modern bir düşünce, devletin resmi ideolojisi haline gelmiş ve tüm kurum ve kuruluşlarda laik bir düşünce ikame edilmeye çalışılmıştır[153]. Buna rağmen modernleşme projesinde dinin toplumda birleştirici fonksiyonundan yararlanılmaya çalışılmıştır. Çünkü yeni Türkiye'nin yapı taşları ancak Türk ulusalcılığı, İslam dayanışması ve çağdaşlaşma olabilirdi. Durkheim sosyolojisiyle Hegelci bir devlet felsefesini ve sınırlı bir ölçüde de olsa sosyalizm ve Marx'ı kapsayan bu yapı, üsten verilen, disiplinli bir şekilde tabana yayılmaya çalışan bir değişim modeline yönelikti[154]. Sonuç itibariyle Göle'nin de belirttiği gibi Türk modernleşmesinin sivil topluma imkân tanıyan özelliğinden bahsetmemiz güç görünmektedir.

[152] Bulaç, *"Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür.* ", s.28
[153] Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat*, s.81
[154] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, s.93

VII. Cemaat; Modern Kente Özgü Yeni Fenomen:

Sivil toplumun kente özgü olduğunu daha önce belirtmiştik. Kente özgü görünümlerden biri de cemaatlerdir. Esasında araştırma konumuz din dernekleridir. Ancak, Türkiye'deki din derneklerinin çoğunluğunun cemaatler tarafından kurulduğu toplumsal bir gerçekliktir. Dolayısıyla genel itibariyle din dernekleri cemaatlerin resmi-formel görünümleridir. Bu nedenle din derneklerini araştırmak temelde cemaat yapıları üzerinde çalışmak anlamına gelmektedir. Bu noktada doğrudan doğruya, sivil topluma ait olup olmadıkları tartışmalı olan ve dinin kente özgü fenomenlerinden biri olan cemaat yapılarıyla ilgili olarak değerlendirmelerde bulunmak elbette ki yararlı olacaktır.

Kent, işlevleri ve karmaşık yapısı itibariyle birçok bilim dalının konusu olmuştur. Her bilim dalı kenti tanımlarken kendi yaklaşım ve ölçütünü kullanmış ve bu nedenle birbirinden farklı kent tanımları ortaya çıkmıştır[155]. Nüfus büyüklüğü, heterojenlik, idari statü, iş bölümü, örgütlenme biçimi, üretimin yapısı ve işlev alanlarında farklılaşma gibi değişik ölçütler kullanılarak yapılan tanımlar dikkate alındığında üç özellik göze çarpmaktadır: 'nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği'. Buna göre kenti, nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler vs. gibi farklı heterojen grupları içeren karmaşık bir yerleşme grubu olarak tanımlayabiliriz[156].

Kent tanımı yapılırken onu tarihsel bağlamından ayrı düşünemeyiz. Tarihsel süreç kent tanımlarında belirleyici rol oynamıştır. Bu hususta en önemli rolün sanayileşmeye ait olduğunu söyleyebiliriz. Zira sanayileşme kent için önemli bir ayraç olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte toplum yapısında artan farklılaşma, uzmanlaşma ve karmaşık iş bölümü, geleneksel anlayış, zihniyet ve ilişkilerde bir takım değişikliklere neden olmuş, geleneksel şehirleri sarsmış ve modern kentleri doğurmuştur[157].

Burada bir noktayı belirtmemiz gerekmektedir. Kimi araştırmacılar şehir ve kent kavramlarını birbirinden farklı anlamlarda kullanmaktadırlar. Bunlardan biri de Ali Bulaç'tır. Bulaç'a göre, şehir ile kent arasında derin anlam ve işlev farkı bulunmaktadır.

---

[155] Rüstem Erkan, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2002, s.16
[156] Celaleddin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s.31, 32
[157] Çelik, *Şehirleşme ve Din*, s.30

Şehir" geleneksel medeniyete, "kent" ise "modern uygarlığa" bir göndermedir. Modernliğin tahripkâr saldırıları karşısında hala varlığını sürdüren şehirlerde, sembolik anlam çerçeveleri, kutsala ait somut referanslar ve kozmosun ve doğanın düzenine saygılı mekânlar bu şehirlerin baskın kimliklerini meydana getirirler. Bu kimlikteki mekânlar ihtişamı ve alçak gönüllülüğü aynı anda içermektedirler. Modern kentler ise, neredeyse bütünüyle aşkın ve kutsal olandan arınmış ve sadece kendi başlarına ve gücüne inanmış modern insanın salt fiziki, teknolojik ve doğaya meydan okuyan devasa kurumsal yapılarından teşekkül etmişlerdir. Bu kentlerde, mekânda tevazu ve doğanın düzenine saygı, geri kalmışlık ve zaaf olarak değerlendirilmektedir[158].

Geleneksel şehir siyasal, kültürel ya da ekonomik işlevlerden birinin egemen olduğu, genellikle, mâbet, saray ve pazaryeri etrafında çoğalan ve bir seçkinler grubunun yaşadığı; bilimin, sanatın ve kozmopolit kültürün toplandığı alanlardı. Geleneksel şehir, iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmediği, normların ve değerlerin uzun süre değişmediği, sosyal ve coğrafi hareketliliğin az olduğu ve mensupları arasında 'biz' duygusunun öne çıktığı bir şehir tipidir. Buna karşın modern kent, tarım dışı etkinliklerin ağırlık kazandığı, örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma düzeylerinin yüksek olduğu, birbirine yabancı ve yoğun bir nüfusun bir araya geldiği ve heterojen yığının birbiriyle etkileşimini piyasa mübadelesi ile sağladığı yerleşim alanlarıdır. Geleneksel toplumda rastlanılmayan bir ilişkiler ağının içinde bulunan modern kentte, insanlar arasındaki ilişkiler anonim, soğuk, yüzeysel ve çoğunlukla da kısa süreli olarak cereyan etmektedir. Modern kent insanı, hareketli ve heterojen bir kitlenin içinde komşuları ve akrabaları ile ilişkilerini asgari düzeye indirirken, rol ve statüsünden kaynaklanan kurumsal ilişkilere göre hayat sürmektedir. Dolayısıyla sosyal denetim mekanizmalarının formelleştiği ve geleneksel cemaat ilişkilerinin çözüldüğü kent ortamı, sosyal hayat ve şahsiyet üzerinde önemli değişikliklere neden olmaktadır[159].

Kentler tarih boyunca insanların zihniyet, değer ve tutumlarını büyük ölçüde şekillendirirken, kültürel anlamda da bir yaşam tarzını dikte etmişlerdir[160]. Sanayileşme dalgası eski kasabaların, köylerin insanlarını toprağından, köyünden, kasabasından, dini gruplarından uzaklaştırarak fabrikaların etrafında kurulan büyük sanayi kentlerinin

[158] Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, s.60
[159] Çelik, *Şehirleşme ve Din*, s.30-32
[160] Nevin Meriç, *Değişen Kentte Dinî Hayat*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s.122

ortasına topladı. Bu durum beraberinde, mekân değişikliğinin yanında, toplumsal ilişkilerin de köklü bir değişimine yol açtı[161]. İşte bu noktada, göç ile kendini dayatan sosyalleşme ihtiyacı cemaatin ortaya çıkmasında etkili oldu. Modernliğin kente göç eden insanlara örgütlenme yolları sunmakta yetersiz kalması ve tek tip insan ve türdeş bir toplum inşa etme azmindeki devletin de bu sosyal olguyu algılamakta zaafa düşmesi, kendiliğinden cemaat yapılarının doğmasına neden olmuştur[162].

Bulaç'a göre, modern kentin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel şartları özellikle ekonomik ve sosyal nedenlerden ötürü kırsal alanlardan kentlere göç eden insanların kentte yaşadıkları sorunlar, insanları bir dayanışma içine itmekte, modern cemaat dediğimiz sosyal örgütlenme şekillerini ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu türden cemaat kuruluşunu veya bu türden sosyal örgütlere katılımı indirgemeci bir yaklaşımla sadece göçe ve kent yaşamının getirdiği ekonomik ve sosyal problemlere bağlayamayız. Kentli veya uzun süre kentte yaşayan, iyi bir ekonomik seviyeye gelmiş olan kimselerin de bu tür sosyal yapılar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu insanları bir araya getiren şey daha çok ortak idealleri olabilir. İşte birden fazla faktör ve sürecin kesiştiği noktada din ve gelenek insanlara yeni bir örgütlenme biçimi sunmaktadır[163]. Başka bir ifadeyle modernleşme ve hızlı kentleşmeyle birlikte yaşanan gerilim, geleneksel aile ve akrabalık ilişkilerinin çözülmesi, kişinin kendini korku ve endişelerden uzak, güven içinde hissedebileceği yer arama ihtiyacı bireyleri cemaate yönlendirmiş olabilir. Ancak kente göç etmiş insanların yaşadığı kimlik krizini ve yabancılaşmayı cemaatlere dâhil olmanın asıl nedenleri olarak öne sürmek olayı basite indirgeyen bir yaklaşım olacaktır. Bunların dışında bireyin çözülen değerler karşısında dinî kimliğiyle ortaya çıkma gayreti, dinî duygu ve inancı gibi değişik saiklerin cemaatlere katılmada etkili olabileceği göz ardı edilmemelidir[164].

"Cemaat" kavramı, aslında her türlü sosyalleşme sürecini (sivil toplum, sosyal çevre, kulüp, loca, sendika, dernek, parti, sosyal hareket ve en sıradan anlamıyla dini cemaat gibi) ifade eden bir kavram olmasına rağmen toplumuzda yaygın algısıyla bu kavram,

---

[161] Ramazan Yelken, *Cemaatin Dönüşümü (Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi)*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s.86
[162] Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, s.50, 51
[163] Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, s.40
[164] Hüsniye Canbar Tatar, *Nuh'un Gemisindekiler (Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme)*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.135, 136, 139, 157

bu tür sosyalleşme ilişkilerinin sadece yoğun-dinî olanlarını yani dinî bir topluluğu kast etmek üzere kullanılmaktadır[165]. Çalışmamızda da kavram genelde bu yaygın algıya paralel olarak kullanılmaktadır. Burada önemli bir husus da bu tür dini toplulukların, cemaatlerin sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesidir. Ahmet Naki Yücekök, cemaat yapılarının sivil alan içerisinde bulunmalarına rağmen devletin dışında bir baskı alanı teşkil ettikleri, bireyin özgür iradesini kendi bünyelerinde erittikleri, bireysel farklılıklara imkân tanımadıkları için sivil toplum örgütü olarak değerlendirilemeyeceğini ifade eder[*]. Buna karşın Ömer Çaha'ya göre ise, dini cemaatlere katılım bireysel iradeye bağlı olduğu için, dini cemaatler sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilebilir. Çünkü O'na göre, sivil toplumun en önemli kriterinin bireysel iradeye dayalı olmasıdır[166]. Kukathas'a göre de sivil toplum, izole ve ayrı bireylerden değil topluluk ve cemaatlerden teşekkül etmektedir. İçindeki topluluklar sadece ticari iş ile alakalı değil, daha önemlisi ekonomik kaygılardan ziyade duygusal bağımlılık ve ahlâkî taahhütlerle ilgili, yani insanların kimliklerine kök salan bağımlılıklara yol açan topluluklardır. Kukathas için, en önemli topluluk ve cemaatler dini nitelikte olanlardır. İnsanların hayatlarına anlam katan amaçların takip edilmesine aracılık ettiklerinden ötürü bu topluluklar önemlidir. Hakikatte, neyin değerli olduğu ve bunun nasıl aranılacağının anlaşılması da bu topluluklar sayesindedir. İnsanlar bu tür topluluklar sayesinde dünyadaki yerini bulmaya çalışırlar. Esasında insanı insan yapan tam da sivil toplumdaki din gibi bağımlılıklardır. İnsanların sivilleşmesi de burada gerçekleşir[167]. Bulaç da, modern durumlarda teşekkül eden cemaat yapılarının, birey ile merkezi iktidar arasında geniş bir "sivil alan"a işaret etmekte[168] olduğunu belirtir. Sivil toplumun en önemli kıstası gönüllülüktür. Burada net olan şey şu ki; aile, klan, millet gibi tabii cemaatlerde, bireyin iradesinin üstünde cemaat iradesi söz konusu iken, dinden kaynaklanan cemaatlerde bireysel irade söz konusudur. Yani birey, dini cemaatlere özgür iradesiyle ve gönül

---

[165] Faruk Acar (Araştırma Koordinatörü), Ömer Çaha, Yasin Aktay, Ferhat Kentel, Ramazan Yelken (Araştırma Grubu), *Türk Toplumunda Cemaat Algısı Araştırması*, ANDY-AR Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mart, 2011, s.2

[*] Bkz., Ahmet Naki Yücekök, *Dinin Siyasallaşması, Din-Devlet İşlerinde Türkiye Deneyimi*, Afa Yayınları, Tüses Vakfı, İstanbul, 1997

[166] Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, s.63

[167] Kukathas, "*İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum"*, s.28

[168] Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, s.81

rızasıyla katılmaktadır[169]. Dolayısıyla dini cemaatlerin sivil toplumun önemli bir niteliğini taşıdığı açıkça görülebilmektedir. Ancak biz burada konuyla ilgili detaylı tartışamaya girmeden II. bölümde bulgular kısmında bu probleme cevap bulmaya çalışacağız.

Esasında "Cemaat" kavramını anlamlı bir şekilde sosyolojinin kavramsal çerçevesine dâhil eden kişi Alman sosyolog Ferdinand Tönnies'dir. Tönnies, toplumsal hayatı "cemaat" ve cemiyet" şeklinde iki ana kategoriye ayırarak, modern toplumun kendisinden önceki bütün toplumsal biçimlerle arasındaki ayırt edici noktaya işaret etmekteydi. Diğer bir ifadeyle Tönnies, modernlik öncesi geleneksel toplulukların yaşayış ve örgütlenme tarzlarını adlandırmak üzere "cemaat" kavramını kullanmakta ve bunu kan ve akrabalık bağıyla temellendirmekteydi. Bu kavrama aile, köy ve hatta hemşehrileri ortak bağlarla bir arada tutan şehir topluluklarını da dâhil ediyordu. Cemaati(Gemeinschaft), doğal iradenin hâkim olduğu her türlü birlik şeklinde izah ederken, cemiyeti(Gesellschaft) de ussal irade tarafından şekillendirilen ve esas itibariyle onun tarafından yönlendirilen toplum olarak tanımlamaktaydı[170].

Tönnies'e göre, Gemeinschaft'ın temel niteliklerinden biri, toplumsal birliğin, toplumun üyeleri tarafından doğa vergisi veya tabiatüstü iradenin sonucu olarak düşünülmesidir. Ona göre, bu algı devam ettiği sürece toplum Gemeinschaft özelliklerini taşımaktadır. Diğer yandan Tönnies, örf, adet ve gelenekler aracılığıyla tarih sahnesinde var olan Gemeinschaft'ın yapısı gereği iradi topluluklar olmadıklarını belirtiyordu. Bu yapıda bireysel ve özgür bir tercih söz konusu değildi ve bireysel dürtülerin yönlendirdiği menfaat ilişkilerine yabancı bu yapı, bu nedenle rasyonalitenin uzağındaydı. Ancak toplumsal birliğin temelinde sürekli bir değişim yaşandığından Gemeinschaft'ın toplumsal hayatı zarar görüp, yıpranacak ve cemaat yapıları kaybolacaktı[171].

Bulaç, Tönnies'in "cemaat-cemiyet" kuramının, bir ölçüde gelişen İslami politik/toplumsal yapılar tarafından doğrulandığını ifade eder. Ancak Bulaç'a göre, geçen yüzyılda cemaatlerden cemiyete/topluma doğru gidiş gözlenirken, yüzyılın son

[169] Yümni Sezen, *Sosyoji Açısından Din: Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1993, s.83
[170] Ferdinand Tönnies, "*Gemeinschaft ve Gesellschaft"*, çev. Ahmet Aydoğan, içinde: Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.203
[171] Tönnies, "*Gemeinschaft ve Gesellschaft"*, s.211, 215, 216

çeyreğinden itibaren toplumsal hayat kendi içyapısında bir tür yeni cemaat biçimlerine yol açmıştır. Bu, özellikle Müslüman dünya bağlamında kendine has nitelikleriyle toplumun zamanla çoğulcu bir zenginliğe dönüştüğü anlamına geliyordu. Böylelikle Bulaç'a göre, dinî iradî cemaatler bize özgü bir tür yeni toplumlaşma şekilleridir. Modern zamanlara özgü tezahürlerdir; tarihin ve geleneğin geniş imkânlarından yararlanarak ortaya çıkmışlardır; ancak geleneği ve tarihi formları olduğu gibi tekrarlamamaktadırlar. Bu yapılardaki beşeri örgütlenme zemini gelenek ve tarih tarafından kurulmuşsa bile, din ve modernlik iki belirleyici unsur olarak rol oynamaktadır. O halde kente özgü bu iradi cemaatler, Türkiye ve İslam dünyasının kendilerine has modernleşme deneyimlerinin somut ifadeleri sayılır. Söz konusu yapılar, aynı zamanda şehre artık şehirli kimliğiyle bir üye olarak dâhil olmanın belli başlı sosyal ve sivil imkânlarını sunmaktadırlar[172].

Tönnies cemaati yalnızca sanayi öncesinin bir olgusu olarak değerlendirdi ve cemaatin karşısına onun çözücüsü olarak sanayi sonrasının yaşam biçimini geselschaft(cemiyet) olarak koydu. Sadece o değil onun gibi başka klasik sosyologlar da, cemaati modern olanın karşısında geleneksel yaşam tarzının biricik göstergesi olarak anlamışlar ve sunmuşlardır. Tönnies'in tanımladığı cemaatsel yaşam, bu arketipin modern-geleneksel bağlamında, gelenekseli temsil eden kısmı olarak, moderni açıklamanın bir yolu olarak kullanıldı. Böylelikle modern olanın somutlaştığı yer olarak büyük sanayi kentleri kabul edildi. Geleneksel ise modern sanayi öncesi dünyanın toprağa bağlı kırsal yaşamını temsil etmekteydi. O halde, cemaat denilen yaşama ve ilişki tarzının modernleşmeyle birlikte ortadan kalkacağı, yok olacağı; birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilerin alacağı hep bir ön kabul olarak beklenildi. Ancak Tönnies'in tipleştirdiği klasik cemaat, gerçekten çözülmekle birlikte yok olmadı, şekil değiştirerek cemaat duygusu varlığını sürdürdü. Böylelikle cemaatin yok olacağına dair beklentiler boşa çıktı. Çünkü bugün dünyanın birçok yerinde insanlar hala Tönnies'in tipleştirdiği anlamda bir gemeinschaft içinde hayatlarını sürdürmektedirler. Gemeninschaft'ın ortadan kalktığı yerlerde insanlar zaman ve mekâna göre yeni cemaat biçimleri inşa etmişlerdir[173]. Diğer bir ifadeyle bütün toplumlarda kentleşme sonucunda geleneksel kültür ile kent kültürü(modern kültür) karşı karşıya gelmektedir. Her alanda olduğu gibi, egemen olan

[172] Bulaç, *Din-Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, s.13, 24-25
[173] Yelken, *Cemaatin Dönüşümü*, s.45, 56, 86, 100

modern kültür geleneksel kültürü kendi lehine zayıflatmaktadır. Ancak geleneksel yaşam biçiminin cılızlaşması tamamen yok olması anlamına gelmez, geleneksel kültür farklı şekillerde varlığını devam ettirir[174].

Maclver, Tönnies'in gemeinschaft ve geselschaft tipleştirmesini kabul eder ancak ona göre bu iki olgu birbirini ortadan kaldıran değil, iç içe helezonik şekilde gelişen yapılardır. Maclver'a göre cemaat belli bir dönemde olup bitmiş ve eski bir zaman diliminin yaşam tarzını ifade eden bir olgu değil, sürekliliği olan, devam eden bir yapıdır. Dolayısıyla Maclver'e göre cemaatin ölümü diye bir şey olamaz. Bu yanlış bir çıkarımdır. Çünkü hayat devam eden bir süreçtir. Bu süreç içerisinde cemaat, diğer toplumsal oluşumlar (cemaat/toplum, menfaat birlikleri, müesseseler, örf adetler) gibi devamlı var olan ancak zaman ve mekâna göre şekillenebilen ama hep orada olan temel bir toplumsal realitedir. Bu bakış açısı elbette, Tönnies'in cemaati, sanayi öncesi tarım dünyasının bir olgusu olduğu yönündeki görüşünü aşmak açısından önemli bir çabadır[175].

Ramazan Yelken'in *"Cemaatin Dönüşümü"* isimli kitabında belirtilen bugünkü cemaatin yeni görünümündeki ayırt edici, öne çıkan değişimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Cemaatin temel özelliklerinde biri olarak kabul edilen mekân anlayışı dönüşüme uğramakta, cemaat bundan böyle soyut mekânlar üzerinde kendisini gösteren bir olgu olarak algılanmaktadır. Bunun en önemli işareti de 'kamusal alan'da varlık göstermesi ve cemaatin artık kente özgü bir oluşum şekline gelmesidir.
2. Cemaat bireyin bütünlüğü üzerine kurulmakta olmasına yani toplumsal rollerin hepsi üzerinde kurulan bir olgu haline gelme iddiasında olmasına rağmen bireyin cemaatin dışında da büyük bir yaşam alanı bulunmaktadır.
3. Cemaatin belirleyici unsurlarından biri olan 'sınır', belirsiz bir hal alarak bilinçte oluşan değişken bir kıstasa dönüşmüştür. Cemaat bireyin aidiyet hisleriyle bağlı olduğu bir varlığa bürünmektedir. Bundan böyle cemaat küresel ve yerel ölçekte makro ve daha ziyade mikro dağılımları kapsamaktadır.

---

[174] Erkan, *Ketleşme ve Sosyal Değişme*, s.233
[175] Yelken, *Cemaatin Dönüşümü*, s.69-70, 99

4. Cemaat artık kentsel mekânın kamusal alanlarında varlık gösteren bağlanış biçimleri haline gelmiştir. Bundan böyle cemaat, gemenischaft anlamında içinde dünyaya gelinen, yani hazır bulunan bir gerçeklik olarak değil, hedef ve duygusal talebe bağlı olarak dâhil olunan, kurulan/inşa edilen bir yapı olarak, etkileşim ve eylemlilik içinde teşekkül etmekte, sürece bağlı olarak varlığını sürdürmekte ve biçim kazanmaktadır.
5. Yeni cemaatlerin en önemli niteliklerinden biri de kimlik arayışının öne çıkmış olmasıdır. Etnik, dini ve kültürel bağlılıklar, kimlik politikası olarak kamusal alanda yer almanın yolları haline gelmektedir. Diğer bir ifadeyle cemaatçi kimliğin yeni sayılabilecek önemli bir niteliği başlangıçta kendisine ait içine kapalı bir getto oluşturmasına karşılık, zaman içerisinde 'kamusal alanda' kendisini göstermeye başlamasıdır. Başörtüsüyle okula gitmek, okulda kendi inanç ve kültürüne uygun bir eğitim isteği, toplu yemek salonlarında 'helal' et ve yemek talebi, siyasal yapılanmada temsil üzerine politik gayretler gibi örnekler içine kapalı cemaatçilik durumundan cemaat kimliğinin kamusal alanda devam etmesi isteğine geçişin dikkat çekici örnekleridir.
6. Cemaatin hedeflenen bir şey haline gelmesi amaçlar ve katılım bakımından çoğu zaman modern bir olgu olarak sivil toplumla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Bu anlamda cemaat kamusal alanda kendini gösterdiği nispette sivil toplumun dönüştürücü rolünü de üzerine almaktadır. Bu durum sivil toplum ve kamusal alan kavramlarına bu dönemde yüklenilen yeni anlamlara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak tüm cemaatleri sivil toplum içinde değerlendirmek de mümkün görülmemektedir. Buradaki kriterin amaç ve katılım şekli olduğunu ifade edebiliriz.
7. Yeni cemaatler modernitenin genelde özel alana sıkıştırdığı yoğunlaşmış duygu birikimlerinin dışa vurması olarak da kendisini göstermektedir. Sevgi, dayanışma, dostluk ilişkileri cemaat içinde yaşanarak ötekine açılmanın süreçlerinde kamusal alana yansımaktadır.
8. Modernliğin yukarıdan dayatılan ulus, halk, sınıf gibi sosyalleşme biçimlerine alternatif karşı-yapısal toplumsallıklar olarak, kamusal alanı uysallaştırmanın ve yaşanabilir duruma getirmenin yeni yöntemleri ve sınırlı tatmin vasıtalarıdır. Buna bağlı olarak yeni cemaatler ulus, halk, sınıf gibi bütünlüklerin çözülme sürecinde birey ve toplum arasında kalan geniş boşluğu kapatma birimleri

olarak da algılanabilir. Bu durumda hacimce küçük, ulaşılabilir, değişken, partiküler oluşumlar ortaya çıkmaktadır.

9. Yeni cemaatler yüz yüze iletişimi içermekle beraber, yazılı-görüntülü çoğul bir etkileşimden teşekkül etmektedir.

Buraya kadar çizilen çerçevede kendi toplumumuza baktığımızda toplumsal yapımızın temelinin cemaatsel bir nitelik taşıdığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Cumhuriyetle birlikte bu cemaatsel yapıdan, yeni bir toplumsal yapıya geçişin temelleri atılmak istenmesine rağmen günümüzde tarikatlar ve mahalle kültürü kentsel bir boyutta, çevreden merkeze doğru kamusal alanda, yeni bir cemaat kimliğiyle görünür hale gelebilmişlerdir[176].

Türkiye'de 1970'lerde başlayan toplumsal hareketliliğin 1980'de artarak devam etmesi, özellikle büyük kentlerde birbirinden çok farklı kesimlerin bir araya gelerek "toplumsal akışkanlığı yüksek yeni sosyo-politik gruplaşmalar"ı ortaya çıkardığını görmekteyiz. Kentsel alanlarda "dinin yeniden keşfi"nin temelinde gözlenen örgütlenmeler sayıca artmıştır. Bunda, modernitenin yaşadığı kriz, kimlik patlaması ve ulus-devlete duyulan güvenin aşınması gibi küresel sebepler yanında, 1980 sonrası uygulanan politikalar da etkili olmuştur[177]. 1980'lerden itibaren sivil örgütlenmelerde dini, mezhepsel ve hemşehrilik bağları gibi birincil(primodial) duyguların temel alındığı örgütlerin sayısının arttığı görülür[178].

Ülke çapında dini hayatın daha görünür ve yaygın hal almasına koşut olarak, 80'li yıllar her türden İslâmî çevre, grup, ekol, cemaat vb. faaliyetlerini daha açık, yaygın ve etkili bir biçimde yürüttüğü bir dönem oldu. Dinselleşme-İslamlaşma olarak nitelenen bu dönemde, "tarikatlar" kabul gören ve gelişen bir ortam buldular. Adeta siyasal meşruluk kazanan her türlü dini örgütlenme ve yayın, 1980'ler ve 1990'lar Türkiye'sinin temel kültürel ve siyasal söylemine hâkim oldu[179].

---

[176] Yelken, *Cemaatin Dönüşümü*, s.9, 10, 210, 228-230
[177] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.315-316
[178] Nilüfer Narlı, *"Sivil Toplum Örgütlerine İlişkin Teorik Yaklaşımlar"*, İlim ve Sanat, s:46-47, 1997, s.30
[179] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.318

Özellikle 1990'lar Türkiye'sinde toplumda gözlenen yeniden cemaatleşme ve tarikatlaşma olgusudur. Yüksek toplumsal hareketlilik, işsizlik, köyden kente göç edenlerin kentin varoşlarında, marjinal bir yaşam biçimini kuşaklar boyu sürdürmeleri, kentle bütünleşememeleri, toplumsal kesimler arası ekonomik uçurumun derinleşmesi gibi faktörler kentte yaşayanların yalnızlığının artmasına, kolektif kimlik ihtiyacının doğmasına neden olmaktadır. Kültürel, kimliksel ve sosyal şokların şiddeti ise oyunun dışında bulunan kesimlerin dini, etnik cemaatlere dâhil olmasını teşvik eder[180]. "Bu şokları, modernleşmenin laneti veya başarısızlığı olarak da değerlendirmek mümkün… Temel kimliklere dönüş ve kutsala yeniden sarılma, dışlanmış halk kesimleri tarafından bir otantiklik arayışı olarak yaşanırken elitler tarafında ilerlemenin değersizleşmesi ve uygarlıkta bir rahatsızlık olarak içselleştirilmiştir[181]."

Son tahlilde göç sürecinde kentlerin varoşlarında ortaya çıkan ve merkeze doğru akan hemşehrilik cemaatleri, ideolojik, politik talepleri dile getiren eylemlilik biçimleri olarak toplumsal arenada, ekonomik, siyasal, kültürel talepleriyle görünür bir hale geldiler. Ancak bu oluşumların içinde gündelik siyasi, akademik ve entelektüel gündemi en çok meşgul eden, toplumsal yapımızın tarihsel sürecine de uygunluk gösteren dini temelli cemaatsel teşekküllerdir[182]. Kente göç eden yığınları kent karşısında bir şahsiyet olarak ayakta tutabilen, bu insanların karşılaştıkları sosyal ve kültürel şoku atlatabilmelerine yardımcı olan, kendi hayatlarına anlam kazandıran ortak zemin din olmuştur[183]. Dini cemaatler, hemşehrilik cemaatlerinden farklı olarak geleneksel birtakım yapıların güçlü taşıyıcıları olmuşlardır. Kent ortamında bireyin tamamen özgür tercihine bağlı olarak gelişmiş ve nihayetinde toplumun farklı kesimlerinin kaynaşmasını sağlamıştır. Böylelikle Türkiye'de cemaatlerin aslında zayıf olan sivil toplumun işlevini bir ölçüde dolduran dayanışma ve örgütlenme mekanizmalarını ikame ettiklerini, sivilleşme iradesinin, resmi sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra, gayri resmi örgütlerin de omzunda yükseldiğini söyleyebiliriz. İnsanların toplumsal gruplardan birine dâhil olma veya bir aidiyete sahip olma gibi bir ihtiyacının bulunduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, sönük kalan sivil toplumun, bireyleri bu ihtiyaçlardan dolayı cemaatlere doğru yönlendirdiğini ifade edebiliriz. Türkiye'deki otoriter ve

[180] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.384
[181] Nuri Bilgin, *Siyaset ve İnsan*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s.83-84
[182] Yelken, *Cemaatin Dönüşümü*, s.10
[183] Tatar, *Nuh'un Gemisindekiler(Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme)*, s.143

baskıcı siyaset mekanizmasının da, bireyleri birer sığınak olarak cemaatlere ittiğini gözden kaçırmamak gerekir[184].

[184] Acar(Araştırma Koordinatörü), *Türk Toplumunda Cemaat Algısı Araştırması*, s.6, 7

VIII. Menfaat(Çıkar)-Baskı Grupları ve Sivil Toplum:

Menfaat ve baskı grubu kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılıyor olsa da esasında birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Menfaat grubu kavramı daha geniş bir kavramdır ve baskı gruplarını içermektedir. Menfaat grubu kavramı ile ilgili değişik tanımlar yapılmıştır. Ancak kavram ile ilgili ortak bir takım niteliklere ulaşmak mümkündür. Öncelikle bu gruplar şekilci bir nitelik arz etmektedir. Çünkü bu gruplarının faaliyet süreçleri çok karmaşık aşamaları ve birtakım yasal prosedürleri gerektirdiğinden düzenli bir organizasyonu gerekli kılmaktadır. Bu da hiyerarşik bir yapılanmayı neticelendirmektedir. Ayrıca bu grupların bir özelliği de grubun sınırları genişledikçe ortak amaç dışında beraber bulunmadıkları için üyeler arasında birleştirici fonksiyonun yerine getirilmesi güçlenmektedir. Menfaat gruplarının bir diğer özelliği de üyelerin benzer niteliklere sahip olmamasıdır. Zira grubun, bireylerin özel hayatları ile ilgisi yoktur. Sonuç itibariyle menfaat grupları ortak çıkarları konusunda birbirinden haberdar olan fakat ortak hareket etme niteliği olmayan yığınlardır. Bu gruplarda teşkilatlı ve organizeli bir çalışma görülmez. Bu ve buna benzer nitelikleri dolayısıyla bu grupların etkin bir güce sahip olup olmadıkları tartışmalı bir durumdur. İşte bu noktada etkileme unsurunu içinde barındıran, organize bir grup olan, belli ölçülerde menfaat gruplarından farklı özellikler taşıyan baskı grupları ortaya çıkmaktadır. Bir menfaat grubu siyasal karar mekanizmalarından talepte bulunur veya bu isteklerini organlar vasıtasıyla ortaya koyarsa bu gruba artık baskı grubu denilebilir. Böylelikle örgütlenmiş, organize olmuş ve disipline edilmiş baskı grubu haline dönüşmüştür. Dolayısıyla baskı gruplarını ortak çıkarları etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasi ve idari otorite üzerinde etkili olmaya çalışan örgütlü ve bilinçli gruplar şeklinde tanımlayabiliriz. Diğer yandan baskı grupları siyaset üzerinde etkili olmaya çalıştığı için bu yönüyle politika yapmakta olan kuruluşlardır. Bu açından baskı grupları halkın yönetime katılmasının araçlarından biri olarak da değerlendirilebilir. Baskı grupları ile ilgili iki özellik göze çarpmaktadır. Öncelikle bu gruplar teşkilatlı bir çalışma içerisindeler ve ortak çıkarlarını gerçekleştirmek için bir araya gelmiş bilinçli bir toplulukturlar. Bu gruplar siyasal sistemden bazı taleplerde bulunmaktadır. Bu

bağlamda örneğin siyasi bir talebi bulunmayan, yardımlaşma için bir araya gelmiş bir yardım derneği baskı grubu olarak değerlendirilemez[185].

Sivil toplum örgütleriyle baskı grupları kavramı arasındaki ilişkiye gelince bu iki yapının birbiriyle örtüştüğünü söylemek güçtür. Zira baskı grupları iktidarın politikalarını etkileme gayreti içerisinde bulunurken, sivil toplum örgütünde bu amaç öne çıkmayabileceği gibi olmaya da bilir. Ayrıca sivil toplum kavramı sadece örgütlenmeyi değil aynı zamanda kültürel bir ortamı da anlatmaktadır. Diğer yandan sivil toplum kuruluşlarında sivillik temel unsurdur. Oysa baskı grupları ordu, mahkemeler, üniversiteler, bürokrasi vb. olarak resmi birimler olarak da karşımıza çıkabilmektedirler. Dolayısıyla sivil toplum kavramı daha kapsamlı, geniş bir alana işaret etmektedir. Bununla birlikte siyasal iktidar üzerinde etkide bulunma işlevi gören sivil toplum örgütlerini baskı grubu olarak niteleyebiliriz[186].

Baskı unsuru olarak dini örgütlenmelere baktığımızda ülkemiz açısından bu gruplarının önemi yadsınamaz. Özellikle tarikat ve cemaat şeklinde örgütlenmiş olan kimi dini gruplar sosyal faaliyetlerinin yanı sıra siyaset alanında da seçim dönemlerinde aktif olarak faaliyet yürütebilmektedirler. Diğer yandan siyasal partiler, esas amaçları siyaset olmayan bu yapılanmalar aracılığıyla destek sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle iktidarda bulunan kimi partiler uygulayacakları politikaların dini esaslı grupları rencide etmemesine dikkat etmektedirler. Yine sadece Sünni çoğunluk değil Aleviler de, Müslüman olmayan azınlık grupları da ülkemizde aktif baskı grubu olarak karşımıza çıkabilmektedirler[187]. Ancak bununla birlikte dini örgütlenmeleri genel anlamda baskı grubu olarak nitelemek mümkün görünmemektir. Çünkü bütün dinî örgütlenmelerin siyaset üzerinde etkili olmayan çalışan, politika yapan kuruluşlar olarak değerlendiremeyiz.

---

[185] Necdet Aksoy, *Sivil Toplum ve Baskı Grupları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s.14-18
[186] Aksoy, *Sivil Toplum ve Baskı Grupları*, s.29-30
[187] Aksoy, *Sivil Toplum ve Baskı Grupları*, s.52

IX. Dernekler:

Sivil toplum kuruluşlarını "iktidara sahip olma, para kazanma, ya da yasa dışı etkinliklere girme dışında ortak amaçlara yönelmiş insanların gönüllülük ve sürekli olarak, bağımsızlık temeline dayalı bir örgüt[188]" şeklinde tanımlayabiliriz. Sivil toplum toplumsal hareketlerin organize olduğu alandır. Sivil toplum örgütleri ise, farklı ve hatta çatışmacı toplumsal çıkarların temsil edildiği, kendilerinin toplumsal tabanına, kitlesine, ilgi alanlarına ve etkinlik türüne uyacak biçimde şekillendiği kuruluşlardır. Her ne kadar sivil toplum ile STÖ'ler, arasında tam bir örtüşme durumu çoğunlukla kabul edilmese de STÖ'ler sivil toplumun temel taşıyıcısı olarak değerlendirilebilir. Ancak mevcut bütün örgütlenmeleri gerçekte sivil toplum alanına ait olduğunu söyleyemeyiz. Bunun için kurulan örgütlerin hoşgörü, şiddet karşıtlığı gibi temel normatif ilkelere sahip olması gerekir. Yalnızca kendi için çalışan, ayrımcı gruplar da sivil toplum örgütü olarak değerlendirilemez[189].

STÖ'lerin literatürde genel olarak kabul gören nitelikleri sıralanırken öncelikle STK'ların devlet aygıtının dışında oluşmuş bir amaç birliğine sahip olmaları gerektiği belirtilir. Devlet politikalarını, yerel, ulusal veya uluslararası siyasi erk odaklarını veya bir siyasi partiyi destekleyen, amaç sistemlerini benimseyen ve dolayısıyla onların yönlendirmesine ve etki alanına açık olan kuruluşlar, STÖ olarak tanımlanamaz. Önemli olan STÖ'nün amacının, devletin amaç sistemleri ile açık bir örtüşme içinde olmaması, onların bir bileşeni ya da devamı niteliği taşımamasıdır. Amacın belirlenmesinde ve takibinde devletin gücünün, tayin edici etkisinin olmamasıdır. STÖ'lerin ikinci önemli niteliği maddi kazanç ve kâr amacı taşımamaları, ticari, mali çıkar güdüsü ile organize olmalarıdır. Bir üçüncü özellik olarak "özerklik" vurgusu yapılır. Örgüt kimliği, amaçları, faaliyetleri gibi temel alanlarda yönetsel ve mali boyutta örgütün kendi gücüne, kararlarına dayanması, kendi kendisini belirlemesi ve kontrol etmesi anlamını taşır. STK'ların nitelikleriyle ilgili son olarak gönüllülük temelinde örgütlenme ve faaliyet yürütmeleri gerektiği belirtilir. Gönüllülük, yalnızca örgüte üye olmada ve üyelikten ayrılmada değil, aynı zamanda örgüt faaliyetlerine yapılacak maddi ve maddi

---

[188] Philippe Ryfman, *Sivil Toplum Kuruluşları*, çev. İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.34

[189] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.32, 33, 36

olmayan katkılarla, örgüte ayrılacak emekle ve zamanla ilgili olarak üyenin özgür iradesinin tek belirleyici olması gerektiği anlamını taşır[190].

Hadenaus ve Uggla, STÖ'leri izah ederken altı ilke üzerinde durmaktadırlar. Öncelikle, STÖ'ler devletten ve toplumun diğer iktidar odaklarından bağımsız olmalıdırlar. İkinci olarak, STÖ'ler kendilerini yerel topluluklarla sınırlamamalı, yerel ve ulusal seviye arasında aracı bir yapıya bürünerek örgütün kalitesini artırmaya gayret etmelidirler. Üçüncü olarak, STÖ'ler kamusal alandan tamamen bağımsız olmamalı ve sivil toplum ve kamusal alan arasında köprüler oluşturmalıdır. Dördüncü olarak, bütün herkese açık olmalı, beşinci olarak STÖ'lerin kendileri demokratik bir yapıya sahip olmalıdırlar. Son olarak, STÖ'ler yatay ilişkiler ve bağlar kurmalıdır. Ancak Hadenaus ve Uggla bu ilkelerin ideal olana karşılık geldiğini ve aslında sivil toplum alanındaki örgütlerin nadiren ilkelerin tamamını yerine getirdiğini belirtmektedirler[191]. STÖ'lerle ilgili bu kısa açıklamadan sonra şimdi dernekler üzerinde durabiliriz.

Birey olarak sesini duyurmanın güçleştiği modern toplumlarda örgütlenme ihtiyacı kendini hissettirir. Bu nedenle ortak düşünceleri veya benzer çıkarları olan kişiler bir araya gelerek bir takım gruplar oluştururlar. Gruplar aracılığıyla daha kolay ve güvenli bir şekilde ortak ideallerini gerçekleştirme veya çıkarlarını koruma imkânına kavuşurlar. Toplum içerisinde ağırlıklı bir yapı kazanmak isteyen bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu kurumlardan biri de derneklerdir[192].

Dernek, belli bir gayenin gerçekleştirilmesi ya da takibi için ikiden fazla kişinin bilgilerini ve faaliyetlerini devamlı olarak birleştirdikleri, örgütlenmiş, tüzel kişilikle donatılmış bir insan topluluğudur[193]. Derneklerle ilgili dikkat çekilen nokta birey ile devlet arasında bir ara bölge, tampon mekanizma oluşturmalarıdır. Hızlı ve kapsamlı değişmelerin yaşandığı toplumlarda ortaya çıkan bu tampon mekanizmalar, bu ara

---

[190] Mütevellioğlu, Köksal, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Üyelerin Örgütsel Etkinliklere Katılma Düzeyini Farklılaştıran Etkenler*, s.13-15

[191] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.37

[192] Ahmet N. Yücekök, *"19. Yüzyıldan Günümüz Türkiye'sine Sivil Toplum Kurulusları ve Siyaset Sosyolojisi İliskileri"*, Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar**,** Ed. A. N. Yücekök/İ. Turan/M.Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s.4

[193] Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968)*, s.103

formlar değişimin yaşandığı zamanlarda var olan kurumlardır[194]. Bu kurumlar toplumla bütünleşmeyi sağlamakta, bireylerin kendilerini yalnız ve güvencesiz hissetmelerini önlemektedir. Ancak diğer yandan derneklerin rekabetçi toplumlarda çatışmayı taşıyıcı, sürdürücü ve kanalize edici rolleri de bulunmaktadır. Rekabetçi toplumlarda ihtiyaçlar, talepler, memnuniyetsizlikler bu tür kurumların temsilciliğini yaptıkları sosyal grupların çıkarlarına uygun şekilde kabul ettirilmeye çalışılır[195].

Ekonomik gelişmenin neden olduğu sosyal hareketliliğin, ihtisaslaşmanın ve iş bölümünün beraberinde getirdiği çıkar farklılaşması, benzer çıkarları ve görüşleri savunanların örgütlenmesi gereğini ortaya koymuş, böylelikle oluşan farklı gruplar topluma, giderek dengeci, çoğulcu bir görünüm kazandırmışlardır. İkincil gruplar, ikincil yapılar olarak da adlandırılan bu kuruluşlar bilhassa Batı'da devletin kayıtsız şartsız egemenliğini kırmışlardır[196].

Belirli bir amaca hizmet etmek için kurulan dernekler halkın ihtiyaçlarının rasyonel bir ifadesidir. Yoğun olarak dernekleşme uzmanlaşmış, atomize olmuş, iş bölümünün artıp, siyasal katılımın arttığı, sanayileşmiş toplumlarda görülmektedirler. Çünkü bu tür toplumlarda toplumsal hareketlilik artmıştır. Toplumsal hareketlilik beraberinde geniş bir "siyasallaşmış" vatandaş topluluğuna neden olur. Bu topluluk sayıca büyüdükçe siyasal kurumların ve işlemlerin değişmesi için gittikçe büyüyen bir baskı başlar. Bunun diğer sonucu olarak da siyasal sürece yön veren insan ihtiyaçlarında bir değişme yaşanır. Bu değişim siyasal süreci de etkileyecektir. İnsanların ilgileri yerel bölgelerden ulusal düzeye çıktıkça, eski örf, adet ve geleneklerini terk edip mesleklerinde ve yaşadıkları yerlerde değişmeler yaşanınca ihtiyaçlarında da belirgin bir değişme olacaktır. Toplum gelişip değiştikçe ve atomize hale dönüştükçe birey toplum içerisinde önemini kaybedecek, devasa kuruluşlar, büyük şehirler ve gayr-i şahsi, ulaşılması zor siyasal yapı karşısında aciz duruma düşecektir. Böyle bir ortamın doğal sonucu olarak dernekleşme olayı hız kazanacaktır. Yoğun bir uzmanlaşma dolayısıyla amaç farklılığının arttığı bir toplumda benzer görüş ve amaca sahip kişiler bir araya gelmek isteyeceklerdir. Çünkü toplumda sosyal, siyasal ve ekonomik örgütlerin büyüdüğü gibi bireyin uğraşmak zorunda kaldığı sorunlar da büyümüştür. Birey problemlerini

[194] Erkan, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, s.127
[195] Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968)*, s.55
[196] Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968)*, s.79

çözebilmek için dayanışma ihtiyacı duymaktadır. Toplumsal ihtiyaçların neden olduğu böylesine bir zorunluluk sonucu dernekler kurulmaya başlar. Birey, amaçlarının ve görüşlerinin paylaşıldığı bu kurumlarda artık o devasa toplum karşısında cılız bir varlık değildir. Birey dernekleşme sayesinde başka kuruluşlara, örgütlere baskı yapabilecek, siyasal, sosyal ve ekonomik yaşantısına yön veren kararları ve unsurları etkileyebilecek bir duruma gelmiştir. Dernekleşme ile birlikte siyasal ve sosyal yapıda değişmeler olacak, devletin ve diğer birkaç kuruluşun dışında kişinin bağlılık duyacağı birçok örgüt ortaya çıkacak, paylaşılan bir siyasi yapı ve çoğulcu bir toplum düzeyine geçilecektir[197].

Dernekler modern toplumlarda görülmektedirler. Atomize ve çok yönlü karmaşık bir toplumda ortak idealleri veya benzer çıkarları olan kişileri bir araya getirme ve onlara dayanışma imkânı temin ederek onları daha güçlü kılma gereği ile oluşan dernekler böyle bir dinamizme sahip olmayan geleneksel toplumlarda görülmezler. Zira pazar için üretimin az olduğu, ekonominin daha çok tarıma dayandığı, feodal ilişkilerin egemen olduğu, sanayileşmenin, iş bölümünün, uzmanlaşmanın gelişmediği geleneksel toplumlarda dernekleşme ortamı ve ihtiyacı yoktur. Ancak geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreciyle birlikte bireyler bazı problemlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu sorunları çözmek için bireyler kendileri gibi düşünenlerle bir araya gelme ihtiyacı duymuş ve bunun sonucunda dernekler ortaya çıkmıştır[198].

Dernekleşme bir sivil toplum ölçütü olarak ele alındığında ve yerleşik demokrasilerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin sivil toplum yapısının çelimsiz olduğu söylenebilir. Türkiye'de dernekleşme eğilimi yerleşik demokrasilere oranla bir hayli düşük gibi görünmektedir. Çünkü özgürlüklerin gelişimi ile derneklerin gelişimi birbirine paraleldir. Türkiye'de özgürlüklerin kısıtlandığı darbe dönemlerin ve özellikle "dernekçilik" teriminin bir tür bozgunculuk gibi algılandığı 1980–1983 askeri hükümetinden sonra, dernekleşmenin iyice sekteye uğradığını görmekteyiz. Bunun etkilerinin 90'lı yıllara kadar sürdüğünü görülmektedir. Ancak 1990'lı yılların ortalarına doğru yeniden bir toparlanma sürecine girdiğini söyleyebiliriz[199]. Bu da derneklerin gelişiminin ancak demokratik yapılarda mümkün olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

---

[197] Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968)*, s.3-4

[198] Yücekök, *"19. Yüzyıldan Günümüz Türkiye'sine Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyaset Sosyolojisi İliskileri"*, s.4

[199] Kalaycıoğlu, *"Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset"*, s.127

Bireysel, toplumsal, etnik, dinsel vb. taleplerin çıkarların kamusal alandaki temsilcileri olarak sivil toplum örgütleri bu talep ve çıkarları birleştirip yoğunlaştırdıkları ölçüde demokrasiye de katkı sunmaktadırlar. Toplumsal taleplerin-çıkarların temsilcisi ve birleştiricisi olarak sivil toplum örgütleri, resmi siyasetin dışladığı, siyasal parti kurarak tek başlarına siyasal iktidara erişmeleri mümkün olmayan, kadınlar, etnik azınlıklar gibi marjinal kesimlerin taleplerinin de temsilcisidir. Demokratik sivil toplum, özgür ve özerk kamusal tartışmanın alanını bu gruplara da açtığı için, marjinal taleplerinin demokratik mücadelesi için uygun bir zemin hazırlar. Bunların yeraltına kaymalarına engel olur. Siyasal iktidarı etkileme ve denetlemeye katılım imkânı sunan sivil toplum, demokrasi için güçlü bir alt yapının temellerini atar. Zira bu ara formda vatandaşlar nasıl bir araya geleceklerini, aralarında nasıl bir diyalog süreci başlatabileceklerini, daha da önemlisi, sosyal inisiyatif alabilmeyi öğreneceklerdir. Başarılı oldukları takdirde sivil toplum sayesinde demokrasi için hayati önemi haiz şahsi çıkarlar ve kamusal çıkarlar arasındaki hassas dengenin ortaya çıkması da beklenmektedir[200]. Ayrıca sivil toplum örgütleri toplumsal ve siyasal düzeyde güveni üreten ve yayan kurumlar olarak, devletin meşruluğunu pekiştirir. Yurttaşlar yöneticileri kendilerinin de üye olduğu gruplarının üyeleri arasından seçtiğinde güven düzeyi artacaktır[201].

Sivil toplum örgütlerinden biri de din dernekleridir. Kapitalist gelişme toplumun statik yapısında büyük değişimlere neden olmuş, gelişen ulaşım ve haberleşme sonucu inançlar ve değerler yıkılmış, küçük işletmeler dağılmış, sanayileşme ve büyük ticaret esnaf üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur. Bu yeni koşullara kendi uyduramayan insanlar, yabancı bir toplumda bir kişilik bunalımına sürüklenmişlerdir. Büyüyen toplum karşısında kendilerini güçsüz hissedenlerin, yeni düzeni anlamsız bulanların, yıkılan, yok olan örf, adet ve normları yeniden kurmak isteyenlerin ve kendilerini toplumdan kültürel ve sosyal bakımlardan soyutlanmış görenlerin, yani bütünüyle topluma yabancı olanların imdadına yine din koşmuştur[202]. Bu noktada din temelli örgütlenmeler neticesinde din dernekleriyle karşılaşmaktayız. Din dernekleri sanayileşme sonucu yaşanan bunalımı yatıştırma bakımından önemli bir işlev görebilmektedir. Ancak bununla birlikte burada yine tartışma konularından biri din

[200] Yel, *"Sivil Toplum ve Demokrasi"*, s.143-144
[201] Tosun, *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, s.174
[202] Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı(1946-1968)*, s.159-160

derneklerinin sivil toplum örgütü olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesidir. Çaha'ya göre, sivil toplum, bir özel örgütlenişler alanını kapsar. Özel örgütlenişler alanı ise salt ekonomik yapı ile ilgili değildir. İdeolojik ve kültürel platformda en önemli yeri siyasi partiler, sendikalar ve dernekler gibi özel örgütler alır. Dolayısıyla Çaha'ya göre, devletin doğrudan denetimi altında tuttuğu alanların dışında ve ekonomik ilişkilerin nispeten bağımsız olduğu, katılımın gönüllü ve rızaya dayalı olarak gerçekleştiği kurumlar olması itibariyle din derneklerini sivil toplum örgütü olarak kabul edebiliriz. Aynı şekilde bireysel iradeye dayalı olması itibariyle dini cemaatleri de sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirebiliriz[203]. Ancak farklı düşünenler de bulunmaktadır. Örneğin Tekeli'ye göre STK'ların sahip olduğu en belirgin özelliklerinden biri gönüllülüktür. Ayrıca STK'lar siyasal iktidarı ele geçirmeyi hedeflemezler ve hiyerarşik bir yapıya sahip değildir, yatay ilişkiler barındıran konu merkezli örgütlerdir. Bu bakımdan tarikatlar, siyasi partiler, ekonomik kuruluşlar STK olarak görülemezler[204].

Modern yaşam belirli kültürel, sosyal ve politik amaçlar doğrultusunda yeni bir dünya görüşüyle, yeni bir siyasal davranış ahlakıyla düzeni sürekli dönüştürmeyi de içermektedir[205]. Bu beraberinde bir travmaya da neden olabilmektedir. Modern toplumlarda yaşanan kişilik krizi ve yabancılaşmaya karşı etkin bir rol üstlenmesi itibariyle dernekler, özellikle din dernekleri modern toplumda insanlar için önemli olabilmektedirler. Din dernekleri yaşanan bunalımı yatıştırma açısından etkili olabildikleri gibi, onları, modernliğin dayattığı tek tipleşmeye karşı bir kimlik kazanma mücadelesi olarak da değerlendirmek gayet mümkündür. Bu noktada "Yeni Sosyal Hareketler"le ilgili bir bölüm açmak yerinde olacaktır.

---

[203] Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Çağdas Kültür Yayını, İstanbul, 2000, s.63
[204] İlhan Tekeli, *"Sivil Toplum Kuruluşları-Yasalar-Etik-Deprem"*, içinde: Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik Sempozyumu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.111
[205] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi*, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk, s.121

X. Yeni Sosyal Hareketler:

1. Klasik Sosyoloji Açısından Sosyal Hareketler:

Sosyoloji toplumu, toplumsal ilişkileri, toplum içindeki grupları ve toplumsal hareketleri inceleyen bir bilim dalıdır. Toplumsal olguları araştırırken de öncelikli olarak bir bakış açısı geliştirir. Din dernekleriyle ilgili çalışmamıza ışık tutması açısından geliştirilen yaklaşım tarzlarından biri olan klasik sosyoloji üzerinde durmamızın yaralı olacağı kanısındayız.

Klasik sosyoloji açısından sosyal hareketler, yapısal gerginliğe, ekonomik bunalıma ve modernleşmeye tepki olarak tezahür eden olgulardır. Bu hareketler modernleşme, bütünleşme ve gelişme süreci sonunda toplumsal hayattan silinecek geçici çabalar toplamıdır. Bu yaklaşıma göre böylesi sosyal hareketlerin figüranları da sistemle bütünleşememiş, sıra dışı ve gerçek dışı tiplerdir[206].

Kolektif hareket teorisyenlerinden önemli bir isim olan Smelser kolektif davranışı, modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı yapısal değişimlere tepki olarak doğan güzaf ve arizi hareketler olarak kabul eder. Böyle bir yaklaşım öncelikle sosyal hareketleri sıra dışı olarak nitelemekte; fakir ve köksüz insanların da bu hareketlerin toplumsal tabanını oluşturduğunu iddia etmektedir. Diğer yandan bu analiz sosyal hareketleri, modernleşme sürecinin sonuçlarından herkes faydalandığında cılızlaşacak geçici bir olgu olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla klasik sosyal hareketler sosyolojisi, değişimin asıl dinamiğinin toplumda değil tarihte yattığını iddia etmektedir. Bazı tarihsel karihalar ışığında, tarihin önceden tayin edilmiş kurallarına göre ilerleyen bir toplum tasavvur eden bu yaklaşım, sosyal hareketleri, devam eden yapısal değişimlerin sadece birer yansıması olarak değerlendirmektedir. Diğer bir ifadeyle bu bakış açısına göre sosyal hareketler, sosyal ve ekonomik kriz zamanlarında ortaya çıkan birer "ateş" gibidir. Böylesi bir açıklamanın altında yatan sav ise, değişime yol açanın sosyal hareketler değil tarihi zorunluluk olduğudur. Böylelikle klasik kolektif davranış teorisinde bireysel ve toplumsal hareket, modernliğin tarihsel sürecinin bir sonucu

---

[206] Kenan Çayır (Derleyen), *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.7

olarak kabul edilir. Birey ve toplumsal hareket, insanın kendisini din, akrabalık gibi geleneksel bağların baskısından kurtardığı bir tarihsel süreç içine yerleştirilir[207].

Sosyoloji, sosyal hareketler sahasında tarih felsefecilerinden miras kalan, çöküş/dayanışma terimleriyle formüle edilebilen bir düalizm devralmıştır. Bunun neticesinde kolektif hareket ya yapısal bir krizin sonucu ya da ortak inançların ifadesi olarak kabul edilmiştir. Yapı ve aktörler arasındaki düalizm kolektif hareketin geleneksel -gerek Marxist gerekse de işlevsel- çözümlemelerinde ortak özellik olarak göze çarpmaktadır. Çöküş teorilerine göre kolektif hareket ekonomik çöküş ve sosyal çözülmelerin –özellikle de köksüzler arasındaki- neticesidir. İkinci ise sosyal hareketleri ortak çıkarların (özellikle de Marxist bir paradigmayla bir sınıf durumunun) dile getirilmesi olarak değerlendirir. Çöküş teorileri kolektif hareketin içindeki çatışma boyutunu görmeyerek onu basitçe patolojik tepki ve marjinalliğe indirgemektedir. Dayanışma modelleri ise belirli bir sosyal durumdan kolektif harekete geçişi izah edememektedir. Sınıf durumundan sınıf bilincine nasıl geçildiğine dair klasik Marxizmin sorunu bu yaklaşımlarda hâla sürmektedir ve bu problem, kolektif aktörün nasıl oluştuğu ve kimliği kurgulayış biçimi göz önünde bulundurulmadan çözülemez. Diğer yandan bu düalizmi yapı/motivasyon terimleri bakımından da değerlendirebiliriz. Buna göre kolektif hareket ya sistemin mantığının ya da bireysel inançların bir sonucu olarak görülür. İlkinde sosyo-ekonomik bağlama, diğerinde ise ideolojinin ve değerlerin rolüne vurgu yapılmaktadır. Aktörler ya hareketlerinin ne ifade ettiklerini bilmiyordur ya da herhangi bir motivasyon olmaksızın anlam ve hedefler ortaya koymaktadırlar[208]. Sonuç itibariyle her iki yaklaşımda da aktör yok edilmekte, kolektif aktörün yerine kategoriler, tabakalar ya da toplumsal katılımın düzeyiyle tanımlanan diğer istatistikî kavramlar yerleştirilmektedir[209].

Bu klasik anlayış çoğulculuk, demokrasi ve güçlü bir sivil toplum ile nitelenen toplumlarda ortaya çıkan hareketlerin varlığıyla birlikte sorgulanmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle siyasal partilerle hareket eden değil, hareketin hedefleri doğrultusunda

---

[207] Kenan Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler"*, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.13, 14

[208] Alberto Melucci, *"Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması"*, çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.82-83

[209] Alaine Touraine, *"Toplumdan Toplumsal Harekete"*, çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.37

kamuoyu ve medya desteği sağlamaya çalışan, geleneğin içinde hareket eden, devletin gücünü ele geçirmeye çalışmayan, maddi bir kazanç hedefi gütmeyen profesyonel sosyal hareketlerin ortaya çıkışıyla klasik anlayış tekrar gözden geçirilmiştir. Bu hareketler açık bir şekilde sosyal ve ekonomik bir çöküşün sonucu değildir. Aktörleri de klasik paradigmanın tepkisel, anomik ve köksüz aktör imajıyla örtüşmemektedir. Bu aktörler rasyonel stratejilere sahiptir ve belirli hedeflere yönelmişlerdir. Mücadeleleri ekonomik olmaktan öte, kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar gibi kavramlar çerçevesinde kültürel alanda yaşanmaktadır[210].

Klasik teorik çerçevede modernizme karşı gelişen hareketler, ekonomik koşullar düzeltilince kolayca halledilebilecek bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda ekonomik bir amacı gütmeyen çevreci hareketler, devleti hedef almayan kimlik hareketleri, toplumla bütünleşmiş üyeleriyle kendi hakları için mücadele eden ve yerleşik toplumsal normları sorgulayan kadın hakları hareketleri, modernizmin lokomotifi eşitlik prensibine karşı kendi farklılıklarını vurgulayan fenimist hareketleri hangi çerçeveye oturtup, nasıl anlamlandıracağız? Bu tür hareketleri hangi teorik çerçevede ele alınıp, hangi sosyolojik perspektifte açıklanacaktır? Dolayısıyla Touraine'in *Aktörün Dönüşü* isimli kitabında ortaya koyduğu gibi aktörü pasif özneye, sosyal hareketleri ise düzeni bozucu olgulara indirgeyen klasik yaklaşımlar yerine, sosyal hareketler tarafından yeniden üretilen bir toplumsal model ve aktörün merkeze alındığı bir sosyolojik perspektife ihtiyaç vardır[211]. Aktörün bütünlüğünün nerede yattığını ve bir aktörün hangi durumda bir roller bütününden daha fazla bir şey olabileceğini açıklayabilecek, aktörleri tarihin içine yerleştirmekten çok, tarihsel durumların aktörlerin tarafından üretilişini araştıran bir çözümleme tipine gereklilik vardır[212].

Klasik sosyal hareket teorileri elbette ki zamanın sosyal hareketlerine şüphesiz açıklayıcılık getirmiştir. Ancak yetmişli yıllardan sonra görülen kolektif hareket tipleri yaş, cinsiyet farklılıkları, sağlık, tabiatla ilişki ve insan neslinin devamı gibi daha önce tartışılmamış sosyal çelişkilerden doğmakta ve sosyolojik çözümlemede önem kazanmaktadır. Seksenli yıllarda ise kolektif hareketler "politik" alanlardan kültürel

[210] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…"*, s.14, 15
[211] Çayır, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, s.8, 9
[212] Touraine, *"Toplumdan Toplumsal Harekete"*, s.46

alana kaymıştır[213]. Dolayısıyla klasik teoriler, belki ideolojik lensler sebebiyle, açıklamaya çalıştıkları "hareketlerin" kimlik boyutunu kavrayamadıkları için bugün bu sosyal hareketleri çözümlemede yetersiz kalmaktadır[214].

Son tahlilde ileri sanayi toplumunun çatışmaları artık devletçilik, siyasal düzenleme ve bürokratik otoritelerle anlamlı bir biçimde analiz edilemez. Yeni sosyal hareketlerin politikaları sivil toplumun kurumlarını temsili-bürokratik siyasal kurumlarla sınırlandırılamayacak bir biçimde politize etmeye, dolayısıyla bundan böyle düzenleme, denetim ve müdahaleye bağımlı olmayan bir sivil toplum oluşturmaya gayret ederler. Devletten bağımsızlaşabilmek için sivil toplum, kendisini bir yanda "özel" çıkarlar, diğer yanda kurumsal devlet politikalarının arasındaki ara alana ait faaliyetler aracılığıyla politize etmektedir[215].

2. Yeni Sosyal Hareketler

Farklılık ve kimlik üzerinde yoğunlaşan yeni toplumsal hareketler günümüzün STÖ'leri üzerinde önemli bir etkiye neden olabilmektedirler. Türkiye'deki STK'ları bir yandan sosyo-politik koşulların, diğer yandan da dünya konjonktüründe gözlenen yeni toplumsal hareketlerin yansımaları olarak değerlendirebiliriz. Zira gerek küresel ölçekte gerekse de Türkiye konjonktüründe gözlenen bir gelişme, 1960'ların öğrenci hareketleri ile başlayan ve günümüze dek sürek dönem boyunca, toplumsal hareketlerin görünümünün farklılık arz etmesidir. Bu farklılık yeni toplumsal hareketlere yol açmıştır. Bu hareketleri, kurulu sistem ile çatışma içerisinde olan postmodern siyasetin tipik formları olarak görmek mümkündür[216].

Modernliğin ilk dönemlerindeki egemen hareketler ekonomik çıkarlar üzerinde odaklanmış, genelde tek bir sosyal sınıftan teşekkül eden üyeleriyle siyasal gücü ele

---

[213] Melucci, *"Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması"*, s.81

[214] Hank Johnston, Enrique Larana, Joseph R. Gusfield, *"Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler*", çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.158-159

[215] Claus Offe, *"Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması*", çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.55-56

[216] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.3

geçirmek için merkezi bir biçimde organize olmuşlardı. Bu tip hareketlerin en iyi örneklerinden biri devrim fikriyle özdeşleşmiş ve neredeyse bir siyasal partinin ya da hareketin gölgesinde şekillenen işçi hareketleridir. Bu hareketin içindeki işçiler, birer aktörden çok tarihsel bir zorunluluğu yerine getirmek için mücadele eden unsurlardır. Bu tarz hareketler eski(endüstriyel) toplum biçimine ait olduklarını ima etme anlamında "eski sosyal hareketler" olarak isimlendirilir[217].

Sosyal hareketler sahasında bir teorik dönüşüme neden olan gelişme altmışlı ve yetmişli yıllarda Avrupa ve Amerika'da çevreci, etnik, feminist ve yerel özerklik hareketlerinin görülmeye başlamasıdır. Bu hareketler bir grup teorisyence büyük idealleri ve devrimci hayalleri olan "eski sosyal hareketler"e karşı "yeni sosyal hareketler" olarak isimlendirilmiştir[218]. Touraine bu yeni sosyal hareketleri, kendisinin post-endüstriyel toplum paradigmasıyla analiz eder. Touraine'e göre, günümüz sosyal hareketler yenidir, çünkü mücadelesi yeni güç merkezi ve ilişki biçimleriyle yeni bir toplum tipi olan post endüstriyel toplum tarafından açılan alanda yaşanmaktadır. Bu alan bundan böyle devlet değil, sivil toplumdur. Touraine, sosyal hareketlerin ortaya çıkışını, toplumsal aktörlerin sivil toplum yapısı üzerindeki mücadelelerine bağlamaktadır. Yeni sosyal hareketlerin doğuşu sosyal hareketler ve siyasal yapı arasındaki ilişkinin dönüşümünü temsil etmektedir. Dolayısıyla Touraine'e göre çağdaş hareketleri kendilerini devlet iktidarını elde etme fikrinden ayrıştırdıkları ve sivil ilişkileri dönüştürmeyi hedefledikleri için yenidir[219]. Diğer yandan bu hareketleri yeni olarak adlandırılmasını sağlayan nitelik, gelişmiş endüstriyel ülkelerdeki yeni baskı ve bağımlılık şekillerini ve düşmanlıkları sorguluyor oluşları, toplumsal çatışmanın sınıf dışındaki diğer alanlara da sıçramış olması ve tüm bu ilişkilerin politik süreçlere dâhil edilmesidir[220].

Yeni sosyal hareketleri eski sosyal hareketlerden farklılaştıran bazı nitelikleri bulunmaktadır. Öncelikle yeni sosyal hareketler, amaçları açısından geçmişin ütopyacı ve romantik hareketlerinden ayrılır. Ütopyacı hareketler toplumsal, politik ve ekonomik alanı modern öncesi bir cemaat anlayışı içinde eritmeyi hedeflerken, yeni sosyal hareketler modern toplumun yapısal çeşitliliğini savunmakta ve stratejik olmayan

[217] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…"*, s.16
[218] Çayır, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, s.8
[219] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…*", s.16-18
[220] Akşit, Tabakoğlu, Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, s.62

hareket için alan temin etmektedir. Yeni sosyal hareketin aktörleri, birbirlerinin varlığını yok saymadan demokratik toplumun sınırları dâhilinde özerklik, farklılık ve kimlik adına mücadele vermektedirler[221]. Diğer bir ifadeyle günümüz kolektif aktörleri yeni kimlikler kurgulamak, özerk toplumsal hareket için demokratik alanlar açmak, normları tekrardan yorumlamak ve kurumları yeniden biçimlendirmek için bilinçli bir mücadele ortaya koymaktadırlar[222].

Bu hareketler, amaçlar düzeyinde kendi özgül değerlerinin geniş topluluk için bağlayıcı olmasını arzu etmemekte, ancak basit biçimde hak ve özgürlükten istifade vasatını elde etmek için çaba sarf etmektedir. Hatta kendi kültürel ve yaşam biçimleri ile toplumun genelinin değerleri arasında bir çatışma ortaya çıktığında bile bu hareketler toplumda yıkıcı olmamaya gayret etmekte, çoğu kırsal topluluk örneğinde olduğu gibi kendi değerlerini sürdürebilecekleri özel alana çekilmektedir. Bu hakları kolektif olarak bağlayıcı hedefler için kullanma girişimleri yoktur[223].

Sosyal hareketlerin amaçladığı toplumsal alan ne devlet ne de piyasa mekanizmasıdır. Bu alan elbette ki sivil toplumdur. Touraine'e göre sivil toplum sosyal hareketlerin aydınlık yanıdır. Her ikisi birlikte yükselirler ve düşerler. Her ikisinin de devletten belirli bir özerkliğe gereksinimi vardır, her ikisi de totaliter bir devlet tarafından ortandan kaldırılabilirler. Buna rağmen sosyal hareketler devleti hedeflemezler. Hareketler sivil, toplumsal muhaliflerin sivil toplum yapıları üzerindeki mücadelelerinden doğar. Bu nedenle sivil toplum, mücadelelerin, kamu alanlarının ve siyasal süreçlerin alanı olarak kabul edilir. Bu alan normların, kimliklerin ve toplumsal hâkimiyet ilişkilerinin kurgulandığı ve direnişin temellendiği alandır. Bu bağlamda devlet üzerinde odaklanan stratejik kolektif hareket teorileri, Touraine tarafından, sivil topluma yönelmiş sosyal hareket görüşü ile birbirinden tamamen ayrılır[224].

---

[221] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…"*, s.18

[222] Jean Cohen, *"Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler*", çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.120

[223] Offe*, "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması*", s.62

[224] Cohen, *"Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler*", s.124-125

Yeni sosyal hareketler ekonomik büyümeden çok hayatın ekonomik olmayan nitelikleri üzerinde durmaktadır[225]. Yani ekonomik konulardan ziyade, kimlik sorunlarıyla ilgili kültürel ve sembolik mevzular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kimlik bireysel ve kolektif olmak üzere iki merkezi boyuta sahiptir ki bunların her biri üçüncü olarak değerlendirilebilecek kamusal kimlik tarafından biçimlendirilir. Gerek bireysel gerek kolektif kimlik, devamlılık ve değişimin alternatif yaklaşımlar olarak bir arada bulunduğu bir düalist epistemoloji ile nitelenebilir. Bireysel kimlik, hem her bir katılımcının sosyal hareket grubuna "getirdiği" değişime uğramayan yönlerden, hem de sosyal hareket içindeki etkileşim sürecinde biçimlenen temel de daha esnek yönlerden oluşmaktadır. Aynı şekilde kolektif kimlik de belirli bir dönemde bireysel aktörü etkileyen sabit değer yargıları, anlam şemaları olarak tanımlanabilir. Diğer yandan kolektif kimlik, grup dayanışması ile pekişen, grubun kamusal imajı ile biçimlenen ve grup içi etkileşimle tezahür eden bir özelliktir. Kamusal kimlik kavramı, dış kamunun sosyal hareket aktörlerinin kendileriyle ilgili düşünme yolları üzerindeki etkilerini kapsamaktadır[226]. Dolayısıyla her kimlik politikası kolektif olduğu ölçüde bireyseldir; özel alanla olduğu nisbette kamusal alanla da ilgilidir. Zira bir yandan kendi varlığını tanımlamayı diğer yandan da başkaları tarafından da tanınmayı gerekli kılmaktadır[227]. Giddens da kimliğin verili bir gerçeklik değil, aktörün düşünsel faaliyetiyle inşa ettiği bir süreç olduğunu belirtir. Aktörün ideolojisi ve ötekisiyle etkileşimi çerçevesinde biçimlenen bir yapıdır[228].

Kimlik hareketleriyle ifade edilen talepler –ki bunlar sosyal talepleri de kapsayabilirler- sistemleri dönüştürücü niteliğe sahip yegâne sosyallikler olarak günümüzde değer kazanmaktadır. Bugün için kavramların sınırlarını sorgulayan tartışmalar, bu kimlik hareketlerinin yerleşik sistemleri zorlayıcı niteliklerinin delilidirler[229]. Böylelikle bastırılmış ve dışlanmış kimlikler kendilerine yeni alanlar sağlarken kamusal alan da yeni mevzular için çatışma alanı olmaktadır[230].

---

[225] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…"*, s.17
[226] Johnston, Larana, Gusfield, *"Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler"*, s.136, 148, 159
[227] Kenan Çayır, *"Gökkuşağı İstanbul Kadın Plartformu*", içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2000, s.61
[228] Çayır, *"Gökkuşağı İstanbul Kadın Plartformu*", s.59
[229] Buket Türkmen, *"Laikliğin Dönüşümü*", içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2000, s.115
[230] Mücahit Bilici, *"İslam'ın Bronzlaşan Yüzü"*, içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2000, s.227

Bu çerçevede yeni sosyal hareketler daha çok modern toplumda kimlik, katılım ve kendini gerçekleştirme üzerinde önemle odaklanmaktadır[231]. Diğer bir ifadeyle toplumsal çatışmalar artık geleneksel ekonomik/endüstriyel alandan kültürel zemine kaymaktadır: Bu çatışmalar bireysel kimlik, günlük hayattaki zaman ve mekân, bireysel hareketin motivasyonu ve kültürel modeller üzerinde etkili olmaktadır[232]. Bu hareketler küreselleşen dünyada yeni kimlik arayışlarını göstermektedir. İletişimin ve ulaşımın bugün geldiği noktada uluslararası etkileşimlerle yeni kimlikler inşa edilmektedir. Nihayetinde devletin ve sivil toplumun rolü yeniden ele alınmakta, kamusal ve özel alanın sınırları tekrardan çizilmektedir[233].

Yeni sosyal hareketler, toplumsal tabanları yani aktörleri bakımından da eski hareketlerden ayrılmaktadır. Bu tip hareketlerin toplumsal tabanı konusunda sınıfsal yapıyı aşan bir eğilim görülmektedir. Eski sosyal hareketler ekonomik olarak nitelenen sınıf tabanına sahip iken, yeni hareketlerin toplumsal tabanı değişik sınıflardan meydana gelmektedir. Eski hareket girişimcileri, işçileri ve orta sınıfı mobilize ederken, yeni sosyal hareketler, yeni orta sınıftan (genç nesil ve yüksek eğitim seviyeli gruplar) destek sağlamaktadır. Katılımcıların arka planları gençlik, toplumsal cinsiyet, cinsel eğilim ya da meslekler gibi yapısalcı açıklamalara uymayan değişik toplumsal statülerde kök bulmaktadır. Bu yeni orta sınıf, amaçları geleneksel sınıflardan daha umumi olan, modern ve "sınıf farklılığına" haiz bir gruptur[234].

Yeni sosyal hareketlerin ideolojik çerçevesi, işçi sınıfı hareketleri ile kolektif hareket için bütünleştirici ve tek tipleştirici bir unsur olan Marxist ideoloji anlayışıyla çelişen bir biçimde durmaktadır. Çünkü bunlar değerler ve düşünceler açısından bir çoğulculuk sergilemekte, pragmatik yönelimlere haiz olma eğilimi göstermekte ve karar alma aşamasında üyelerin katılım sistemlerini genişletecek kurumsal reformları gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Bunlar toplumun siyasala karşı sivil boyutlarının genişlemesini ve günlük hayatın "demokratikleşme dinamiği"ni temsil etmektedir[235].

---

[231] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…",* s.17
[232] Melucci, *"Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması"*, s.88
[233] Çayır, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, s.8
[234] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…"*, s.18-19
[235] Johnston, Larana, Gusfield, *"Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler"*, s.135, 136

Yeni sosyal hareketler örgütsel yapılanmada da farklıdır. Eski hareketlerin 'büyük liderler' eşliğindeki merkezi örgütlenmeleriyle kıyaslanıldığında, yeni sosyal hareketler esnek ve adem- i merkeziyetçi olma eğilimi göstermektedir. Örgüte katılım bireyin iradesine bağlıdır ve kararlar müzakere edilerek alınır. Başka bir ifadeyle kolektif hareketler bir sözleşme sürecinin neticesidir[236].

Yeni sosyal hareketlerin geneli kendilerini gruplar aracılığından çok bireysel hareketlerle ifade etmektedir. Ayrıca insan hayatının kişisel yönlerini göstermekte; kişisel sorunlarla nasıl başa çıkıyoruz ya da kariyerimizi ne şekilde planlıyoruz gibi konularla günlük hayatın alanlarına sızmaktadır. Son olarak çağdaş hareketler şiddet karşıtı ve sivil itaatsizlikle nitelenen yeni mobilizasyon modelleri istimal etmektedirler[237].

Son tahlilde yeni sosyal hareketlerle ilgili olarak net olan şey, bu hareketlerin ekonomik krize ya da çöküşe birer tepki olmadığı; aktörlerinin anomik, irrasyonel sapkın imajıyla örtüşmediğidir. Tersine somut amaçların ve akılcı stratejilerinin olduğu görülmektedir[238].

Konumuz bağlamında İslamcı hareketleri klasik sosyal hareket teorileri perspektifinde ekonomik ve sosyal krizlere tepki olarak doğmuş hareketler diye tanımlamak günümüz İslamcılığına rengini veren kültürel süreçleri göz ardı etmek olacaktır[239]. Benzer şekilde bu hareketleri sadece toplumsal bastırılma, küskünlük ve ekonomik mahrumiyetin neticeleri olarak değerlendirmek, sosyal sınıflar arasındaki güç ilişkileri ile İslamcı kimliğin kendisini tanımlama şekillerini görmeyi zorlaştıracaktır[240]. Artık kültürel alanda varoluş islamı belirlemektedir. İslamcılar devlet iktidarını nasıl elde edebileceklerinden ziyade kendileriyle ilgili sorunlara, gelecekten çok bugünün problemlerine eğilmeye başlamışlardır. Bu nedenle sivil düzlemde birçok örgüt kurmuşlardır[241]. Bu dini gruplar, aşırı laikleşme neticesinde, İslami yapıdaki boşluğu

---

[236] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…",* s.19
[237] Johnston, Larana, Gusfield, *"Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal …",* s.136-137
[238] Çayır, *"Toplumsal Sahnenin Yenin Aktörleri…",* s.20
[239] Çayır, *"Gökkuşağı İstanbul kadın Plartformu",* s.44
[240] Nilüfer Göle, *"Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak",* içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslamın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2000, s.21
[241] Çayır, *"Gökkuşağı İstanbul kadın Plartformu",* s.54

doldurma eğilimi taşıdıkları için, siyasaldan ve pratikte yaşanan aksaklıklardan çok, İslami düzenin ahlak kuralları ve evrenselliği üzerinde daha çok durmaktadırlar[242].

Konuyla ilgili olarak Nilüfer Göle de şu değerlendirmelerde bulunur: Bugünkü İslami hareketleri Batı modernliği karşısında dini hatta medeniyetsel bir farklılık iddiası şekillendirmektedir. Günümüz İslami hareketlerin siyasi iktidar stratejilerinin ötesinde kültürel bir boyut taşıdığı, bu hareketler için siyasal İslam yerine kültürel İslami hareketin dinamiklerinin daha belirleyici olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle İslamcı kolektif hareketle siyasal sahneye çıkan Müslüman kimlik normalleşme sürecine girerek zamanla toplumsal-kültürel alanlara nüfuz etmektedir. Bu yüzden İslami hareketleri devrimci sol hareketler çerçevesinde okumak yetersiz kalacaktır. Kadınların yeni toplumsal aktörler olarak İslami hareketlerin içinde bulunması, başörtüsü simgesi, kamusal alanda İslami farklılık prensibinin sergilenişi, ahlaki konulara verilen öncelik, cinsellik ve gövdenin siyaset alanına dâhil olması gibi konular yeni İslami hareketleri tayin etmekte ve farklı bir sosyolojik bakışı gerektirmektedir. Sınıfsal çelişkilerin ekonomi-politik bir dayanak ile izah edilemediğine, daha çok kültürel-politik sahada yer aldığına tanıklık etmekteyiz. Yaşam tarzlarının biçimlendiği ve toplumsal farklılıkların kök bulduğu alan, modernist ve İslami kesimler arasında en önemli çatışma merkezi olarak karşımıza çıkıyor. Bu yüzden İslamcı/modernist çatışması "Müslüman toplum-laik devlet" odağında değil, yatay bir toplumsal ilişki olarak gündelik yaşam tarzlarımızda, zevk tanımlarımızda, kadın-erkek ilişkine bakış açımızda, kılık-kıyafet şekillerimizde, iç mekânları, inanç ve dünyevi işlerimizi nasıl dizayn ettiğimiz üzerinde gerçekleşmektedir. Diğer yandan bu yaşamsal alan yeniden inşa edilmektedir. İslami hareket kimliklerin yeniden inşasını, kültürel farklılığın üzerinde çalışılmasını olanaklı kılmaktadır. Böylelikle, Türkiye'de modernleşmenin taşıyıcılığını yapan, burjuvaziden çok Aydınlanmacı elitlerin teşkil ettiği ve liberal görüşten ziyade devlet otoritesi altında gelişen kamusal alanın tek tip yapısını ve laik ilkelerini zorlamakta, politik çatışmaya neden olmaktadır. İslam vicdan, aile ve cemaat dünyalarından çıkıp, eğitim, piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim ve sivil topluma

[242] Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.391

alanlarına sızdıkça modern toplumun ihtiyaçları doğrultusunda kendi yasakçı sınırlarını aşmakla karşı karşıya kalmakta, ama aynı zamanda bu alanları da dönüştürmektedir[243].

Bugünün İslamcı hareketleri "evrensel"in tekilci tanımına karşı ortaya çıkan bir tepkiyle gelişmiştir. Bu hareket, herkesin dini ve etnik kimliklerini terk ederek homojenleşmesini öngören laik kamusal alan içinde özneleşme çabasıdır. Diğer bir ifadeyle İslamcılar, Batı-dışı bir modernlik bağlamında reddedilmeden ve bastırılmadan, kabul edilen ve meşru görülen bir Müslüman kimliğin inşası için mücadele etmektedirler[244]. Böylelikle günümüz İslamcı aktörler farklı sosyal yaşamlarıyla kemalist modernleşmenin öngördüğü kamusal alanın çerçevesini zorlamakta, sivil alanı genişletmektedirler[245].

Sonuç itibariyle din dernekleri gibi Türkiye'deki her dini örgütlenmeleri ekonomik bunalıma ve modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkan ve zamanla toplumsal hayattan silinecek geçici hareketler ve bu hareketlerin aktörlerini de marjinal tipler olarak görmek bu hareketlerin gerçek bağlamından bizi uzaklaştıracaktır. Hâlbuki bugün bu tür örgütlenmelerin toplumsal tabanının fakir ve köksüz insanlardan teşekkül etmediği açıkça görülebilmektedir. Diğer yandan bu hareketlerin asıl amacının devletin gücünü ele geçirmeye çalışmak, maddi bir kazanç sağlamak şeklinde basitçe bir yaklaşımla izah edemeyiz. Zira bugün için bu türden örgütlenmelerin kendi değerlerini sürdürebilecekleri özel alana çekildikleri, mücadelelerinin daha çok kimliğini rahatça ifade edebilme ve sivil haklar gibi kavramlar dâhilinde kültürel alanda yaşandığı ve bu sayede demokratik alanı genişlettikleri görülebilmektedir.

---

[243] Nilüfer Göle (Editör), *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması)*, Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2000, s.10-12

[244] Defne Suman, *"Feminizm, İslam ve Kamusal Alan",* içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2000, s.83

[245] Çayır, *"Gökkuşağı İstanbul kadın Plartformu"*, s.67

B. YÖNTEME DAİR

Yaklaşım, yöntem ve teknikleri kapsayan; çoğunlukla tümevarım ve tümdengelimin bir arada kullanıldığı "hipotetik-dedüktif" yöntemin kullanılması bilimsel metodoloji anlayışının bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntem olgulara ilişkin araştırma ve gözlemlerimiz, kuramsal bilgilerimiz ve sayıtlılarımızla oluşturduğumuz kavramsal çerçeveden ulaştığımız hipotezlerimizin olgular dünyasında test edilmesi, sonuçların yeniden hipotezlerimizle mukayesesi ve kabul veya reddedilmesi aşamalarından oluşur[246].

Sivil toplum ve din derneklerine dair daha önce ortaya konmuş kavramsal ve teorik çerçevelerden yararlanılmıştır. Buradan hareketle sivil toplum, dernek-din ilişkileri incelenip, bu konuda bazı tipolojilerin, somut gerçeklikle çakışıp çakışmadığı sınanmıştır.

İkinci aşamada, istatiksel-tümevarımsal akıl yürütmeye uygun olarak, çeşitli değişkenler arasında bir takım ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımın gayesi, olgulardan hareketle, önce bunları sınıflandırmak, daha sonra aralarında ilişkilendirmek ve anlayarak açıklamaktır.

I. Kuram

Kuram, birtakım olguları ve olgusal ilişkileri izah eden kavramsal bir sistemdir. Olgular arasında saptanmış ilişkilerle ilgili bir açıklamadır. Kuram, genişletilmiş varsayımlar olarak da değerlendirilebilir. Ancak kuram, gerçeklerin doğruluklarının kanıtlanmasından sonra yapılan bir genelleştirme olup, daha geniş ölçüdeki gerçeklerle ilgilenir[247].

Popper'e göre, kuram gözleme öncülük eder; kuram olmadan gözlemin bilimsel hiçbir anlamı yoktur. Gözleme yol gösteren kuramların, en son noktada bizim tasarımlarımız olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Tahminler, varsayımlar, hipotezler demek olan

---

[246] Çelik, *Şehirleşme ve Din*, s.127-128
[247] Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2003, s.199

kuramlarla gerçek dünyanın dışında başka bir dünya inşa ederiz. Kuramlar bir bakıma gerçek dünyayı yakalamada kullandığımız ağlardır[248]. Diğer yandan kuramlar, sosyal gerçekliğe bakmanın yararlı yollarını sunarak araştırmacıya ampirik araştırmalarında yardımcı olabilen kavramsal araçlar hazırlamaya çalışırlar[249].

Araştırmamızda, herhangi bir kurumun sosyo-kültürel ve ekonomik yapısını, onu meydana getiren temel öğeleri ve bu öğeler arasındaki ilişkileri bir bütünlük içerisinde ela alan yapısal fonksiyonel yaklaşım[250] temel alınmıştır. Toplumsal yapı içindeki çeşitli olguların birbiri ile ilişkileri ve sosyo-kültürel değerlerin sosyal grup için ifade ettiği anlamları vurgulamak amacıyla böyle bir tercihte bulunulmuştur. Diğer bir ifadeyle bir toplum bütünündeki çeşitli olguların birbiri ile ilişkilerine yaklaşım açısından fonksiyonalist modelin uygun olduğu düşünülmüştür. Toplumu bir bütün olarak ele alan fonksiyonalist model hem belirli toplum birimlerini incelemekte, hem de denge ve uyum içinde bir değişimi öngörmektedir. Diğer yandan, sosyal değişmeyi tek nedenli değil, çoklu bir nedensellik ve fonksiyon içinde açıkladıkları için konumuz açısından daha da önemlidir. İndirgemeci yaklaşımlar günümüz sosyal bilimlerinde olayları açıklama ve değerlendirmede yeterli olarak değerlendirilmemektedir[251].

İşlevselci yaklaşımın temel varsayımı, birbirine bağımlı parçalardan oluşmuş bir sistem olarak toplumun görüntülenebileceği biçimindedir. Bu yaklaşıma göre, toplumsal sistemlerde parçaların birinde meydana gelen bir değişme diğer parçaları ve nihayetinde bütünü etkilemektedir. Örneğin demokratik yönetim şeklinden totaliter bir yönetime biçimine geçiş aileyi, eğitim, din, vb. kurumları etkiler. Çünkü parçalar birbirlerine tâbidirler. Ancak işlevselcilik toplumdaki çatışmayı göz ardı etmesinden dolayı değişmeyi yeterice açıklayamadığı iddiasıyla eleştirilmektedir. Bu noktaya işaret eden Coser'e göre, çatışma, toplumsal yapının teşekkülü, birleşimi ve korunması bakımından araçsal olabilecek bir süreçtir. Grup içi ve gruplar arası sınırların tayin edilmesi ve korunmasını mümkün kılar. Başka gruplarla çatışma, grubu çevreleyen toplumsal dünya ile bütünleşmesini engelleyerek, grubun kimliğinin yeniden kanıksanmasına katkı sağlayabilir. Çatışma nedeniyle yeni gruplar meydana gelip yapısal kimlikler ortaya

[248] Erdinç Yazıcı, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Karabük'te İşçi Ailesi*, İmaj Yayınevi, 1992, s.17
[249] N. P. Mouzelis, *Örgüt ve Bürokrasi*, çev. H. Bahardır Akın, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s.208
[250] Hayri Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-ekonomik ve Kültürel Yapısı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.12
[251] Ramazan Kahraman, *Sanayileşmenin Dine Etkisi (Mersin Örneği)*, Akın Ofset, Konya, 2000, s.33

koyabilirler. Dış-gruplarla yaşanan çatışma, ayrıca, grup üyelerinin kimliklerini yeniden benimsemelerini temin edebilir. Coser' göre, dış gruplarla olan çatışma grubun yapısal sınırlarının kurulmasına yardımcı olabileceği gibi grup içi bütünleşmeyi de arttırabilir. Çatışmanın grup-içi kimliklerinin netleşmesini sağlayan olumlu işlevi bulunmaktadır. Böylelikle yapısal işlevselci geleneğe bağlı olan Coser, çatışmanın, iktidarla çatışma arasında denge sağlayarak toplumun korunmasının bir aracı olabileceğini göstermeye çalışır. Bu şekilde işlevselci yaklaşımla çatışmacı yaklaşımın birleştirilebileceği imkânı doğmaktadır. Benzer şekilde bu iki yaklaşımı birleştirmeye çalışırken değişme konusunu irdelemedeki yetersizliğinden dolayı klasik yapısal-işlevselciliği eleştirenlerden biri de Dahrendorf'tur. O'na göre işlevselcilik, toplumun çatışma yönünü tam olarak yansıtamamaktadır. Coser gibi Dahrendorf'a göre de çatışma toplumdan silinemez ve toplumsal yapının değişimi ve gelişimi için fonksiyoneldir[252].

Araştırmamızda daha önce de belirttiğimiz gibi temel yaklaşımımız yapısal-işlevselcilik olmakla beraber tek bir kuramla toplumsal olguların açıklanmasının güçlüğü nedeniyle diğer kuramlardan da istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çatışma kuramının din derneklerinin ortaya çıkışı, grubun sınırlarının netleşmesi ve ortak idealleri paylaşan kişilerin örgütleşerek kendilerini meşru zemine taşımaları noktalarında ayrıca grup içi dayanışmanın sağlanmasında işlevsel olacağı düşünülmüştür.

Diğer yandan işlevselciliğin eleştirildiği önemli noktalardan biri de "özne" yi ihmal ederek insanı "sistem"e bağımlı kıldığı hususudur. Yapısal işlevselcilik, sadece düzenli bir topluma ilişkin birtakım varsayımlara dayanmamakta, fakat o aynı zamanda insan doğasına ilişkin belirli varsayımları da içermektedir. İşlevselcilikte insanlar, kurumlar veya toplumsal yapıları şekillendiren statü ve rolleri işgal eden soyutlamalar olarak görülmektedir. En uç şekliyle, yapısal işlevselcilik, insan varlığını kurumsallaşma normu veya toplumsal kurallara dayanılarak önceden tayin edilmiş yazılı kurallara göre rol oynayan yaratıklar olarak değerlendirmektedir. Psikolojik indirgemecilikten sakınan Durkheimcı anlayışta, bireyler norm ve bu normları kutsal olarak gören kurumlarca belirlenen ürünler olarak kabul edilmektedir. Bu görüş sosyolojinin "fazla sosyalleştirilmiş insan kavrayışı"na ilişkin eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuş ve

[252] Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, II. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s.32, 99, 105, 108, 122

toplumsal çözümlemeye insanı geri getirmede etkili olmuştur. İşlevselcilik tarafından sunulan insan, toplumsal sınırlılıklar ya da normlar tarafından belirlenmiş ve onun aktörlüğüne ve seçiciliğine çok az yer bırakılmıştır[253].

Netice itibariyle bireyi ihmal eden ve daha çok toplumsal yapı üzerinde yoğunlaşan bir analiz imkânı sağlayan tek bir yaklaşımla toplum gibi karmaşık bir yapıyı ele almanın sakıncaları ortadadır. Bu nedenle olay ve olgulara farklı yönlerden bakma imkânı veren diğer yaklaşım ve açıklama biçimleri de göz önünde tutulması gerekmektedir. Bu noktada gözlem konusu kişileri anlamaya imkân veren yorumlayıcı, anlayıcı sosyolojik yaklaşımlar, temel bakış açısını destekleyecek ve geliştirecek bir yöntemsel açılım olarak görülmüştür. Öznel dünyayı ve gerçekliği tasvir eden anlayıcı yaklaşım, sosyolojik gerçekliğe farklı pencereden bakmamızı mümkün kılacaktır.

Araştırmacı belli bir toplumsal durumda nelerin olup bittiğini anlamak istiyorsa 'bu duruma katılanların' onu nasıl anlamlandırdıklarını, onların saik ve niyetlerinin ne olduğunu ve kendilerinin veya başkalarının yapıp-etmelerinin ahlaki neticelerini nasıl değerlendirdiklerini anlaması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle olayların dışa ait formlarından mana dolu tüm ve bütünlere nüfuz etmek demek olan anlayış ve onlar arasında sebep-sonuç bağı kurmak demek olan açıklama ve yorum birçok önemli sonuçlara erişmeyi olanaklı kılar. Araştırmacı ancak olayın bağlı bulunduğu bütüne yönelmek ve araştırmaya konu olan kişilerin kendi kurumları, davranışları vs. ye verdikleri anlam ve açıklamaları göz önünde bulundurmak zorundadır[254]. Bu da bizi bireylerin öznel tecrübelerini anlamayı amaçlayan yorumlayıcı sosyolojiye götürmektedir. Aktörlerin kendi durumları hakkında tasavvurlarını hesaba katmayı öngören bu kuram, davranışı gözlemleyenden değil, davranış sahibinin duruşundan kurgulanır ve bu bakış açısına göre toplumsal gerçeklik olmuş bitmiş bir olgu değil 'inşa edilen' bir süreç olarak değerlendirilir[255].

Anlayıcı sosyoloji denince akla ilk gelen kişi Weber'dir. Çünkü Weber, kendi yaklaşımını anlama çerçevesinde kurmuştu. Weber, anlam kategorisinin sadece -ve davranışta bulunan özne davranışa öznel bir anlam atfettiği zaman- toplumsal eylemle

[253] Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.45
[254] Ünver Günay, *Din Sosyolojisi,* İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s.76-77
[255] Çelik, *Şehirleşme ve Din*, s.131

üretildiği noktasında ısrar etmekteydi. Weber'e göre, tarihselcilerin ileri sürdüğü gibi, tarihin içkin bir anlamı bulunmamaktaydı: Tarih, bireylerin veya grupların birtakım değerlerle amaçları tanımlayıp, onlara ulaşmaya gayret ettiği insani bağlamdan öte bir şey değildi. Ona göre, insan eylemlerinin dışında anlam yoktur[256].

Weber'in toplum tanımının temelini, toplumlaşma, yani, her bireyin davranışı, anlamlı içeriğiyle, başkalarının eylemini göz önünde bulundurduğu ve buna göre pozisyon alındığı için, aktörlerin çoğulluğunun davranışını yansıtan toplumsal ilişkiler oluşturmaktaydı. Toplumsal eylem, şeylere değil, insan aktörlere; toplumsal bağlama anlamlar hamleden, eyleyen bireye dönüktü. Bu toplumsal eylem anlayışı, saikleri ve duyguları içeren, niyet edilmiş davranışı öngörmekte; dolayısıyla bir kültür bilimi olarak sosyoloji, salt tepkisel ya da mekanik davranıştan çok, anlamlı eylemi konu edinmektedir. Weber tarafından sosyoloji, "yönüne ve sonuçlarına dair nedensel bir açıklamaya ulaşabilmek için toplumsal eylemi yorumcu biçimde anlamaya girişen" bir bilim biçiminde tanımlanmıştır. Açıklama, öznenin anlamlarını empati yoluyla anlama gayreti olmasıyla yorumucu, eylemi araçlar ve amaçlarla alakalandırma çabasıyla da nedenseldir. Weber'e göre, insan eyleminin öznel olması, önceden kestirilemeyeceği manasına gelmezdi. Weber'e göre toplumsal eylem, belirli amaçlarını tahakkuk ettiremeye uygun araçları tercih eden aktöre bağlıdır ve insanın eylemini doğanın süreçlerinden farklılaştıran da bu ussal boyuttur[257].

Sosyolojinin görevini, insanlar arası eylemleri beraberinde getirdikleri özgül fiziksel değişimler çerçevesinde olduğu kadar bu eylemlere dâhil olan taraflar için taşıdıkları anlamlar çerçevesinden açıklamak[258] olduğunu belirten Weber, ayrıca, toplum bilimcinin, amprik malzemenin soruşturulup yorumlanması şekli hususunda asla kendi değerlerini dikte etmemesi gerektiğine de değinir. Kültür bilimi amaçlara değer yüklemez, sadece amaçların dayanağını teşkil eden fikirleri netleştirebilir. O'na göre kültürel hayatla ilgili her birimin en önemli vazifelerinden birisinin, insanların ya gerçekten ya da güya uğruna mücadele ettikleri düşünceleri akılcı şekilde anlamayı başarmak olduğu açıktır. Toplum biliminin vazifesi, yargılarda bulunmak değil, verili

---

[256] Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s.174
[257] Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s.175
[258] Martındale, *Şehir Kuramı*, s.88

bir toplumsal bağlam içerisindeki değerlerin yapısını belirlemek ve bu değerlerin toplumsal eylemi objektif biçimde anlamak bakımından taşıdığı önemi ortaya koymaktır. Yorumcu anlama (verstehen) ile nedensel açıklama, bilimsel, genel-geçer bilgiye ulaşmaya yarayan asıl çözümleme biçimlerindendir. Toplumsal eylemin öznel içeriğine, empati ve yeniden canlandırma yoluyla ulaşılabilmektedir[259].

Klasik sosyolojinin bireyi ihmal eden özelliğine karşın bireyi bir aktör olarak görenlerden biri de Alman sosyolog Berger'dir. Berger, pozitivist sosyolojiye ve dolayısıyla sosyal davranışın ortaya çıkışında bireysel aktörler yerine sosyal güçlerin önceliğini ve etkinliğini savunan yaklaşıma bir tepki olarak gelişen ve aslında anlayıcı sosyolojinin bir devamından ibaret olan fenomenolojik sosyoloji anlayışının iyi bir uygulayıcısıdır. Bu tarz anlama gibi sosyal olayların dışa yansıyan tezahürlerinden anlam yüklü özlerine ve iç manalarına inmeye çalışan bir sosyoloji yaklaşımıdır[260].

Fenomenologlara göre, bütün toplumsal dünyamız, toplum tecrübemiz ve toplumsal etkileşimimiz, zamanla kurgulamakta olduğumuz şeylerdir[261]. Berger, toplumsal gerçekliğin kendi başına var olduğunu ve yapısalcı anlayış içinde insan özneleri üzerinde eylemde bulunduğunu kabul eder. Ancak Berger toplumu, toplumun bir ürünü olmakla birlikte insanın bir ürünü olarak da analiz eder. Yani bireyler toplumsal kurumların hem üreticileri hem de ürünleridir. O'na göre toplum hiçbir zaman olmuş bitmiş değildir aksine, devamlı bir var olma süreci içinde bulunur ve toplumun anlamı bireylerin nesnel dünya ile olan öznel ilişkilerinden çıkartılır[262].

Sonuç itibariyle yorumlayıcı sosyoloji insanların ait oldukları toplumsal dünyayı olmasa bile, kendi şahsi dünyalarını şekillendirmede nispeten özgür olduklarını varsaymaktadır. Teorisyenler toplumsal kurumların potansiyel baskısını red etmemekle birlikte daha çok insanın bu kurumları şekillendirmedeki rolü üzerinde yoğunlaşmaktadır[263].

---

[259] Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s.175-176
[260] Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Çoşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s.13
[261] Wallance, Ruth, A., Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları (Klasik Geleneğin Geliştirilmesi)*, Çev: Leyla Elburuz - M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir, 2004, s.9
[262] Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s.260, 262, 264
[263] Çelik, *Şehirleşme ve Din*, s.132-133

Araştırmamızla ilgili olarak ankette açık uçlu soruların yanı sıra gerçekleştirdiğimiz informel görüşmeler ve doğrudan gözlemler hem anlayıcı hem de yorumlayıcı sosyolojik eğilimin kanıksandığı, araştırma nesnelerinin kişisel dünyalarına girmeyi ve bu dünyalara onların bakış açısıyla bakmaya gayret edildiği anlamına gelmektedir.

II. Sınırlılıklar

—Çalışmamız, araştırma alanımız olan Gaziantep şehri merkez ilçeleri ile sınırlıdır.
—Bu araştırmada örneklemin tamamı Müslüman (Alevi-Sünnî) oldukları kabul edilen din derneklerinden seçilecektir. Bunların dışındaki din dernekleri dikkate alınmayacaktır. Dolayısıyla örneklem Müslüman din dernekleri ile sınırlıdır.

—Araştırma için bir anket geliştirilecektir. Çalışmamız bu anketin özellikleri ve görüşme yapılan deneklerin samimi olduğu sayıltısı ile sınırlıdır.

—Araştırma seçilen örneklem ve yapıldığı zaman ile sınırlıdır.

III. Sayıltılar

a. Sosyal olaylar tek bir nedene indirgenerek açıklanamazlar.

b. Sosyal olgular arasında tek taraflı bir etkileşim değil karşılıklı bir etkileşme vardır. Etkileşime katılan faktörlerin konjonktüre göre değişen bazı ağılıkları bulunmaktadır.

c. Sosyal eylem başka insanların eylemlerine verilen anlamlı tepkilerden oluşur. Toplumsal eylemleri anlaşılır kılan yani toplumsal eylemlerle ilgili anlam bağlamı ise, bu toplumsal eylemlere yön veren kültürel nitelikler aracılığıyla verilidir.

d. Sosyo-kültürel olguların bilimsel bilgisinin edinilebilmesi için bu dünyayı anlamak gereklidir.

e. Din dernekleri sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişkenlerle karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içindedir.

f. Her toplumda o toplumun denge durumunu tehlikeye düşüren olaylar vardır. Din toplumu birleştiren, bütünleştiren bir değer sistemidir.

IV. Hipotezler

Burada bir noktanın altını çizmemiz gerekmektedir. Araştırmacının görevi bir şeyleri kanıtlamak değil, yalnızca hipotezleri önyargısız, objektif olarak test etmektir. Dolayısıyla bizim burada belirlediğimiz hipotezleri kanıtlama gibi amacımız yoktur. Sadece bu hipotezleri test etmeyi amaçlıyoruz. Hipotezlerimize gelince:

I. Din, toplumsal yaşamı etkileyebilmektedir.

II. Din derneklerinin sayısındaki artış İslami dünya görüşüne verilen önemin gittikçe yoğunlaştığını ve aktif hale geldiğini gösterebilir.

III. Sosyo-ekonomik gelişme düzeyi arttıkça ve demokrasi geliştikçe örgütlenme düzeyi yükselmektedir. Diğer bir ifadeyle sosyo-ekonomik gelişme ve özgürlükler alanındaki nisbi ferahlama dönemlerinde derneksel hayat da canlanmaktadır.

IV. Din derneklerinin devletin boş bıraktığı alanda faaliyet gösterdiklerini ve sivil alanı genişlettiklerini düşünüyoruz.

V. Din dernekleri toplumda farklı fonksiyonlara sahip olarak değişik tezahürlere bürünebilmektedir.

a. Ortak bir takım idealler, insani, ahlaki ve kültürel amaçlar için kurulmuş olabilirler.

b. Geleneksel yaşamın ve yüz yüze, samimi, sıcak ilişkilerin devamını sağlayabilirler.

c. Üyeler için korunaklı bir alan teşkil edebilirler.

d. Maddi gelir düzeyi düşük üyelere maddi katkı sağlayabilirler.

e. Siyasi tavır ve faaliyetleri olabilir.

VI. Din derneklerine katılım cinsiyet, yaş, şehirde kalış süresi, eğitim durumu, meslek, gelir durumu gibi etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterebileceğini varsayıyoruz. Kadınlara göre erkeklerin din derneklerine katılımının daha fazla, genç ve orta yaşlarda

diğer yaşlara göre din derneklerine katılımın daha çok ve şehirde kalış süresiyle din derneklerine katılım arasında paralellik olduğunu düşünmekteyiz.

VII. Eğitim düzeyine bağlı olarak dernek üyelerinin düşüncelerinin farklılıklar göstereceği kanaatindeyiz. Eğitim düzeyi yükseldikçe devlete ve devletin kurumlarına olan güvenin, siyasete duyulan ilgi ve atfedilen önemin arttığını düşünüyoruz.

VIII. Mezhebi duruma göre üyelerin derneklere dair algılarının farklılık gösterdikleri kanaatindeyiz.

V. Tanımlar

Sosyal bilimlerdeki değişik yaklaşım ve bakış açısı kavramların farklı şekillerde tanımlanmasına yol açmaktadır. Bu nedenlerle kavramların ortak bir tanımına ulaşmak güçtür. Bununla birlikte üzerinde uzlaşma sağlanmış kavramlar da bulunmaktadır.

Bu bölümde araştırmamızda yer alan temel kavramların açık ve net tanımlarını şöyle yapabiliriz:

Dernek: Belli bir gayenin tahakkuku için kişilerin bir araya geldikleri, örgütlendikleri ve tüzel kişilik kazandıkları oluşumlar olarak kullanılmıştır.

Sivil Toplum: Bu araştırmamızda sivil toplum devlet karşısında bulunan bir alan olarak değil, devletten özerk, onun egemenlik sınırları dışında olan ve devletten farklı etkinlik türlerine sahip alan olarak değerlendirilmiştir.

Demokrasi: Demokrasi bir süreçtir. Türkiye'nin siyasi tarihinde çok partili hayata geçiş aşamasında bu kavram '*çok partili bir sistem'* olarak anlaşılmıştır. Halkın eğitimi şeklinde tanımlayanlar da olmuştur. Şimdilerde ise bu kavrama ifade özgürlüğü, çok seslilik, farklı kesimlerin siyasette temsili gibi anlamlar yüklenilmektedir. Biz ise

demokrasiyi devletin farklı düşünce, inanç ve kültürlere karşı saygılı olması, onlara yaşama imkânı sağlaması olarak düşünmekteyiz.

Sanayileşme: Geleneksel üretim biçiminden makineye dayalı üretime geçiş ve milli gelir içinde sanayi kesiminin payının artması olarak kullanılmaktadır.

Kent: Dar bir alanda, farklı heterojen grupların yer aldığı, daha çok seküler/profan bir kültürün belirleyici olduğu alanlar şeklinde tanımlayabiliriz.

Şehirlileşme: Şehre özgü değerlerin şehirde yaşayan bireyler tarafından benimsenip bunlara uyum sağlaması olarak düşünülmüştür.

Cemaat: Yüz yüze ve sıcak ilişkilerin kaybolduğu ortamda bireylerin kendi anlamlarını bulabildikleri, inançlarını yaşayıp-ifade edebildikleri, geleneksel ilişkileri canlı tutabildikleri korunaklı bir alan şeklinde kullanılmıştır.

Modernleşme: Sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan geleneksel değer ve hayat tarzlarındaki çözülme olarak kullanılmıştır.

*Tampon Kurum: "*Göreli olarak daha hızlı ve kapsamlı değişme hallerinde, her iki yapıda da görünmeyen, fakat oluşum içerisinde beliren ve bütünleşmeyi mümkün kılan kurumlar ve ilişkiler[264]" olarak kullanılmıştır.

Menfaat Grupları: İnsanların belirli birtakım amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturdukları daha az örgütlü ve organizeli gruplar olarak tanımlayabiliriz.

---

[264] Mübeccel Kıray, *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1964, s.7

Baskı Grupları: Baskı gruplarını ortak çıkarları etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasi ve idari otorite üzerinde etkili olmaya çalışan örgütlü ve bilinçli gruplar şeklinde tanımlayabiliriz.

Yeni Sosyal Hareketler: Mücadeleleri ekonomik temelli olmayan ve kültürel alanda gerçekleşen, amaçları devletten ziyade sivil topluma dönük olan, yerleşik toplumsal normları sorgulayan, kendi farklılıklarını vurgulayan kimlik hareketleri şeklinde değerlendirilmiştir.

VI. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evrenini Gaziantep merkez ilçelerinde dini hizmet ve faaliyette bulunan din dernekleri teşkil etmektedir. Din dernekleri, Gaziantep Valiliğinin kendi internet sitesinde derneklere ait yayınladığı dokümandan yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu dokümanda Gaziantep merkez veya diğer ilçelerde faaliyette olan tüm dernekler ve bu derneklerin kuruluş türleri bulunmaktadır. Valilik bünyesinde dernekler masasında çalışan yetkililer bu derneklerin türünün derneğin tüzüğündeki amaçlara göre kendileri tarafından tespit edilip, tasnif edildiğini belirtmişlerdir.

Bizim bu araştırmayla cevap aradığımız problemlerden biri de din derneklerinin politik değişimle, bu değişim arasındaki ilişkiyi gösterebilecek verilere ulaşmak idi. Bu amaçla Gaziantep'te yıllara göre kurulan din derneklerinin sayılarına, din derneklerinin kuruluş yıllarına dair bilgilerine ulaşmak istedik. Bu maksatla Gaziantep Valiliği bünyesinde dernekler masasıyla görüştük. Tüm ısrarlarımıza rağmen maalesef buna dair bilgileri (kendi bilgisayarlarında bize göstermelerine rağmen) alamadık. Bilgi edinme yasası gereği internet üzerinden gerek İçişleri Bakanlığından gerekse de valilikten bu konuyla ilgili yardımları istenmiş fakat yine de olumlu yanıt alınamamıştır.

Araştırmamızın örneklemini anket uyguladığımız din dernekleri oluşturmaktadır. Örneklem seçilirken Gaziantep Valiliğinin internet sitesinde yayınlanan derneklere ait bilgiler esas alınmıştır. Ancak bu dokümanda din dernekleri olarak çoğunluk itibariyle cami ve kur'an kursu dernekleri görülmektedir. Hâlbuki toplum tarafından dini hizmet

ve faaliyette bulunduğu bilinen onlarca dernek bu dokümanda kültür, sağlık, eğitim vb. şekilde sınıflanmışlardır. Dolayısıyla örneklem tespitinde sadece resmi belgelerden yararlanmak yanıltıcı olacaktı. Bu nedenle biz örneklemi belirlerken dini faaliyette bulunduğu bilinen dernekleri de dâhil ettik. Çevrenin ve bilirkişilerin de yardımıyla Gaziantep'teki din derneklerini yansıtabilecek, farklı anlayışa sahip derneklere ulaşılmaya, evreni temsil niteliği yüksek bir örneklem oluşturulmaya çalışılmıştır.

2010 Temmuz ayı itibariyle Gaziantep'teki faal derneklerin sayısı 971'dir. Araştırma sahamız olan Şahinbey ilçesinde 428, Şehitkâmil ilçesinde ise 391 olmak üzere toplam 819 dernek bulunmaktadır. Gaziantep'teki din derneklerinin toplam sayısı ise 188'dir. Şahinbey'de 93, Şehitkâmil'de 65 din derneği olmak üzere bu iki ilçede toplamda 158 din derneği bulunmaktadır. Anket uygulayacağımız dernek sayısını resmi verileri baz alarak Gaziantep merkez ilçelerinde (Şahinbey/Şehitkamil) faaliyette bulunan din derneklerinin %15'ine göre belirledik ve bunun yeterli olacağını düşündük. Buna göre 25 civarında din derneği ile görüştük. Anket yapacağımız dernekleri belirlerken genel olarak Şahinbey ve Şehitkâmil ilçelerine göre değerlendirmeyi uygun bulmadık. Sadece cami derneklerini belirlerken bu iki ilçe dikkate alındı. Zira resmi veriler derneklerin faaliyet bölgelerini değil, derneklerin merkezlerini ifade etmektedirler. Çoğu din derneklerinin faaliyetleri her iki ilçede de gerçekleşmektedir. İlçeler arasında herhangi bir ayrım yapılmamaktadır. Bu nedenle biz anket yapılacak din derneklerini Gaziantep'in hemen hemen her bölgesinde faaliyette bulunmasına, toplum tarafından daha çok bilinip tanınmasına göre ilgili kişilerce yapılan görüşmeler neticesinde belirledik.

Derneklerde uyguladığımız anket sayısını ilgili dernekteki üyeleri kadın ve erkek olmak üzere iki kategoriye ayırıp, her kategorideki resmi üye sayısının %5'ine göre belirledik. Ancak anket için görüşmeye gittiğimiz derneklerin yetkililerince resmi üye sayılarının kendilerinin gerçek üye sayılarını yansıtmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle yetkililer tarafından belirtilen potansiyel üye sayısı da dikkate alınmıştır. Diğer yandan birkaç dernek dışında hiçbir din derneğinde resmi üye olarak kadın bulunmamaktaydı. Cami derneği gibi bazı derneklerde ise hiç bayan üye bulunmamaktaydı. Ancak bayanların da kimi derneğin faaliyetlerinde yer alması itibariyle ankete dâhil edilmeleri uygun

görülmüştür. Bu nedenle bayan üyesi bulunan veya derneğin faaliyetlerinde aktif olarak bayanların da dâhil olduğu derneklerde ilgili dernek yetkililerince belirtilen bayan üye sayısının %5'i nispetinde bayanlar için de anket bırakılmıştır.

Ankete katılan dernekler arasında 2 tane cami derneği bulunmaktadır. Bunlardaki resmi üye sayısı da çok az olduğu için bir-iki cami üyesiyle ancak anket yapılabilmiştir. Kur'an Kursu dernekleriyle de anket yapmak istedik ancak buna muvaffak olamadık. Ankete katılan derneklerin çoğunluğunu cami ve Kur'an kursu dernekleri dışındaki diğer din dernekleri teşkil etmektedirler. Cami ve Kur'an kursu derneklerinin cami yaptırma ve yaşatma gibi oldukça sınırlı bir amaca dönük olmaları, bu derneklere üye olanların sadece bu dar amaç ve faaliyet için bir araya gelmeleri, sosyal faaliyetlerinin neredeyse hiç olmamaları, üyeler aralarında sıkı bir ilişkinin olmaması, bu tür derneklerin, üyelerinin hayatından pek bir yer tutmaması gibi nedenlerden ötürü diğer din derneklerine ağırlık verilmiştir.

Ankete sadece Sünni Müslümanlar tarafından kurulan dernekler değil Alevi dernekleri de dâhil edilmiştir. Alevi derneği olarak bilinen Gaziantep merkezde iki dernek bulunmaktaydı. Bunlardan biri tümüyle siyasi amaçlı olduğu için değerlendirilmeye alınmadı. Diğeri ise cem ibadeti, kurban, cenaze namazı, cenaze defni, taziye evi ve sosyal yardımlar gibi dini faaliyetleri bulunduğu için değerlendirilmeye alındı. Ancak bu dernekteki üye sayıları binlerle ifade ediliyordu. Alevi derneği üyeliğini bir kimlik ifadesi, toplumda farklılığıyla birlikte bir yer edinme mücadelesi şeklinde istisnai bir durum olarak değerlendirebiliriz. Bu kalabalık sayı nedeniyle biz sadece derneğin yönetim kurulu için 12 anket bırakmayı uygun gördük.

VII. Bilgi Toplama Araçları ve Uygulama

Araştırmamızda bilgi toplama aracı olarak ilk sırada örneklemimiz üzerinde uyguladığımız, niceliksel veri kaynağımız olan anket gelmektedir. Ayrıca konuyla ilgili resmi bir takım niceliksel verilerden de istifade edilmiştir. Bunlarla beraber nicel

verilerin gösteremediği ilişkileri anlama ve yorumlamada destekleyici olduğu düşünülen mülakatlar da yapılmıştır.

VIII. Anket Formunun Hazırlanması ve Özellikleri

Araştırmada uygulanan anketin hazırlanması için öncelikle konuyla ilgili kaynaklar taranmıştır. Benzer çalışmalardaki anket ve sorulardan istifade edilmiş ve yararlı olabileceğini düşündüğümüz bir takım sorular da tarafımızdan eklenmiştir. Anket sorularının hazırlanmasında yaklaşım ve hipotezlerimiz etkili olmuştur.

Anketteki sorular belirli bir sıraya konularak öncelikle örneklemin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik durumunun tespitine çalışılmıştır. Daha sonra açık uçlu sorularla üyelerin kendi dernekleriyle, diğer derneklerle ve de toplumdaki bir takım meselelerle ilgili algılarına yer verilmeye gayret edilmiştir. Bu soruları derneklerin faaliyetlerini tespite dönük bir takım sorular takip etmiştir. Son olarak da derneklerin siyasi tavırlarını ve birbirlerinden ayrılma nedenlerini anlamaya yönelik sorulara yer verilmiştir. Böylelikle 83 sorudan oluşan bir anket hazırlanmıştır.

IX. Anketin Uygulanması

Gaziantep valiliğinden gerekli izin alınarak anket 2010 yılının Ekim-Kasım aylarında uygulanmıştır. Belirli sayıdaki anket doldurulmak üzere faal dernek üyelerine tesadüfî olarak verilmesi için dernekteki yetkiliye teslim edilmiş ve belirlenen günde anketler geri alınmıştır. Birkaç dernekte anketler biz ordayken hazır bulunan üyelere dağıtılmış ve onlar tarafından cevaplanmıştır. Anketin yanında ayrıca dernek yetkilileriyle derneğin faaliyetleriyle ilgili mülakatlar yapılmıştır. Ve yine bazı derneklerin faaliyetlerine katılınmış, oradaki üyelerle sohbetler gerçekleştirilmiştir.

Yirmi beş civarında dernekle görüştük. Kimi dernek yetkilileri anketin doldurulması için diğer dernek üyeleriyle istişare yapmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle bize olumlu veya olumsuz herhangi bir yanıt verilmedi. Ancak biz her halükârda belirli sayıda anketi söz konusu derneklere bıraktık. Bazı dernekler ise baştan anketimize katılmayı kabul etmemişledir. Bir takım dernekler ise olumlu yanıt vermelerine rağmen anketleri daha sonradan bize iade etmemişlerdir. Ayrıca kimi dernekler de belirlenen tarihlerde anketleri iade etmemişlerdir. Israrlı takiplerimiz sonucunda gecikmeli de olsa anketleri geri alabildik. Netice itibariyle 150'nin üzerinde anket dağıtmamıza rağmen – ki biz daha fazla planlamıştık.- 107 kadar anketi geri alabildik. Soruların çoğunluğunun cevaplanmadığı anketleri de iptal edince 100 anket sayısında kaldık.

X. Verilerin Çözümlenmesi ve Yorumlanması

Araştırmamız neticesinde edindiğimiz bilgi ve veriler; araştırma konumuz için model aldığımız yapısal-fonksiyonel kuram temelinde anlama, açıklama ve karşılaştırma esasları göz önünde tutularak değerlendirilmiştir. Anket formlarından elde edilen verilerinin kodlanması da SPSS istatistik programı ortamında hazırlanmış ve analiz edilmiştir. Değişkenler arasında anlamlı bir korelasyon olup olmadığını araştıran ki-kare (x^2) testi verileri değerlendirme tekniği olarak tercih edilmiştir.

II. BÖLÜM

BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU OLARAK DİN DERNEKLERİ
-Gaziantep Örneği-

A. ARAŞTIRMA ALANININ GENEL ÖZELLİKLERİ

I. Şehrin Tarihsel ve Sosyo-kültürel Yapısı:

Gaziantep'in tarihi ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Şehrin tarihi bazı kaynaklarda İ.Ö. 5600 yıllarına kadar götürülmekte, bu yönden dünyanın en eski kentlerinden biri kabul edilmektedir. Gaziantep tarihi dönemler açısından Kalkolotik, Paleotik, Neolotik dönemlerden geçen; Tunç çağından sonra; bağrında Mezopotamya, Eti, Mitanni, Asur, Med, Pers, İskender, Helen, Selefkos, Roma, Bizans, İslam-Arap ve Türk-İslam uygarlıklarını barındıran çok köklü ve zengin bir tarihe sahiptir[1]. Bu bölgede adı bilinen ilk yerleşim merkezi, Dolike(doliche-dolikhe) şehridir. Gaziantep'in 10 km kuzeyinde, Dülük Köyü yakınlarındaki bu yerleşim yerinin ismi, Bizans kaynaklarında 'Diba (Doluk)' olarak geçmektedir. 'Dülük' adının da bu sözcükten kaynaklandığı ifade edilmektedir[2].

Antepli tarihiçi Bedrüddin Ayni'nin ifadesine dayanılarak verilen bilgiye göre Antep'in eski adlarından birinin "yüzüklerin kalesi" anlamında "Kal'a-i Füsus" olduğu ifade edilmektedir[3]. Urfalı Mateos ve papaz Grigor ise, 1124-1155 tarihleri arasındaki seferlerden söz ederken kentten "Hantap(hamptan)" diye söz etmektedir. Ermeni

---

[1] Erdal Ceyhan, *Gaziantep Tarihi (Gaziantep'in Siyasi, Toplumsal, Eğitim Tarihi)*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, 1999, s.1

[2] *Gaziantep 2002 İl Yıllığı*, Başbakanlık Basımevi, s.1

[3] İsmail Altınöz, "*Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (VXI. Yüzyıl)"*, içinde: Gaziantep (Cumhuriyetin 75. Yıl Anısına), editör: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep, 1999, s.97

kaynaklarında da "kraliçe Ani'ye adanmış toprak" anlamındaki "Anthapt" olarak geçmektedir[4].

Değişik medeniyetlere ev sahipliği yapan[5] ve Anadolu'nun ilk yerleşim sahalarından biri olan Gaziantep 'Ayıntab' olarak da isimlendirilmiştir[6]. Ancak İslam egemenliği sonrasında 'Ayıntab' adı zamanla 'Ayıntap'a dönüşmüştür. Şehrin adı, Kurtuluş Savaşı yıllarında Fransız kuvvetlerine karşı 'Antep' halkının gösterdiği direniş sebebiyle 6 Şubat 1921 tarihinde T.B.M.M. tarafından 'gazilik' ünvanı verilerek 'Gaziayıntab' olmuştur[7]. 1928 yılına gelindiğinde ise, şehrin ismi "GAZİANTEP" olarak değiştirilmiştir[8].

Gaziantep tarihinde İstiklal Savaşı ve bu savaşta "Antep savunması" adıyla geçen mücadelenin çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Anteplilerin 6371 şehit vererek, yaşadıkları toprakları savunması, şehre gazilik unvanını kazandırdığı gibi, şehir halkının "mücadeleci" vasfının da sembolü olmuştur. Zira bu mücadeleci kimlik, kuşaktan kuşağa aktarılan yaşamın her alanında, özellikle de ekonomik alanda etkin bir rol oynamıştır. Gaziantep, milli mücadele döneminden kalan bu gücünü, bugün üretim ve yatırım süreçlerine yönlendirmiş, mücadeleci girişimcilik ruhunun ortaya çıkmasını temin etmiştir[9].

Gaziantep coğrafi konumu itibariyle ilk uygarlıkların doğup geliştiği Mezopotamya ve Akdeniz arasında bulunması, ayrıca güneyden ve Akdeniz'den gelip doğuya, kuzeye ve batıya uzanan yolların kavşağında oluşu nedeniyle tarih öncesi çağlardan bu yana insan topluluklarının yerleşme alanı ve uğrak yeri olmuştur. Bu da şehrin tarihini oldukça renkli kılmıştır. Ayrıca Gaziantep'in, tarihi İpek Yolu üzerinde olması, şehrin önemini artırmış ve canlılığının devamlı olmasına yol açmıştır[10].

---

[4] Altınöz, "*Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (VXI. Yüzyıl)"*, s.97
[5] Abdullah Edip Çiftçi, *İlkçağdan Günümüze Gaziantep Tarihi*, Damla Matbaası, Gaziantep, 2009, s.11
[6] http://www.gaziantep.com/tr/yerel-bilgiler/gaziantep-tarihi (erişim 18 Ağustos 2010)
[7] http://www.gaziantep.gov.tr/index.php?page_id=40 (erişim 18 Ağustos 2010)
[8] Mehmet Solmaz, *Atatürk Gaziantep'te*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, 2002, s.81
[9] T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Gaziantep,* Gaziantep İl Özel İdaresi, Gaziantep, 2009, s.10
[10] http://www.gaziantep.gov.tr/index.php?page_id=40 (erişim 18 Ağustos 2010)

Yüzyıllardır insanların yerleşim alanlarından biri olan Gaziantep'te; Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının yanı sıra Hitit, Pers, Roma, Arap ve Türk-İslam uygarlıklarının hüküm sürmesiyle mimarı, edebiyat ve folklor alanlarında büyük ve kalıcı eserler meydana gelmiştir. Günümüzde de bu dönemlerin izlerini görmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinden gelen çeşitli uygarlıkların da kültür mirasıyla yoğrulan Gaziantep' in sosyal ve kültürel yapısı zengin bir mozaik halinde günümüze kadar varlığını sürdürmüştür[11].

Gaziantep'te bilhassa Selçuklular, Memlüklüler ve Osmanlılar dönemlerinde çok sayıda cami, medrese, han ve hamam inşa edilmiş ve günümüzde hâla han ve hamam gibi bazı tarihi yapılar işlevlerini korumakta, ticaretin ve özellikle de eşine rastlanmayan zengin el sanatlarının yaşatıldığı yerler olarak faaliyetini devam ettirmektedirler[12]. Şehrin günümüze kadar ulaşabilen en çarpıcı tarihi eserleri Hitit, Roma ve Osmanlı dönemlerine aittir[13].

El sanatları, zengin yemek çeşitleri, baklavası ve Antep fıstığı ile uluslar arası boyutta tanınan Gaziantep, Zeugma antik kentinden çıkarılan mozaiklerle yeni bir unvan daha kazanarak "Mozaikler şehri" olarak anılmaya başlanmıştır. Bu açıdan Gaziantep müzeleri de şehrin kimliğinde önemli bir yer tutar. Bu müzelerden Gaziantep arkeoloji müzesi, Zeugma mozaik müzesi ve kronolojik müzeden oluşmaktadır. Zeugma'nın muhteşem mozaikleri ve duvar resimlerinin sergilendiği yeni müze, ülkemizin en büyük mozaik ve fresk müzesidir. Ayrıca kendine has teşhiriyle dünyanın ünik müzesidir[14].

Gaziantep bedestenleri, bakırcılar çarşısı, hanları, hamamları, kastel ve çeşmeleri, tarihi camileri, kiliseleri ve havrası ile turistlerin ilgisini çekmektedir. Gaziantep'te bulunan hayvanat bahçesi Türkiye'nin en büyük doğal hayatı koruma alanıdır. Yine bu kentte Ortadoğu ve Balkanlar'ın en büyük kültür parkı bulunmaktadır.

Gaziantep'in önemli özelliklerinden biri de sedef kakmacılığı, bakır işlemeciliği, kutnu dokumacılığı, aba dokumacılığı, yemenicilik, Antep İşi El İşlemeleri, Antep Kilim ve

[11] http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=SosyalveKulturelYapi (erişim 18 Ağustos 2010)
[12] http://www.gaziantepkulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF445139E278E0BCE2D74D7F49A972A0AA (erişim 18 Ağustos 2010)
[13] http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=Tarihce (erişim 18 Ağustos 2010)
[14] T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Gaziantep*, 2009, s.10, 54

Halı Dokumacılığı, semercilik, küpçülük, kuyumculuk, zurnacılık, gümüş işlemeciliği gibi el sanatları bakımından da oldukça zengin bir potansiyele sahip olmasıdır.

Gaziantep kültürünün önemli bir parçası da sahre geleneğidir. Sahre geleneği Anteplilerin yaşantısında önemli bir yer tutar. Esnaf sahresi, aile sahresi ve nişanlı sahresi gibi birkaç çeşidi bulunmaktadır. Her esnaf grubunun belirli sahre günü bulunmaktadır. O gün geldiğinde o esnaf grubuna ait işyerleri kapanır. Sahre yapılır veya birkaç günlüğüne tatil yapılır. Gaziantep'te sahre kültürü içinde değerlendirebileceğimiz önemli bir halk kültürü de hıdrellez geleneğidir. Hıdrellez geleneği yüzyıllardır kutlanarak bugün de devam etmektedir[15]. Gaziantep'te hıdrellez günü (6 Mayıs), bir dilek ve piknik günü olarak bilinmekte ve kutlanılmaktadır. Hıdrellez günü yeşil alanlara, su kenarlarına gidilerek dilekler dilenir. Bu yerler; şehir merkezlerinde kavaklık, Nafak, Sam köyü, Burç beldesi ve Oğuzeli ilçesidir[16].

II. Gaziantep'in Sosyo-ekonomik Durumu:

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 2003 yılında yayınlamış olduğu 250 sayfalık İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması adlı çalışmasında Türkiye'deki illeri hazırladığı Gelişmişlik Endeksi'ne göre 5 ayrı kategoriye ayırmıştır. 1. Derece Gelişmiş İller olarak sınıflandırılan yalnızca beş il bulunmakta ve bunlar sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa'dır.

Gaziantep Türkiye'deki 2. Derece Gelişmiş İller olarak sınıflandırılan iller arasında yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinden 2. Derece Gelişmiş İller arasındaki tek il olan Gaziantep, bu başarısıyla bölgesinin en gelişmiş ili olarak nitelendirilmiştir.

Sanayi göstergeleri itibarıyla bölge beşinci ve altıncı sıralarda yer almakla beraber, gösterge oranlarını bölgede tek başına yükselten il Gaziantep'tir. Gaziantep, demografik, istihdam, eğitim, sağlık, alt yapı değişkenleri ve diğer refah değişkenleri gibi sosyal değişkenler ile imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali değişkenler gibi ekonomik değişkenler göz önünde bulundurularak DPT tarafından hesaplanan illerin

[15] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Gaziantep,* Gaziantep İl Özel İdaresi, Gaziantep, 2009
[16] *Gaziantep 2002 İl Yıllığı*, s.130

sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında sahip olduğu endeks değeriyle, Güneydoğu'nun Türkiye ortalaması üzerinde bulunan tek şehridir[17].

III. Gaziantep Sanayisi:

Gaziantep Cumhuriyet Dönemi boyunca, Anadolu'daki sanayileşmenin öncülerinden olmuş bir şehirdir. Gerek sanayi ve ticaret açısından, gerekse diğer açılardan içinde bulunduğu bölgenin lideri konumundadır. Gaziantep çevre illerin ürettiği ara mallarının nihai ürün haline getirildiği bir merkeze dönüşmüştür[18]. Bu sonuç Antep'in girişimci yapısını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet dönemi kayıtları da incelendiğinde ilde üretmeye dönük bir girişimci yapının olduğu görülebilmektedir[19]. Gaziantep halkının kişisel niteliklerinden kaynaklanan kişisel girişimcilik özellikleri dolayısıyla ve Güneydoğu Anadolu sanayinin gelişmesiyle Gaziantep özel bir yer gelmiş, Türkiye'nin büyük kenti olma özelliğine kavuşmuştur[20].

Gaziantep sanayi alt yapısı, ticari hinterlandı ve coğrafi konum itibariyle, ekonomik olarak bölgenin en önemli ve en gelişmiş kentidir. Ayrıca Gaziantep'te mevcut kamu ve sivil kuruluşlar kentin bu dinamiğini çok etkin bir şekilde değerlendirmekte ve bölgedeki liderlik konumunun sürdürülmesine yardımcı olmaktadır. Gaziantep'te, sanayileşmede itici güç olan risk almayı bilen "girişimci kültüre" sahip insan kaynağının ektisiyle sanayileşmenin başlangıcından şu ana kadar çoğunlukla küçük ve orta ölçekli olmak üzere çok sayıda işletme kurulmuştur[21].

Gaziantep, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin tüm ürünlerinin işlendiği, iç ve dış pazara arz edildiği bir ticaret ve sanayi merkezidir. Dört tane organize sanayi bölgesi, birçok sanayi alanları, küçük sanayi siteleri ve serbest bölgesi ile ekonomi ve sanayide

---

[17] http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=GaziantepEkonomisi (erişim 18 Ağustos 2010)
[18] http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=GaziantepEkonomisiveihracati (erişim 18 Ağustos 2010)
[19] Kenan Mortan-Osman S. Arolat, *Gaziantep Ekonomisine Bakış*, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2009, s. 43
[20] Kürşat Göncü (Hazırlayan), *Gaziantep*, Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odası, Gaziyurt Matbaacılık, Gaziantep, 1988, s.86
[21] Arif Özsağır, "*Cumhuriyetin 75. Yılında Gaziantep Sanayii*, içinde: Gaziantep (Cumhuriyetin 75. Yıl Anısına)", editör: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep, 1999, s.81

çok önemli bir konumu bulunmaktadır[22]. Gaziantep'te 30 yıl gibi kısa bir sürede 4 adet organize sanayi bölgesi kurulmuştur. 4. organize bölgenin 12000 hektar'lık alanı, 3 organize bölgeden büyüktür[23].

Kent aynı zamanda imalat, ticaret ve el sanatları yönünden de gelişmiştir[24]. Genel olarak ülkenin batı bölgesinde yer alan imalat sanayi işyerlerine karşılık doğu bölgesinde imalat açısından gelişme gösteren ender kentlerden biri olan Gaziantep hem ticari faaliyetlerinin etkinliği ile hem de ağırlıklı olan büyük sanayi bazının gelişmişliği ve orta büyüklükteki imalat sanayinin hızlı gelişmesi ile önem elde etmiştir[25].

Gaziantep ulaşım olanakları ve liman kentlerine yakınlığı sebebiyle ekonomik açıdan Türkiye'nin en zengin şehirlerindendir. Gaziantep'teki önemli geçim kaynakları sanayi, ticaret, enerji kaynakları, el sanatları, tarım, hayvancılıktır[26]. Antep'in büyük sanayiyi esnek iş bölümünde tamamlayan zengin küçük sanayisinde geleneksel sanayinin yeşerdiği alanlar, azalmak bir yana, varlığını sürdürmektedir[27].

Gaziantep, sanayisi ve ticareti ile Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Coğrafi konumu bakımından bölgeler arasında bir köprü gibi duran Gaziantep öncelikle bir ticaret merkezidir. Bu yapısıyla da küçük ve orta ölçekli başta olmak üzere sanayi sektörü, geniş istihdam imkânları sunmaktadır[28]. Üretim yapılan sanayi sektörleri içinde istihdam kapasitesine göre yapılan sıralamada ilk üç sırada tekstil, gıda ve plastik sanayileri gelmektedir[29]. Özellikle tekstil büyük imalat işletmeleri içinde Türkiye genelinde olduğu gibi Gaziantep'te de başta gelen sektördür[30].

Gaziantep'te bulunan sanayi birimleri yalnızca bölgeye değil, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümü ile Türkiye'nin gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. 1980

---

[22] http://www.gaziantepkulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF445139E278E0BCE2D74D7F49A972A0AA (erişim 18 Ağustos 2010)
[23] Mortan-Arolat, *Gaziantep Ekonomisine Bakış*, s. 41
[24] http://www.gaziantep.net/index.php?mod=cat&id=218 (erişim 18 Ağustos 2010)
[25] Göncü, *Gaziantep*, s.86
[26] http://tr.wikipedia.org/wiki/Gaziantep (erişim 18 Ağustos 2010)
[27] Mortan-Arolat, *Gaziantep Ekonomisine Bakış*, s. 41
[28] http://www.gaziantep.net/detay.php?id=1244 (erişim 18 Ağustos 2010)
[29] http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=GaziantepEkonomisiveihracati (erişim 18 Ağustos 2010)
[30] İsmail H. Özsabuncu, *Son Dönem Gaziantep Ekonomisi*, içinde: Gaziantep (Cumhuriyetin 75. Yıl Anısına), editör: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep, 1999, s.36

yılından itibaren iç piyasa kadar kendi bölgesi dışına yönelik imalat sanayi çalışmaları ağırlık kazanmıştır[31].

Gaziantep ekonomisi, sanayi malları üretimi ve ticaret olmak üzere temelde iki önemli iktisadi faaliyete dayanarak gelişmektedir. Bu gelişme, bilhassa 1980 ve sonrasında belirgin bir seviyeye gelmiştir[32]. Diğer bir ifadeyle Gazinatep'in bugünkü sanayi yapısını oluşturan işletmelerin büyük bir kısmı 1980 sonrasında oluşmuştur[33]. 1980 sonrası dönemde geleneksel sanayi merkezleri (İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Kocaeli gibi iller) dışında hızlı bir sanayileşme gösteren kentleri iki kategoriye ayırabiliriz. İlk kategorideki kentler açısından, geleneksel sanayi merkezi olan İstanbul'a yakınlık önemli faktördür. Diğer kategoride ise tekstil sektörünün öncülüğünde büyüyen bazı Anadolu kentleri bulunmaktadır. Gaziantep, Kahramanmaraş, Kayseri, Çorum, Denizli bu illerin başında gelmektedir. Adana, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Kayseri pamuk hammaddesine dayalı bir iplik ve dokuma bölgesi statüsündedir.

Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Doğu'ya açılan kapısı konumunda bulunan Gaziantep, büyük ölçüde kendi iç dinamikleriyle sergilediği hızlı ve başarılı bir gelişme sonucu sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda yurt dışında da dikkati çeken bir kenttir.

Gaziantep'in sanayileşmede bu noktaya gelişinin arkasında yatan temel faktörlerden biri, coğrafi konumudur. Zira Gaziantep, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da stratejik bir konuma sahiptir. Suriye ve Irak ile hem karayolu hem demiryolu bağlantılarına sahip oluşu Gaziantep'i bir pazar merkezi haline getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik ilişkileri Lazkiye ve Halep kentleri çevresinde odaklaşmakta ve yöredeki eyaletlerle dış dünyanın bağlantısı bu kentler aracılığıyla sağlanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşından sonra, Halep'in Türkiye sınırları dışında kalmasıyla, bölgede benzer işlevleri görebilecek yeni bir ticaret ve sanayi merkezi oluşturma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bölgede bu işlevleri görebilecek, ulaşım ve üretim alt yapısı açısından uygun olan Gaziantep bir ölçüde bu vazifeleri üstlenmiştir.

---

[31] Göncü, *Gaziantep*, s.86
[32] Özsabuncu, *Son Dönem Gaziantep Ekonomisi*, s.34
[33] Mortan-Arolat, *Gaziantep Ekonomisine Bakış*, s. 44

Gaziantep ekonomisinin, 1960'larda başlayan ve günümüze kadar ulaşan yıllar itibarıyla önceleri yavaş, sonraları da hızla artmakta olan sanayileşme ve gelişme trafiğinde üç temel dinamiğin büyük bir rol oynadığı göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, dünya ekonomisindeki küresel etkilere bağlı olan gelişmeler, diğeri ülke ekonomisindeki yapısal değişimler, üçüncüsü ise, belki de en önemlisi, dünya ve ülke ekonomisindeki küreselleşme kapsamında gerçekleşmekte olan dışa açılmaya yönelik konjonktürle örtüşen Gaziantep girişimcilik kültürüdür[34]. Diğer yandan Antep'in geleneksel aile yapısını bir avantaj olarak kullandığı, aile şirketlerinin Antep'in ekonomik yapısında egemen olduğu görülmektedir. Bir ferdi mülkiyet türü olan aile şirketçiliğinin tüm şirketler içindeki payı, Türkiye ortalamasının üstündedir. Aile ortamının her halükarda korunması, yeni kuşağın eğitim alsa da, yaz ayları mutlaka işyerinde çalışması, bu avantajı beslemektedir[35].

Gaziantep, coğrafi yapı olarak, büyük çapta bir tarımsal üretim gerçekleştirmeye uygun olmasa da[36] şehrin ekonomisinde sanayi dışında tarım da önemli bir yer tutmaktadır. Gaziantep ilinde tarımsal işletmelerin çok parçalı ve küçük yapıya sahip olması özellikle tarım yapılan alanlarda, verimli çalışmayı sınırlandırmakta ve rasyonel makine kullanımını da engellemektedir. Bununla birlikte tarım alanlarında yaygın olarak yetiştirilen ürünler arasında buğday, üzüm, Antepfıstığı, pamuk ve soğan yer almaktadır. Gaziantep meyvecilik ve zeytinciliğin de önemli ölçüde yapıldığı bir kenttir[37]. Gelişmiş bir sanayisi bulunan Gaziantep'te, tarım ürünlerine dayalı sanayi de şehrin sanayisine paralel olarak gelişmiştir. Bunlardan ilk göze çarpan un, makarna, bisküvi, salça ve çikolata fabrikalarıdır[38].

Tarım kadar olmasa da hayvancılığın da Gaziantep ekonomisinde önemli bir yeri vardır. Ancak mera alanları çok olsa da verimsiz olduğu için kentte daha çok küçükbaş hayvan yetiştirilir. Gaziantep'te en çok yetiştirilen hayvan koyundur[39].

---

[34] http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=GaziantepEkonomisiveihracati (erişim 18 Ağustos 2010)
[35] Mortan-Arolat, *Gaziantep Ekonomisine Bakış*, s. 44
[36] Özsabuncu, *Son Dönem Gaziantep Ekonomisi*, s. 33
[37] Özsabuncu, *Son Dönem Gaziantep Ekonomisi*, s. 38, 39
[38] *Gaziantep 2002 İl Yıllığı*, s. 269
[39] http://tr.wikipedia.org/wiki/Gaziantep (erişim 18 Ağustos 2010)

IV. Gaziantep'in Ülke ve Bölge İçindeki Yeri ve Önemi:

İlk insan topluluklarının yaşadığı ve ilk uygarlıkların geliştiği Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'ı birbirine bağlayan karayolu üzerinde ve Maraş, Halep, Birecik'ten Akdeniz'e uzanan yolların kesişme noktasında bulunduğundan Gaziantep her dönemin kültür ve ticaret merkezi olma özelliğini de her zaman sürdürmüştür[40].

Gaziantep, Kahramanmaraş'tan Halep'e, Birecik'ten Akdeniz kıyılarına ve Diyarbakır'dan İskenderun'a giden ana yollar üzerinde bulunduğundan, bulunduğu coğrafyada her dönemin kültür ve ticaret yönünden merkezi konumunda olmuştur[41].

Gaziantep, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük, Türkiye'nin ise 6. büyük şehri olup nüfusu, ekonomik yapısı, turizm potansiyeli ve Büyükşehir statüsü ile metropol bir kenttir[42]. Şahinbey, Şehitkâmil, Oğuzeli, Nizip, İslahiye, Araban, Yavuzeli, Nurdağı, Karkamış olmak üzere toplam 9 ilçesi bulunmaktadır[43].

Coğrafi yönden GAP'ın giriş kapısı ve tamamlayıcısı konumunda olan, sanayisi ve ticari hacmiyle de GAP kalkınmasında temel teşkil eden Gaziantep, ekonomik açıdan çevresindeki birçok ili etkilemektedir[44]. Şehrin önemi ile ilgili ayrıca şunlar sıralanabilir:

"– Suriye ve Irak' a komşu il olma özelliğinin yanı sıra Ortadoğu ülkelerine yakın bir merkezdir.

– GAP projesinin içerisinde yer almaktadır. Özellikle tarım ürünleri için işleme, paketleme, dağıtım ve ihracat alanında önemli bir merkez konumundadır.

– Sanayi ve ticaret sektörlerinde gelişmiş bir altyapısı bulunmaktadır.

– Kalifiye eleman eksikliği bulunmamaktadır.

– Serbest Bölge'nin yanı sıra Organize Besi Bölgesi oluşturulmuştur.

---

[40] Ceyhan, *Gaziantep Tarihi (Gaziantep'in Siyasi, Toplumsal, Eğitim Tarihi)*, s. 1

[41] http://www.gaziantepkulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFB78A052406D03A32FA4A68E4166C0C04 (erişim 18 Ağustos 2010)

[42] http://www.gso.org.tr/Content/?gsoSyfID=168 (erişim 18 Ağustos 2010)

[43] http://www.gaziantepkulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF445139E278E0BCE2D74D7F49A972A0AA (erişim 18 Ağustos 2010)

[44] http://www.gso.org.tr/Content/?gsoSyfID=168 (erişim 18 Ağustos 2010)

– Mersin ve İskenderun Limanlarına yakınlığı sebebiyle önemli bir lojistik merkez konumundadır.
– Taşımaya yönelik olarak önemli miktarda TIR filolarına sahiptir.
– Demiryolu ve havayolu kargo taşımacılığı gelişmiştir.
– Doğal gaz kullanımı yaygınlaşmaktadır.
– Adana, Mersin ve İskenderun bölgelerine otoyol bağlantısı bulunmaktadır. Bu bağlantının yakın zamanda Irak sınırına kadar ulaşması beklenmektedir.
– Yerleşik köklü bir ticaret kültürü ve alt yapısı bulunmaktadır.
– Dış ticaret yapan firmaların ve yabancı yatırımcıların ihtiyaç duyduğu, bankacılık, gümrükleme, lojistik, depolama, müteahhitlik, iletişim, ulaşım, konaklama vb. birçok hizmet dallarında altyapı çalışmalarını tamamlamıştır[45].”

Güneydoğu Anadolu bölgesi içinde Mersin Limanı’na en yakın şehir oluşu, demiryolu bağlantısının üzerinde yer alması, Ortadoğu’ya açılan kapı olması ve geleneksel adı “İpek Yolu” olan E 24 Karayolu’nun kentin içinden geçmesi gibi avantajlara sahip olması nedeniyle şehir geçmişte olduğu gibi bugün de ekonomik bir öneme sahiptir[46].

Gaziantep dev sanayisi ve ekonomik yapısı ile GAP kapsamı içerisinde ve GAP ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. GAP kapsamı içerisindeki illerin tümünden daha ileri bir durumdadır[47].

Gaziantep topraklarının 1/4'ü tarıma elverişli topraklardan teşekkül edip, bu toprakların bir kısmı Fırat Nehri'nin sularıyla sulanmaktadır. Gaziantep'in sulama yapılan bu topraklarında mercimek, buğday ve arpa gibi hububat ürünleri ile ekonomik değeri yüksek olan Antepfıstığı, zeytin, pamuk, üzüm, kırmızıbiber ve keten gibi ekonomik değeri yüksek sanayi bitkileri yetiştirilmektedir[48].

Gaziantep'te GAP ile birlikte sulu bölgelerde tatlı su balıkçılığı yapılmaya başlanmış, hayvan yetiştiriliciliği gelişmiş, yolcu ve yük trafiğinde önemli artışlar görülmüş, bu yolcu ve yük trafiğinin artışına paralel olarak otoyollar inşa edilmiştir. Nüfus açısından

[45] http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=GaziantepEkonomisiveihracati (erişim 18 Ağustos 2010)
[46] http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=GaziantepEkonomisiveihracati (erişim 18 Ağustos 2010)
[47] http://www.gantep.edu.tr/static2/gansan.php (erişim 18 Ağustos 2010)
[48] http://www.gso.org.tr/Content/?gsoSyfID=168 (erişim 18 Ağustos 2010)

şehrin cazibesi artmış ve dolayısıyla şehir de büyümüştür[49]. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'yu batıya, Akdeniz ve Ortadoğu'ya bağlayan kara ve demir yollarının merkezi konumunda bulunması, Gaziantep Havaalanının uluslararası niteliğe yükseltilmiş olması Gaziantep'in mal, hizmet ve ziyaretçi akışını yoğunlaştırmıştır[50].

V. Gaziantep İline Ait Bir Kısım İstatistikler:

a. Nüfus:

Tablo I. 1: Gaziantep İlçe Merkezi ve Belde/Köy Nüfusu – 2009

	İlçe merkez	Belde/köyler	Toplam
Araban	9.758	22.191	31949
İslahiye	30.904	34.617	65521
Nizip	94.835	37.573	132408
Oğuzeli	16.374	12.939	29313
Yavuzeli	4.093	17.179	21272
Şahinbey	708.602	13.380	721982
Şehitkâmil	570.074	32.203	602277
Karkamış	3.129	8.276	11405
Nurdağı	16.328	21.215	37543
Toplam	**1.454.097**	**199.573**	**1653670**

Kaynak: Türkiye istatistik kurumu(adrese dayalı nüfus kayıt sistemi veri tabanı 2009)

Gaziantep nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye'nin önde gelen, büyük şehirlerinden biridir. Yukarıdaki tablodan, 2009 itibariyle, Gaziantep'in tüm ilçe merkezlerinin toplam nüfusunun 1.454.097, buna belde ve köy nüfuslarının dâhil edildiğinde ise nüfusunun 1.653.670 olduğu anlaşılmaktadır. Merkez ilçelerinden ve araştırma alanımız olan Şehitkâmil ve Şahinbey'in ise resmi olarak toplam nüfusunun 1.278.676 olduğu görülmektedir. Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde dernek sayılarının fazla olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan her iki ilçede derneklerin diğer ilçelere göre daha çok olduğu tahmin edilebilir.

[49] http://www.gantep.edu.tr/static2/gansan.php (erişim 18 Ağustos 2010)
[50] http://www.gso.org.tr/Content/?gsoSyfID=168 (erişim 18 Ağustos 2010)

Tablo I. 2: Yıllara Göre Gaziantep Nüfusu

Yıllar	G.ANTEP
1927	213.499
1940	306.906
1950	328.343
1960	434.579
1970	606.540
1980	808.697
1990	1.140.594
2000	1.285.249
2007	1.560.023
2008	1.612.223

Kaynak: Gaziantep valiliği internet sitesi

Gaziantep'te 1970'li yıllardan sonra bilhassa il merkezlerinde oldukça yoğun kabul edilebilecek nüfus aratışı yaşanmıştır. Bir sanayi kenti olan Gaziantep, başta çevre il ve ilçeler olmak üzere doğu ve güneydoğu illerinden göç almıştır[51].

Tablodan da anlaşıldığı üzere Gaziantep'in nüfusu sürekli bir biçimde artmaktadır. Güneydoğu'da önemli bir sanayi kenti olması şehri cazip kılmaktadır. Bu nenenle doğumun dışında göçlerin de şehrin nüfusunun artmasında etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Gaziantep'te hızlı bir nüfus artışının yaşanmasının önemli nedenlerinden biri de aşırı derecede göç almasıdır[52].

Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi 2009 verilerine göre diğer il nüfuslarına kayıtlı olup Gaziantep'te yerleşik durumda bulunanları sayısı 300 binden fazladır. Bu verilere göre Gaziantep'e göç veren iller arasında ilk sırada Şanlıurfa gelmektedir. Onu sırasıyla Kilis, Kahramanmaraş, Adıyaman, Siirt, Hatay, Malatya, Van, Osmaniye, Adana, Şırnak gibi iller takip etmektedir.

[51] *Gaziantep 2002 İl Yıllığı*, s. 65
[52] http://tr.wikipedia.org/wiki/Gaziantep (erişim 18 Ağustos 2010)

b. Eğitim:

Tablo I. 3: Gaziantep İlçe Merkezlerindeki Eğitim Düzeyi

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Sayı
Okuma yazma bilmeyen	100.199
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	355.028
İlkokul mezunu	315.512
İlköğretim mezunu	165.566
Ortaokul veya dengi okul mezunu	40.485
Lise veya dengi okul mezunu	140.084
Yüksekokul veya fakülte mezunu	51.202
Yüksek lisans mezunu	2.374
Doktora mezunu	823
Bilinmeyen	63.418
Toplam	**1.234.691**

Kaynak: Tuik 2009

Gaziantep'in önemli sorunlarından biri de eğitimdir. Türkiye'nin sanayisi gelişmiş şehirleri arasında ön sıralarda yer almasına karşın eğitimde arzuladığı başarıya ulaşmış değildir. Zira gerek üniversiteye yerleştirme sınavlarında gerekse de orta öğretim giriş sınavlarında illerin başarı sıralamasında Gaziantep adı temenni edilen sıralarda yer almamaktadır. Aslında bu durum Gaziantep halkının eğilimlerini de bir nebze yansıtmış oluyor. Çocuklarının bir an önce meslek sahibi olup kısa yoldan iş hayatına girmelerini arzulamaktadırlar. Diğer yandan üniversite sonrası iş bulma sıkıntısının da yaşanması onları meslek edinmeye itiyor olabilir.

c. Dernekler:

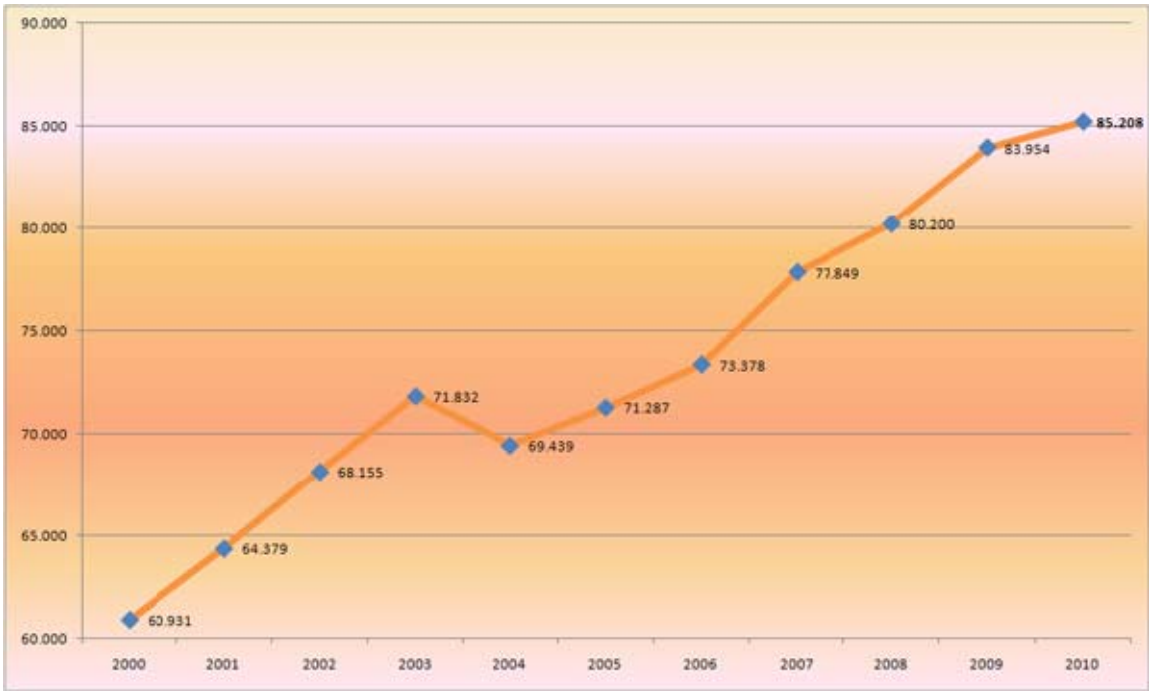
1. Türkiye'deki Derneklerin Genel Görünümü:

Türkiye genelinde derneklerin durumuna baktığımızda Türkiye genelinde kurulan dernek sayısının 217444, faal dernek sayısının 85285, feshedilen dernek sayısının ise 132159 olduğu görülmektedir. Ayrıca Gaziantep'teki dernek sayısının ise 977, diğer illere göre Gaziantep'teki derneklerin oranının %1,14 olduğu yayınlanan grafiklerden anlaşılmaktadır[*]. Bu da Gaziantep'te derneksel hayatın canlılığını göstermektedir.

[*] 14.08.2010 tarihinde TC İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın internet sitesinden alınmıştır. İlgili birim tarafından son güncelleme 01.08.2010 tarihinde yapılmıştır. Bkz., http://dernekler.icisleri.gov.tr/Dernekler/Kurum/IllereGoreDernekSayisi.aspx

TC İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın internet sitesinden konuyla ilgili ayrıca aşağıdaki istatistikler ve bunlara ait grafikler yayınlanmıştır.

Grafik I. 1: Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları

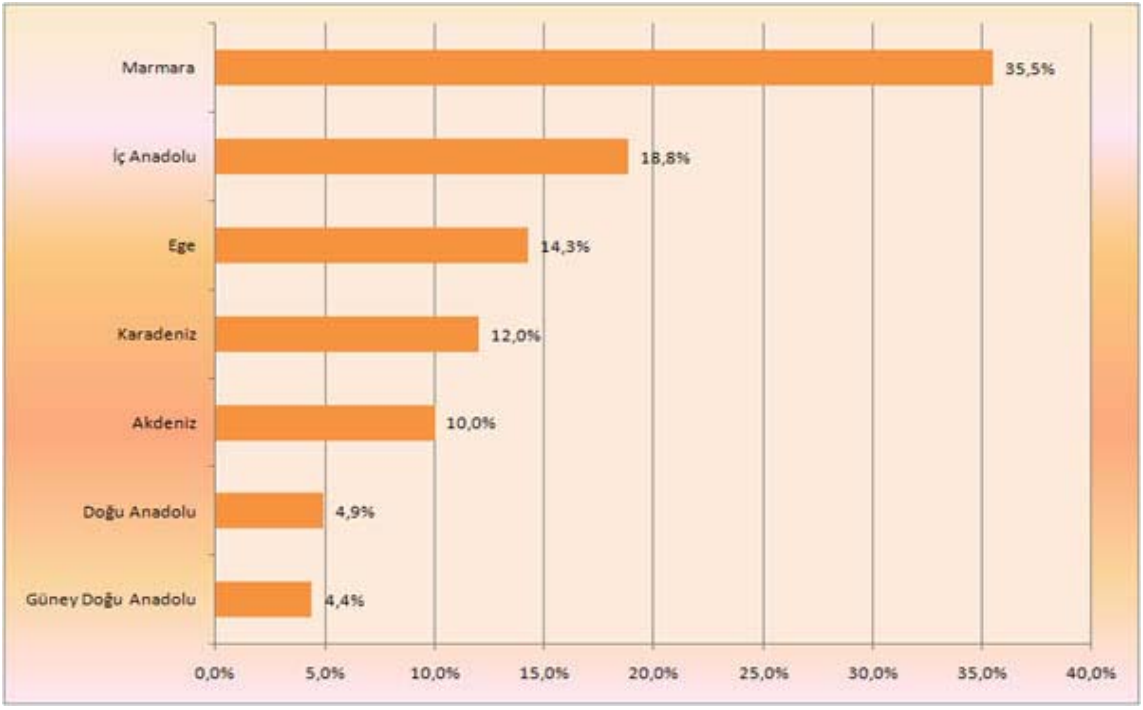

"Verilerden ve grafikten de anlaşılacağı üzere ülkemizde dernek sayılarında sürekli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Sadece 2004 yılında yürürlüğe giren 5072 Sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarına İlişkin Kanun ile birlikte birçok dernek ve vakıf kendisini fesih etmiştir. Söz konusu kanunda kamu kurum ve kuruluşları bünyesinde kurulu dernek ve vakıfların bu kurum ve kuruluşlarda faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Dolayısıyla varlık nedenleri ortadan kalkan dernek ve vakıflar kapandığından 2004 yılında bir azalma görülmektedir[53]*."* 2004 yılındaki kırılma dışında Türkiye genelinde dernek sayılarının sürekli arttığı tabloda görülebilmektedir. Bu sonuç, sivil toplumun gelişimi açısından memnun edici bir durumdur. Tabi ki bu tür kuruluşların sayısal ağırlığına paralel olarak toplumdaki etkinliğinin de artması beklenir.

---

[53] http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=148%3Ayllara-goere-faal-dernek-saylar-adet&catid=52%3Agrafikler&Itemid=67&lang=tr (erişim 14 Ağustos 2010)

Grafik I. 2: Derneklerin Bölgelere Göre Dağılımı

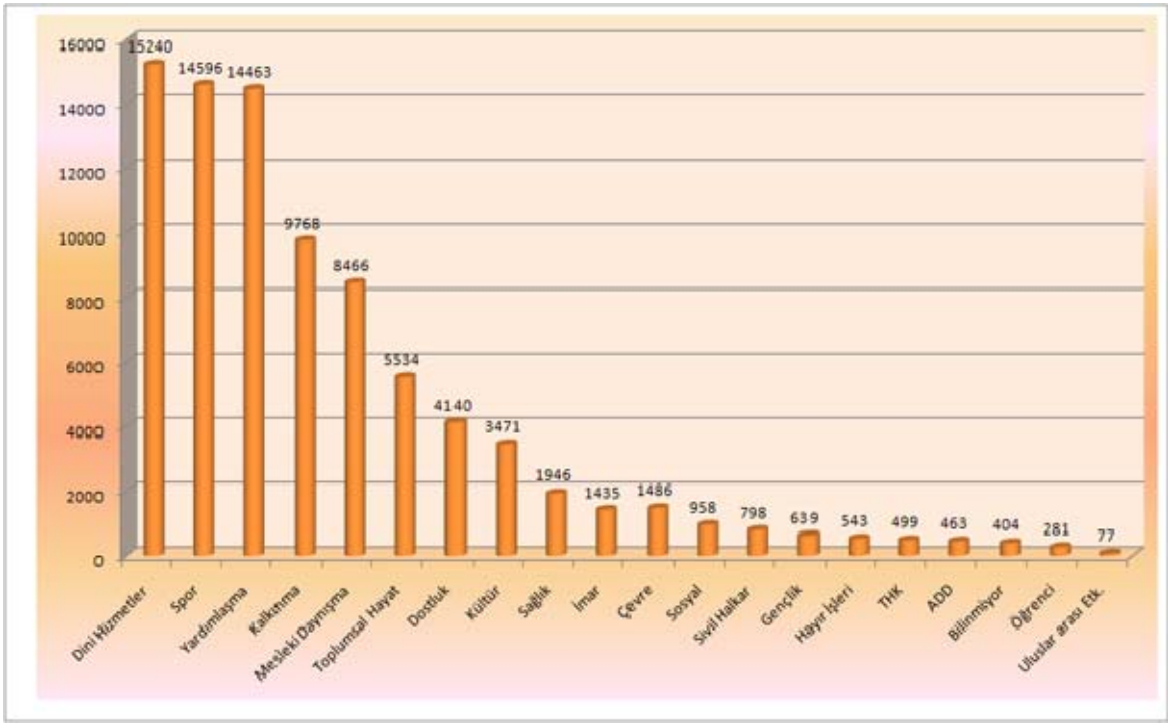
Yukarıdaki tabloda Türkiye'deki dernekleşmenin bölgeler arasındaki dağılımı yer almaktadır. *"Bölgeler açısından bakıldığında en çok derneğin Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte İç Anadolu bölgesinde dernek sayısı Marmara Bölgesinin hemen hemen yarısı olduğu halde bölgenin nüfusu baz alındığında dernekleşmenin Marmara Bölgesi'ne yakın olduğu gözlemlenmektedir*[54]*."*

Bölgeleri nüfus yoğunlu ve ekonomik gelişmişliğe göre sıralamaya çalışsaydık her halde üç aşağı beş yukarı bu tabloya benzer bir sonuçla karşılaşırdık. Dolayısıyla diğer bölgelere göre nüfus yoğunluğunun daha fazla ve ekonomik açıdan daha gelişmiş olduğu bilinen Marmara bölgesinin ilk sırada gelmesi, Doğu Anadolu ve Güney Anadolu bölgelerinin ise son sıralarda yer alması şaşırtıcı olmamaktadır.

---

54 http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=148%3Ayllara-goere-faal-dernek-saylar-adet&catid=52%3Agrafikler&Itemid=67&lang=tr (erişim 14 Ağustos 2010)

Grafik I. 3: Faal Derneklerin Nevilerine Göre Dağılımı

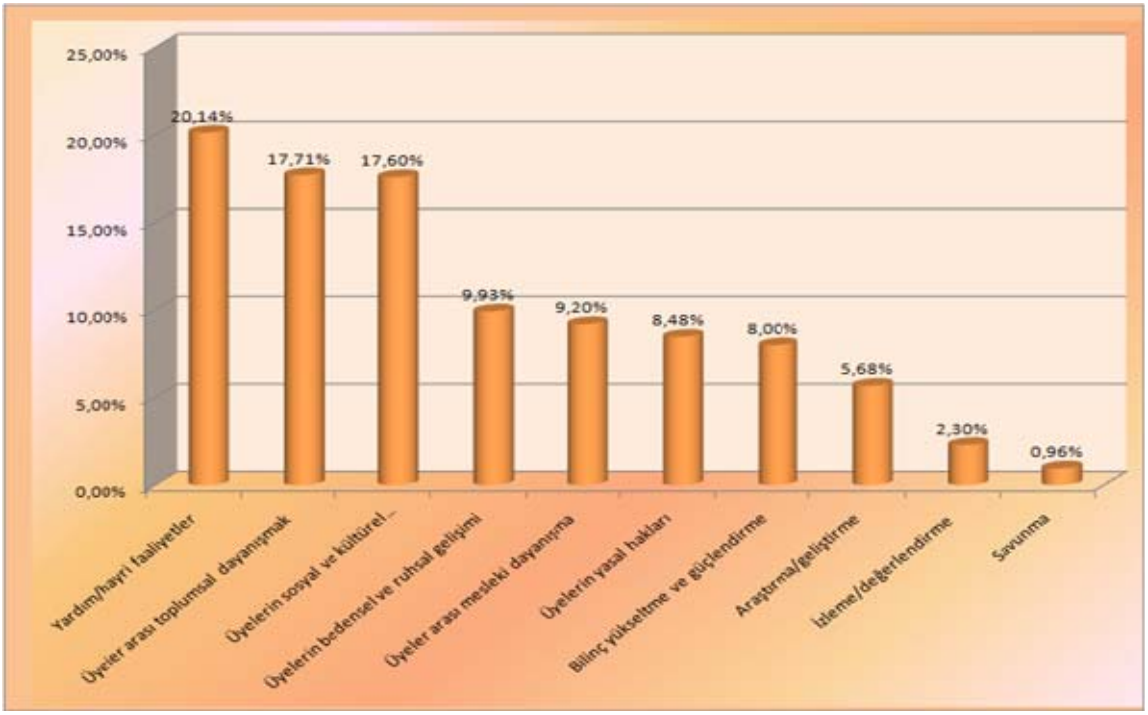

Yukarıdaki grafikte *"faal dernekler içerisinde dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik hizmet faaliyetleri (cami, kuran kursu, kilise, havra vb) amacıyla kurulan dernekler ilk sırada yer almaktadır. Ancak son yıllarda kurulanlar içerisinde bu amacı taşıyan derneklerin artışında azalma görülmektedir*[55]*."*

Dini hizmetlerle ilgili dernekler arasıda ilk sırada cami derneklerinin geldiği bilinmektedir. Müslüman bir toplumda halkın ihtiyacı gereği (cami yapımı ve onun yaşatılması için) cami derneklerinin ilk sırada gelmesi doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir. İleriki tablolarda görüleceği gibi Gaziantep'teki dernekler arasında da benzer şekilde dini dernekler diğer bir ifadeyle cami dernekleri ilk sırada gelmektedir. Ancak burada dikkat etmemiz gereken bir durum söz konusudur. Sivil toplum alanında cami derneklerinin sayısal ağırlığı nispetinde faaliyet ve etkinliğinin olduğunu söylemek güçtür.

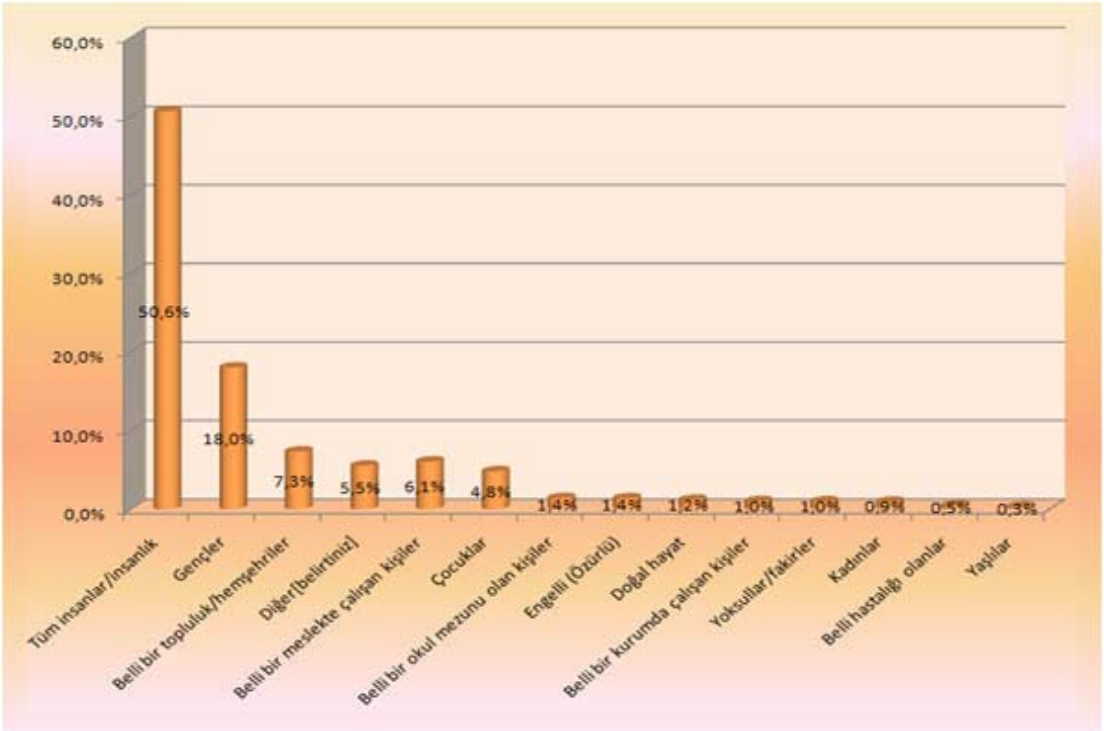
[55] http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=148%3Ayllara-goere-faal-dernek-saylar-adet&catid=52%3Agrafikler&Itemid=67&lang=tr (erişim 14 Ağustos 2010)

Grafik I. 4: Derneklerin Kuruluş Amaçlarına Göre Dağılımı

Yukarıdaki grafikte yardım/hayır faaliyeti yürüten derneklerin %20,14 ile ilk sırada geldiği görülmektedir. Sırasıyla bunu üyeler arası toplumsal dayanışma sağlamayı güden dernekler (%17,71) ve sosyal-kültürel amaçlı dernekler (%17,6) takip etmektedir. Elbette ki toplumsal ihtiyaçlar derneklerin kuruluş amaçları üzerinde etkili olabilmektedir. Dolayısıyla bu şekildeki bir tabloyla karşılaşmamızda toplumun ihtiyaçlarının rolü yadsınamaz.

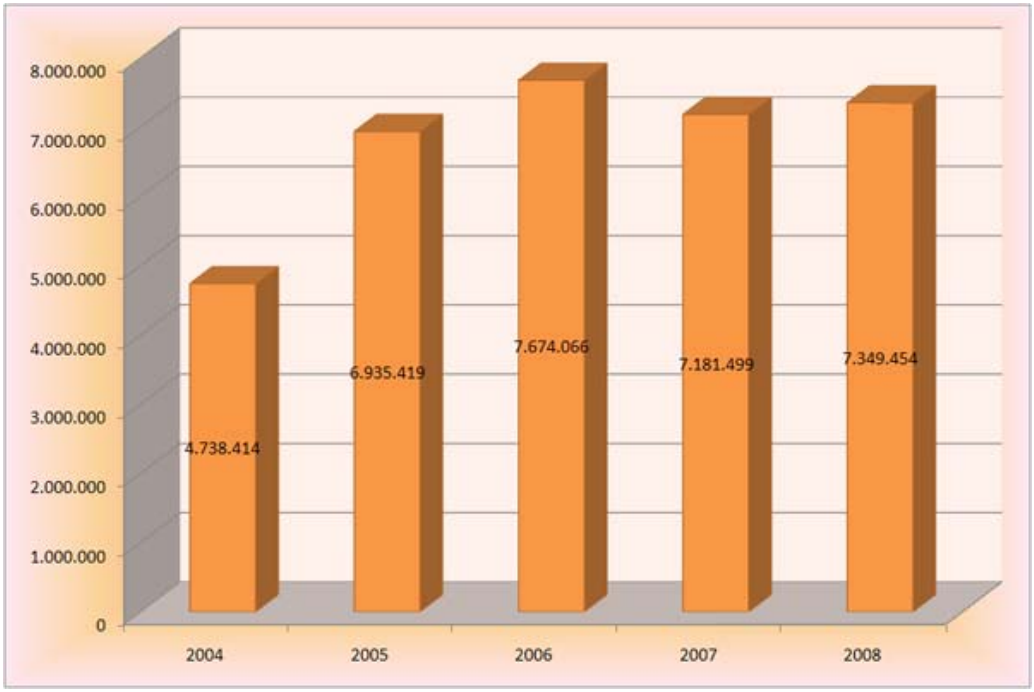
Grafik I. 5: Kurulan Derneklerin Hedeflediği Kitleler İtibari İle Dağılımı

Türkiye genelindeki derneklere hedef kitlesi açısından bakıldığında tüm insanlığın yararı için kurulan derneklerin %50,6 ile ilk sırada olduğu, bunu hedef kitlesi gençler olan derneklerin %18 ile takip ettiği görülmektedir. Üçüncü sırda ise %7,3 ile hemşehri veya belli bir topluma dönük derneklerin geldiği takip ettiği görülmektedir.

Esasında "*tüm insanlık"* ifadesi genel bir ifadedir. Bu ifade dışta tutulduğunda derneklerinin öncelikli hedef kitlesinin "*gençler"* olduğu anlaşılmaktadır. Gençlerin, toplumun geleceği olması, dinamik kesimini teşkil etmeleri derneklerin gençlere odaklanmalarına neden olmaktadır.

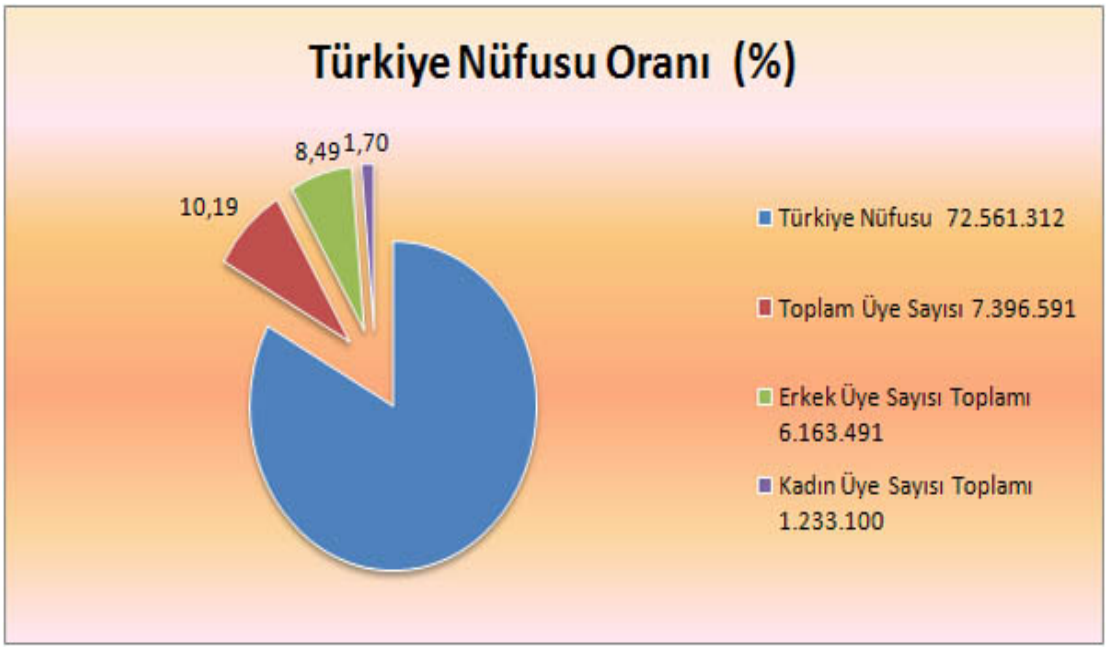
Grafik I. 6: Derneklerin Yıllara Göre Üye Sayıları

"Yıllara göre dernek sayısındaki artışa paralel olarak üye sayıları da yükselmektedir[56]*."* Grafik I. 1' de olduğu gibi yine 2004'te dernek üye sayılarının diğer yıllara göre düşük olduğu görülmektedir. Bu, yukarıda belirtildiği gibi yasal bir takım gelişmelerle ilgili olabilir.

[56] http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=148%3Ayllara-goere-faal-dernek-saylar-adet&catid=52%3Agrafikler&Itemid=67&lang=tr (erişim 14 Ağustos 2010)

Grafik I. 7: Dernek Üye Sayılarının Türkiye Nüfusuna Oranı

Yukarıdaki şemaya göre Türkiye'de nüfusun %10,19'u herhangi bir derneğe üye olarak gözükmektedir. Bunun %8,49'unu erkekler, %1,7'sini ise bayanlar teşkil etmektedir. Dolayısıyla erkeklerin sivil toplum alanında bayanlara nispeten daha fazla yer aldıkları anlaşılmaktadır. Bu sonuç çeşitli nedenlerle birlikte bayanların ailevi sorumluluklarıyla da ilgili olabilir.

Türkiye genelinde nüfusa oranla %10,19 gibi bir dernek üyeliği yeterli değildir. Bu, toplumun yaşadığı siyasi gelişmelerle alakalı olabileceği gibi, dernek faaliyetlerini yürütme, aktif olarak katılma açısından resmi üye olma zorunluluğun olamamasıyla da ilgili olabilir.

2. Gaziantep'teki Derneklere Ait İstatistikler*:

TC İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın internet sitesinde illere ait derneklerle ilgili grafikte Gaziantep'teki dernek sayısının 977, diğer illere göre Gaziantep'teki derneklerin oranının ise %1,14 olduğu görülmektedir[57].

Gaziantep'i dernekleşme açısından diğer kentlerle karşılaştırdığımızda oran itibariyle küçümsenmeyecek bir sayıya sahip olduğu görülmektedir. Bu itibarla Gaziantep'te derneksel hayatın canlı olduğunu söyleyebiliriz. Gaziantep'teki derneksel gelişim, ülkenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik koşullarıyla, ülkedeki hak ve özgürlükler alanındaki gelişim ile alakalı olabileceği gibi kentin ekonomik faaliyeti ve nüfus yoğunluğuyla da ilgili olabilir.

Tablo I. 4: G. Antep İlçelerine Göre Derneklerin Sayı Ve Oranları

İlçeler	Sayı	%
Şahinbey	428	44,07
Şehitkâmil	391	40,26
Nizip	68	7,0
İslahiye	40	4,11
Oğuzeli	16	1,6
Nurdağı	11	1,13
Araban	9	0,92
Karkamış	5	0,51
Yavuzeli	3	0,3
Toplam	**971**	**100,0**

Gaziantep'teki derneklerin %44,7'si Şahinbey'de, %40,26'sı Şehitkâmil'de bulunmaktadır. Buna göre Gaziantep'teki derneklerin %84,33 gibi büyük bir oranı bizim araştırma bölgemiz olan Şahinbey ve Şehitkâmil'de bulunmaktadır. Yukarıdaki tabloda görülen sonuç nüfus yoğunluğunun ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Zira diğerler ilçelere göre dernek sayısının yüksek olduğu her iki ilçe de Gaziantep'teki ekonomik faaliyetlerin merkezi konumundadırlar. Nüfus yoğunluğu da bu ilçelerde diğerlerine nispeten daha fazladır.

* Gaziantep il valiliği internet sayfasında yayınlanan 27.07.2010 tarihli derneklerle ilgili bilgilere dayanılarak hazırlanılmıştır.

57 http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=148%3Ayllara-goere-faal-dernek-saylar-adet&catid=52%3Agrafikler&Itemid=67&lang=tr (erişim 14 Ağustos 2010)

Tablo I. 5: Gaziantep'teki Dernek Türleriyle İlgili Durum

Dernek Türleri	Sayı	%
Dini	188	19,36
Spor	168	17,3
Meslek	162	16,68
Eğitim	124	12,77
Hemşehri	98	10,09
Kültür	74	7,62
Yardım	49	5,04
Sağlık	47	4,84
Hak ve özgürlükler	26	2,67
Çevre	12	1,23
Kadın	9	0,92
Rotary	5	0,51
Lions	3	0,3
Rotoract	2	0,2
Bilinçlendirme	2	0,2
Çocuk	1	0,1
Tarım	1	0,1
Toplam	**971**	**100,0**

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Gaziantep'te farklı etkinliklere sahip birçok değişik dernekler kurulmuştur. Bu da toplumdaki ihtisaslaşmanın ve çoğulculaşmanın dernekler alanına yansıması şeklinde değerlendirilebilir.

Tabloda %19,36'lık bir pay ile Gaziantep'teki dernekler arasında ilk sırada din dernekleri gelmektedir. Buna göre, sivil toplum alanında dini, İslami nitelikteki kuruluşların en azından sayısal olarak ağırlığı görülmektedir. Din derneklerini spor, meslek, eğitim, hemşehri, kültür, yardım, sağlık gibi dernekler takip etmektedir. Ancak burada bir kez daha vurgulayalım ki kimi dernekler her ne kadar eğitim, kültür, yardım ve meslek derneği gibi gözükse de gerçekte dini faaliyet yürütmektedir. Derneğin tüzüğüne bakılarak resmi kurumlarca o derneğin türü belirlenmektedir. Faaliyetlerine göre değerlendirme yapılmamaktadır. Dolayısıyla bu resmi veriler yanıltıcı olabilir.

Tablo I. 6: Gaziantep İlçelerindeki Dernek Türleriyle İlgili Durum

	Şahinbey		Şehitkâmil		Nizip		İslâhiye		Oğuzeli		Nurdağı		Araban		Karkamış		Yavuzeli		**Toplam**	
	S	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**
Dini	93	9,57	65	6,69	10	1,02	9	0,92	6	0,61	1	0,1	3	0,3	1	0,1	-	-	188	19,36
Spor	81	8,34	67	6,9	8	0,82	7	0,72	-	-	2	0,2	2	0,2	1	0,1	-	-	168	17,3
Meslek	53	5,45	82	8,44	17	1,75	5	0,51	1	0,1	2	0,2	1	0,1	1	0,1	-	-	162	16,68
Eğitim	45	4,63	50	5,14	13	1,33	8	0,82	4	0,41	2	0,2	1	0,1	-	-	1	0,1	124	12,77
Hemşehri	46	7,73	41	4,22	6	0,61	1	0,1	2	0,2	-	-	2	0,2	-	-	-	-	98	10,09
Kültür	43	4,42	23	2,36	3	0,3	2	0,2	-	-	1	0,1	-	-	2	0,2	-	-	74	7,62
Yardım	17	1,75	15	1,54	8	0,82	7	0,72	-	-	2	0,2	-	-	-	-	1	0,1	49	5,04
Sağlık	21	2,16	22	2,26	2	0,2	1	0,1	1	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	47	4,84
Hak ve ö.	15	1,54	7	0,72	2	0,2	1	0,1	-	-	1	0,1	-	-	-	-	-	-	26	2,67
Çevre	6	0,61	4	0,41	-	-	1	0,1	-	-			-	-	-	-	1	0,1	12	1,23
Kadın	5	0,51	4	0,41	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	0,92
Rotary	1	0,1	4	0,41	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	0,51
Lions	-	-	3	0,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,3
Rotoract	-	-	2	0,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,2
Bilinçlen.	1	0,1	1	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	0,2
Çocuk	1	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,1
Tarım	-	-	1	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,1
Toplam	428	44,07	391	40,26	68	7,0	40	4,11	16	1,6	11	1,13	9	0,92	5	0,52	3	0,3	971	100,0

İlçelere göre dernek türlerine baktığımızda Şahinbey, İslâhiye, Oğuzeli, Araban ilçelerinde, oran itibariyle ilk sırada dini dernekler yer almaktadır. Şehitkâmil, Nizip, Nurdağı, Karkamış ilçelerinde ise ikinci sırada din dernekleri yer almaktadır. Yavuzeli ilçesinde ise toplam 3 dernek bulunmaktadır. Bunların arasında ise din derneği bulunmamaktadır.

Tablo I. 7: Şahinbey ve Şehitkâmil'deki Dernek Türleriyle İlgili Durum

	Şahinbey		Şehitkâmil		**Toplam**	
	S	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**
Dini	93	11,35	65	7,93	158	19,29
Spor	81	9,89	67	8,18	148	18,07
Meslek	53	6,47	82	10,01	135	16,48
Eğitim	45	5,49	50	6,1	95	11,59
Hemşehri	46	5,61	41	5,0	87	10,62
Kültür	43	5,25	23	2,8	66	8,05
Yardım	17	2,07	15	1,83	32	3,9
Sağlık	21	2,56	22	2,68	43	5,25
Hak ve ö.	15	1,83	7	0,85	22	2,68
Çevre	6	0,73	4	0,48	10	1,22
Kadın	5	0,61	4	0,48	9	1,09
Rotary	1	0,12	4	0,48	5	0,61
Lions	-	-	3	0,36	3	0,36
Rotoract	-	-	2	0,24	2	0,24
Bilinçlen.	1	0,12	1	0,12	2	0,24
Çocuk	1	0,12	-	-	1	0,12
Tarım	-	-	1	0,12	1	0,12
Toplam	428	52,25	391	47,74	819	100,0

Araştırma alanımız olan Şahinbey ve Şehitkâmil ilçelerindeki dernek türlerinin oranlarına baktığımızda Gaziantep genelindeki dernek nevilerinin oranlarıyla örtüştüğünü, sıralamanın değişmediğini, bu iki ilçe toplamında din derneklerinin ilk sırada geldiğini görmekteyiz. Bu da araştırma alanının Gaziantep'i temsil edebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir.

Tablo I. 8: Şahinbey ve Şehitkâmil'deki Din Dernekleri İle İlgili Durum

	Şahinbey		Şehitkâmil		**Toplam**	
	S	**%**	**S**	**%**	**S**	**%**
Cami D.	84	53,16	59	37,34	143	90,5
Kur'an K. D.	4	2,53	-	-	4	2,53
Diğer Din D.	5	3,16	6	3,79	11	6,96
Toplam	93	58,86	65	41,13	158	100,0

Gaziantep'teki dini dernekler içerisinde ilk sırada görüldüğü gibi %90,5 gibi büyük bir oranla cami dernekleri gelmektedir. Cami derneklerinin ilk sırada gelmesi, cami yapımı ve ihtiyaçları için maddi yardım temin etme gereksiniminden kaynaklamış olabilir. Esasında bu tür dernekler STK'ların sayısal olarak artmasına neden olmalarına rağmen bu derneklerin sivil toplum alanında aynı nispette etkinliğe sahip olduğunu söylemek güç gözükmektedir.

Cami derneklerini %2,53 ile Kur'an Kursu dernekleri takip etmektedir. Bu dernekler içerisinde 1 tane kasaba camii, 3 tane köy camii, 1'er kasaba ve köy Kur'an kursu dernekleri bulunmaktadır. Ayrıca 1'er tane "cami ve aşevi", "cami ve fakirleri okutma", "din görevlileri yardımlaşma", "cami-Kur'an kursu ve İmam Hatip Liselerine yardım", "Kur'an hafızları ve gönüllüleri", "Gaziantep Mevlevihanesi yaşatma ve cami", 2 tane de "cami ve Kur'an kursu" derneği gibi dernekler bulunmaktadır. Diğer din derneklerinin oranı ise %6,96 olarak görülmektedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu resmi veriler yanıltıcı olabilir. Zira çoğu din hizmeti yürüten derneklerinin resmi olarak gerek ismi gerekse faaliyet türü eğitim, kültür, yardımlaşma, sağlık, meslek şeklinde geçebilmektedir.

B. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

1. Örneklemin Sosyo-kültürel ve Sosyo-ekonomik Durumları

Tablo II. 1: Örneklemin Cinsiyet Durumu

	Cinsiyetiniz?	
	S	**%**
Erkek	74	74,0
Kadın	26	26,0
Toplam	100	100,0

Örneklemimizin %74'ü erkeklerden, %26'sı ise kadınlardan oluşmaktadır. Din derneklerinin çoğunda resmi üye olarak kadınlar olmamasına rağmen, görüşme yaptığımız derneklerde kadınlarla da anket yapılmasının doğru olacağına karar verdik. Çünkü hem gözlemlerimiz hem de dernek üyeleriyle yaptığımız görüşmeler sonucunda çoğu din derneklerinde bayanların aktif bir rol üstlendiklerine kanısına vardık. Bayanlar, din derneklerinin eğitim ve kermes faaliyetleri başta olmak üzere kendi derneklerin çoğu faaliyetlerine aktif olarak katılmaktadır. Her ne kadar sayısal olarak erkekler kadar olmasa da din dernekleri içerisinde önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Bu noktada din derneklerinin kadınların sosyalleşmesi ve de sosyal hayatın içinde olması açısından katkı sunduklarını söyleyebiliriz. Erkeklere göre sayıca daha az olmaları ailevi sorumluluklarıyla ilgili olabilir. Diğer yandan dernek üyeleriyle yaptığımız görüşmeler sonucunda kadınların din derneklerine üye olmalarına karşı olmadıkları, sadece resmi

olarak böyle bir zorunluluk ve ihtiyaç olmadığı için buna gerek duyulmadığı anlaşılmıştır. Zaten dernek üyeliği resmi prosedürler için düşünülmektedir.

Tablo II. 2: Örneklemin Yaşla İlgili Durumu

	Yaşınız?	
	S	**%**
18-25	16	16,0
26-40	52	52,0
41 ve üstü	32	32,0
Toplam	100	100,0

Örneklemimizin %16'sı 18-25, %52'si ise 25-40 yaşları aralığında bulunmaktadır. Dolayısıyla %32'si 40 yaş ve üstü olurken %68'i 40 yaş ve altında bulunmaktadır. Diğer bir açıdan örneklemin %84'ü 25 yaş üstü olduğu, böylelikle orta yaşın bir ağırlığı görülmektedir. Gözlemlerimiz neticesinde de dernek üyeliğinde orta yaşın ağırlığı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu, 25-40 yaş aralığının hayatın nispeten karar kıldığı yaşlar olmasıyla ilgili olabilir. Her halükârda din derneklerinin üyelik noktasında her yaştan insana açık olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo II. 3: Örneklemin Medeni Durumu

	Medeni Durumunuz?	
	S	**%**
Evli	78	78,0
Bekâr	22	22,0
Toplam	100	100,0

Örneklemin %78'ini evliler teşkil etmektedir. %22'sini ise bekârlar oluşturmaktadır. Evlilerin çoğunluğu oluşturmasında dernek üyeliğinde genelde orta yaş veya üstü ağırlıklı oluşu, eğitim durumu ve sosyo-ekonomik durumla ilgili olduğu söylenebilir.

Anketlerde medeni durumlarını bekâr olarak işaretleyenlerin mesleki durumlarına bakıldığında çoğunluğunun öğrenci olduklarını, sosyo-ekonomik durum itibariyle değerlendirildiğinde ise ancak %18,2'sinin iyi olduğu, çok iyiyi işaretleyenlerin de bulunmadığı görülmüştür.

Evlilerin de %32,1'i durumlarının iyi olduğunu belirtmiştir. Çok iyiyi işaretleyen sadece bir kişidir. Oran olarak da %1,3'lük bir sayıya tekabül etmektedir. Her iki durum birlikte değerlendirildiğinde yaş ve maddi gelir durumunun dernek üyeliğinde etkili olabileceği anlaşılmaktadır.

Tablo II. 4: Örneklemin Eğitim Durumu

	Eğitim Durumunuz?	
	S	**%**
İlkokul	5	5,0
Ortaokul	9	9,0
Lise	21	21,0
Önlisans	15	15,0
Lisans	42	42,0
Yüksek lisans	8	8,0
Doktora	-	-
Toplam	100	100,0

Örneklemimizin %50'si üniversite mezunundan oluşmaktadır. Önlisans mezunlarını da bunlara dâhil ettiğimizde %65'i bulmaktadır. %5 ilkokul, %9 ortaokul, %21'i ise lise mezunudur. Tabloda eğitim düzeyiyle dernek üyeliği arasında bir paralellik göze çarpmaktadır. Diğer yandan deneklerin mesleki durumlarına bakıldığında çoğunluğunun öğretmen olduğu tespit edilmiştir. Bu, anket yapmak üzere gittiğimiz her dernekte görüştüğümüz yetkilinin tutumundan kaynaklanmış olabilir. Ankete sağlıklı cevap vereceğine inandığı, eğitim düzeyi yüksek kişilere anketi dağıtmış olabilirler. Dernek yetkilisi böyle bir tercihte bulunmuş olabileceği gibi din derneklerinin amaçları açısından bakıldığında bunun doğal bir sonuç olduğu da söylenebilir. Çünkü çoğu din derneğinin öncelikli amacı dini eğitim olduğu görülmüştür. Bunda da pekâlâ hem meslekleri hem de zaman ayırabilecek imkânları olması itibariyle öğretmenler ön plana çıkmış olabilir. Anket vermek üzere gittiğimiz derneklerde yetkili olarak karşımıza çıkan kişilerin meslek itibariyle çoğunluğunun öğretmen olması da bu meyanda manidardır.

Tablo II. 5: Örneklemin Gaziantep Şehri İle İlgili Durumu

	Gaziantep Şehri İle İlgili Durumunuz?	
	S	**%**
Gaziantep merkeze veya ilçelere bağlı bir köyden geldik.	18	18,0
Gaziantep ilçelerinden geldik.	8	8,0
Gaziantepliyim.	31	31,0
Gaziantep'e başka şehre bağlı bir köyden geldik.	13	13,0
Gaziantep'e başka şehre bağlı bir ilçeden geldik.	10	10,0
Gaziantep'e başka bir şehir merkezinden geldik.	19	19,0
Diğer	1	1,0
Toplam	100	100,0

Örneklemimiz arasında Gaziantep merkezli olanların oranı %31'dir. Gaziantep'e bağlı ilçe ve köylerden gelenleri de bu orana dâhil ettiğimizde Gazianteplilerin oranı %57'ye çıkmaktadır. Bu durumda örneklemin %43'ü Gaziantep'e başka şehirden gelmişlerdir. Bu da Gaziantep'in göç alan bir şehir olduğu gerçekliğiyle örtüşmektedir. TUİK verilerine göre nüfusu başka şehirlere bağlı olup yerleşim yeri Gaziantep olanların sayısı 300 binin üzerindedir. Örneklemimiz arasında Gaziantep'e kendi ilçe ve köylerinden gelenlerin oranı ise %26'dır. Diğer şıkkı işaretleyen bir kişi de Gaziantep'e Suriye'nin Halep şehrinden geldiğini belirtmiştir.

Tablo II. 6: Örneklemin Şehirlilik Durumu

	Şehirlilik Durumunuz?	
	S	**%**
Şehirde doğdum ve yaşadım, hiç köyde yaşamadım.	38	38,0
0-5 yıl kadar şehirliyim.	1	1,0
6-10 yıl kadar şehirliyim.	6	6,0
11-15 yıl kadar şehirliyim.	3	3,0
16-20 yıl kadar şehirliyim.	11	11,0
21 yıl ve üzeri kadar şehirliyim.	41	41,0
Toplam	100	100,0

Örneklemin %38'i şehirde doğup büyümüştür. Hiç köyde yaşamamıştır. 21 yıl ve üzeri kadar şehirli olanları da buna eklediğimizde %79'u bulmaktadır. 0-15 yıl kadar şehirli olanların toplam oranı %10'dur. Bu sonuca göre din derneklerini sadece köyden kente göç eden insanların toplandığı, bir araya geldiği yapılar şeklinde analiz etmek pek doğru gözükmemektedir.

Dernekler ile modernleşme sonucu yoğun olarak karşılaşıldığı, hızlı sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak da dernekleşme sayısında artış yaşandığı bilinen bir gerçekliktir. Kent ortamında duyulan ihtiyaç nedeniyle kurulan dernekler, köyden kente göç eden insanların yaşadıkları uyum probleminin aşılmasında fonksiyonel olmuşlardır. Bu nedenle birçok hemşehri dernekleri vb. dernekler kurulmuştur. Bununla birlikte tüm dernekleri köyden gelen köksüz, fakir, marjinal insanların toplandığı kuruluşlar olarak değerlendiremeyiz. Nitekim yukarıdaki tabloda köyden kente yeni göçmüş şeklinde değerlendirebileceğimiz kişilerin (0-5, 6-10 yıl kadar şehirli olanlar) toplam oranının %7 olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo II. 7: Örneklemin Ekonomik Durumu

	Ekonomik Durumunuz?	
	S	**%**
Düşük	17	17,0
Yeterli	53	53,0
İyi	29	29,0
Çok iyi	1	1,0
Toplam	100	100,0

Sosyo-ekonomik durum, kişinin yaşam ve düşüncesinde önemli etkenlerden biridir. Ekonomik durumu değişen kişinin düşüncesinde de bir takım değişmeler görülebilmektedir. Bu açıdan örneklemin ekonomik durumu önem arz etmektedir. Ancak sadece gelir durumunu tespit etmek ekonomik durumu belirlemek açısından yeterli olmayabilirdi. Diğer yandan o ailedeki giderin de tespit edilmesi gerekirdi. Ayrıca herkes kendi gelir düzeyini farklı şekilde değerlendirebilir. Bu nedenle biz örneklemin kendisinin kendi ekonomik durumunu nasıl değerlendirdiğini öğrenmeye çalıştık. Buna göre örneklemin %17'si ekonomik durumunun "düşük", %53'ü "yeterli", %29'u "iyi" ve %1'i ise "çok iyi" olduğunu belirtmiştir. Bunun subjektif bir değerlendirme olduğu unutulmamalıdır. Kişinin dünya görüşü ve psikolojik durumu cevapta belirleyici olabilir. Zira yaptığımız görüşmede durumunun "çok iyi" olduğunu anladığımız bir dernek üyesi ankette ekonomik durumu "iyi" olarak işaretlemişti. Bunun nedenini sorduğumuzda kibirlenmek istemediğini, mütevazılık yaptığını söyledi.

Ekonomik durum göstergelerinde biri de kişinin oturduğu semttir. Anket yaptığımız dernek üyelerinin Gaziantep'te oturdukları semtleri baktığımızda üyelerin değişik

mahallelerde oturdukları görülmektedir. Gelir durumu düşük olanların yoğun olduğu ve kenar mahalle olarak değerlendirebileceğimiz yerlerde (Karşıyaka, Kayaönü, Çıksorut, Düztepe gibi) oturanlar olduğu gibi, gelir durumu yüksek olanların oturduğu mahallelerde (İbrahimli gibi) oturanların da olduğu (%10) görülmektedir. Ama ankete katılan üyelerin çoğunluğunun orta sınıf veya üstünün ikamet ettiği yerlerde (Güneykent, Beşyüzevler, Karataş, Kolejtepe, Gazikent gibi) oturdukları tespit edilmiştir.

Tablo II. 8: Örneklemin Ailelerinin Gelir Durumu

	Ailenizin Gelir Durumu?	
	S	**%**
600 lira veya daha az	12	12,4
600-1000 lira arası	11	11,3
1000-1500	21	21,6
1500-2500	43	44,3
2500 lira veya yukarısı	10	10,3
Toplam	97	100,0

Ekonomik durumla ilgili tümüyle sübjektif bir değerlendirmenin dışını çıkabilmek amacıyla örnekleme ailelerinin gelir durumunu da sorduk. Buna göre, %12,4'ü 600 tl. veya altında, %11,3'ü 600-1000 tl., %21,6'sı 1000-1500 tl., %44,3'ü 1500-2500 tl. ve %10'u ise 2500 tl. veya üzerinde bir gelirleri olduğu belirlenmiştir. Rakamları o günkü asgari ücrete ve çeşitli kurumlarca yapılan açlık, yoksulluk ve fakirlik sınırlarına göre belirlemeye çalıştık.

Tablo II. 9: Örneklemin Ailelerinin Ekonomik Durumunun Maddi Gelire Göre Dağılımı

			Ailenizin Gelir Durumu					**Topl.**
			600 lira veya daha az	600-1000 lira arası	1000-1500	1500-2500	2500 lira veya yukarısı	
Gelir Durumu	Düşük	**S**	10	3	1	1	1	16
		%	62,5	18,8	6,3	6,3	6,3	100,0
	Yeterli	**S**	1	7	16	27	-	51
		%	2,0	13,7	31,4	52,9	-	100,0
	İyi	**S**	1	1	4	14	9	29
		%	3,4	3,4	13,8	48,3	31,0	100,0
	Çok iyi	**S**	-	-	-	1	-	1
		%	-	-	-	100,0	-	100,0
Toplam		**S**	12	11	21	43	10	97
		%	12,4	11,3	21,6	44,3	10,3	100,0

X^2: 71,305, DF: 12, Asymp. Sig.: 0,000

Bu tabloda da görüldüğü gibi miktar olarak aynı kazanca sahip olan kişiler kendi ekonomik durumlarını farklı şekilde yorumlamışlardır. Örneğin ailesinin gelir durumu 600 lira veya daha altında olan kişiler ekonomik durumlarını çoğunlukla "düşük" olarak değerlendirmesine rağmen az sayıda da olsa "yeterli" veya "iyi" şeklinde değerlendirenler de olmuştur. Benzer şekilde 2500 ve yukarısında geliri olan bir kişi de kendi ekonomik durumunu "düşük" olarak değerlendirmiştir. Ancak 2500 lira veya üzerinde geliri olanların çoğunluğu kendi ekonomik durumlarını "iyi" olarak değerlendirmiştir.

Ekonomik durum göstergelerinden biri de hiç kuşkusuz mesleklerdir. Ankete katılanların mesleklerine baktığımızda akademisyen, avukat, mühendis, emekli subay, imam, bankacı, vergi denetmeni gibi meslekler yanında esnaf ve işçi gibi farklı meslek dallarıyla da karşılaşmaktayız. Ancak ankete katılanların %30 ile çoğunluğunu öğretmenler teşkil etmektedir. Ankete katılan bayanların mesleklerine bakıldığında ise 13 kişi ile ilk sırada ev hanımlarının olduğu tespit edilmiştir. İki tane bayan öğretmen, bir tane emekli Kur'an Kursu Öğreticisi ve bir tane de emekli memur bulunmaktadır. Bunun yanında derneğe bağlı evlerde veya Kur'an kurslarında kalan ve faal olan bayan öğrenciler de ankete katılmıştır.

Tüm bu sonuçlar topluca değerlendirildiğinde sosyo-ekonomik durumun dernek üyeliğinde temel belirleyici neden olduğunu söyleyemeyiz. Ancak maddi durumunun

yetersiz olduğunu belirtenlerin oranının %17, buna karşın maddi durumunun yeterli veya daha iyi olduğunu belirtenlerin %83 olması ekonomik sıkıntı içerisinde olmayanların daha çok dernek üyeliğinde bulunduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Diğer yandan din derneklerinde farklı ekonomik gelir seviyesine, eğitim düzeyine ve kültüre sahip üyelerin bir arada bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da din derneklerini belli bir ekonomik taban veya kültüre dayandırarak açıklamayı güçleştirmektedir.

Tablo II. 10: Örneklemin Mezheple İlgili Durumu

	Mezhebiniz?	
	S	**%**
Sünni	89	89,0
Alevi	10	10,0
Diğeri	1	1,0
Toplam	100	100,0

Gaziantep merkez ilçelerinden Şahinbey ve Şehitkamil'de öğrenebildiğimiz kadarıyla sadece iki tane Alevi derneği bulunmaktaydı. Bunlardan birinin daha çok siyasi ve kültürel amaçlı olduğu, dini faaliyetleri bulunmadığı öğrenildi. Bunun üzerine sadece bir Alevi derneği ile görüşülmeye karar verildi. Söz konusu Alevi derneğindeki üye sayısı binlerle ifade edildiği için istisnai bir durum olarak bu derneğin yönetiminde bulunan üyelerin tamamıyla anket yapmaya karar verdik. 12 anket bıraktık. 11 anket aldık. Ancak birini de eksik bırakıldığı için iptal etmek zorunda kaldık. Sonuç itibariyle, örneklemin %89'unu Sünni, %10'unu Alevi, %1'ini de bunların dışında (mezhepsiz) biri teşkil etmektedir.

Tablo II. 11: Örneklemin Derneğe Üyelik Süresi

	Kaç yıldır derneğe üyesiniz?	
	S	**%**
0-3 yıl	21	21,2
3-6 yıl	28	28,3
3-10 yıl	18	18,2
10 yıldan fazla	32	32,3
Toplam	99	100,0

Bu soruya cevap verenlerin %21,2 si 0-3, %25,3'ü 3-6, %18,2'si 3-10 aralığında ve %32,3'ü ise 10 yıldan fazla derneğe üyeliği bulunmaktadır. 3 yıl ve üzeri derneğe üye olanlara bakıldığında %78,8 olduğu görülmektedir. Bu süre derneği tanıma, derneğin

düşüncesini bilme ve benimseme açısından yeterli bir süre olarak değerlendirilebilir. Bu da örneklemin geçerliliği açısından olumlu bir sonuçtur.

Tablo II. 12: Örneklemin Derneğe Üyelik Süresinin Şehirlilik Durumuna Göre Dağılımı

			Kaç yıldır derneğe üyesiniz?				Toplam
			0-3	3-6	6-10	10 yıldan fazla	
Şehirlilik Durumu	Şehirde doğdum ve yaşadım, hiç köyde yaşamadım.	**S**	8	13	4	13	38
		%	38,1	46,4	22,2	40,6	38,4
	0-5 yıl kadar şehirliyim.	**S**	-	-	1	-	1
		%	-	-	5,6	-	1,0
	6-10 yıl kadar şehirliyim.	**S**	3	2	1	-	6
		%	14,3	7,1	5,6	-	6,1
	11-15 yıl kadar şehirliyim.	**S**	-	2	-	1	3
		%	-	7,1	-	3,1	3,0
	16-20 yıl kadar şehirliyim.	**S**	5	3	-	3	11
		%	23,8	10,7	-	9,4	11,1
	21 yıl ve üzeri kadar şehirliyim.	**S**	5	8	12	15	40
		%	23,8	28,6	66,7	46,9	40,4
Toplam		**S**	21	28	18	32	99
		%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

X^2: 24,274, DF: 15, Asymp. Sig.: 0,061

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 10 yıldan fazla dernek üyeliği bulunanların %40,6'sının hiç köyde yaşamadığı, %3,1'inin 11-15, %9,4'ünün, 16-20 yıl kadar şehirli olduğu, %46,9'unun ise 21 yıl ve üzeri kadar şehirli olduğu görülmektedir. Ayrıca köyden göç edip şehre yeni gelmiş diye tanımlamayabileceğimiz yani 0-5 yıl kadar şehirli olan sadece bir üye olduğunu, yine 0-3 ve 3-6 yıl kadar dernek üyeliği bulunan kimseler arasında çoğunluğu hiç köyde yaşamamış olanların, 6-10 yıl kadar üyeliği bulunanlar da ise çoğunluğu %66,7 ile 21 yıl ve üzeri şehirli olanların teşkil ettiğini görmekteyiz. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde şehirlilik durumu ile dernek üyeliği süresi arasında bir paralellik göze çarpmaktadır. Şehirlilik süresi arttıkça dernek üyeliği süresi de artmaktadır. Bu da dernek üyeliğinin şehirlilik kültürüyle ilgili bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Örneklemin Dernekle Olan İlişkileri ve Derneğe Ait Algıları:

Tablo II. 13: Derneklerin Faaliyet Süresi

	Derneğiniz kaç senedir faaliyette?	
	S	**%**
0-5 yıl	10	10,0
5-10 yıl	47	47,0
10-15 yıl	7	7,0
15 yıldan fazla	36	36,0
Toplam	100	100,0

Görüştüğümüz dernek üyelerinin %10'u 0-5, %47'si 5-10, %7'si 10-15, %36'sı ise 15 yıldan fazla olarak kendi derneklerinin faaliyette bulunduğunu belirtmişlerdir. Ancak aynı dernekte farklı cevapların verildiği de görülmüştür. Anketi uygularken kimi üyelerin derneklerinin kaç yıldır faaliyette olduğunu diğer üyelere sormasından bazı üyelerin derneklerinin ne zamandır faaliyette olduklarını bilmedikleri anlaşılmıştır. Bazı üyelerinin bu soruya kendi kanaatlerine göre cevap verdikleri gözlemlenmiştir.

Tablo II. 14: Dernek Üyelerinin Buluşma Mekânı

	Üyelerle buluşma mekânınız neresidir?	
	S	**%**
Dernek merkezi	88	88,0
Diğer	12	12,0
Toplam	100	100,0

Bu tür dernek yapılarında "biz" bilincinin oluşmasında önemli unsurlardan biri de kuşkusuz ortak mekânlardır[58]. Ortak mekânlar "biz" şuurunun somut karşılığı olabilmektedirler. Diğer yandan hem derneğin faaliyetlerinin yürütülmesi hem de dernek üyelerinin bir araya gelmesi açısından derneğe ait ortak mekânlar önem arz etmektedirler. Konuyla ilgili sorumuza örneklemin %88'i dernek merkezinde bir araya geldiklerini, %12'si ise derneğe bağlı evlerde bir araya geldiklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç "biz" şuurunun sadece hayalen inşa olmadığını, bu sürecin somut mekânlar tarafından desteklendiğini ve aynı zamanda dernek ilişkilerin somut alanlar üzerinden de yürütüldüğünü göstermektedir.

[58] Tatar, *Nuh'un Gemisindekiler(Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme)*, s.96

Tablo II. 15: Üyelerin Derneğe Katılma Şekli

	Derneğe nasıl katıldınız?	
	S	**%**
Tamamen kendi isteğimle	94	94,0
Ailemin ısrarıyla	4	4,0
Çevre baskısıyla	-	-
Koşullar gereği	-	-
Diğer	2	2,0
Toplam	100	100,0

STK'ların nitelikleriyle ilgili en belirgin özelliklerinden biri gönüllülük temelinde örgütlenme ve faaliyet yürütmeleri gerektiğidir. Yukarıdaki tabloda örneklemin %94'ünün derneğe tamamen kendi istekleriyle katıldıkları görülmektedir. Dolayısıyla din derneklerinin sivil toplum örgütlerinin en önemli özelliğinden biri olan gönüllülük, özgürce katılım vasfını taşıdıkları anlaşılmaktadır. Katılımın gönüllü ve rızaya dayalı olarak gerçekleştiği kurumlar olması itibariyle de din dernekleri sivil toplum örgütü olarak kabul edilebilir. Diğer yandan birincil ilişkilerle nitelenen, yüz yüze samimi ilişkilerin hâkim olduğu bu yapılar artık içine doğulan değil, gönüllü birlikteliklerle oluşan, bireysel tercihlerle şekillenen ve katılınan biçimiyle tezahür etmektedir.

Örneklemin %4'ü aile ısrarıyla derneğe üye olduklarını, "Diğer" şıkkı işaretleyen iki kişi de dernek kurucusu olduklarını belirtmişlerdir. Sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde din derneklerine katılımının %96 gibi büyük bir oranda gönüllü olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Tablo II. 16: Derneğe Katılma Şeklinin Değişkenlere Göre Dağılımı

			Derneğe nasıl katıldınız? Tamamen kendi isteğimle	Ailemin ısrarıyla	Diğer	**Toplam**
Cinsiyet	Erkek	**S**	72	1	1	74
		%	97,3	1,4	1,4	100,0
	Kadın	**S**	22	3	1	26
		%	84,6	11,5	3,8	100,0
Toplam		**S**	94	4	2	100
		%	94,0	4,0	2,0	100,0
X^2: 5,920, DF: 2, Asymp. Sig.: 0,052						
Gelir Durumu	Düşük	**S**	15	1	1	17
		%	88,2	5,9	5,9	100,0
	Yeterli	**S**	49	3	1	53
		%	92,5	5,7	1,9	100,0
	İyi	**S**	29	-	-	29
		%	100,0	-	-	100,0
	Çok iyi	**S**	1	-	-	1
		%	100,0	-	-	100,0
Toplam		**S**	94	4	2	100
		%	94,0	4,0	2,0	100,0
X^2: 3,879, DF: 6, Asymp. Sig.: 0,705						
Mezhep	Sünni	**S**	83	4	2	89
		%	93,3	4,5	2,2	100,0
	Alevi	**S**	10	-	-	10
		%	100,0	-	-	100,0
	Diğer	**S**	1	-	-	1
		%	100,0	-	-	100,0
Toplam		**S**	94	4	2	100
		%	94,0	4,0	2,0	100,0
X^2: 0,789, DF: 4, Asymp. Sig.: 0,940						

Tablodan da anlaşılacağı üzere sadece 4 üye aile ısrarıyla derneğe üye olduklarını belirtmişlerdir. Bunlardan 3'ünün bayan olması ve öğrenci olmaları manidardır. Üniversite öğrenimi sırasında ailelerin kendi çocuklarının güvenli bir ortamda kalmalarını istemelerinden kaynaklanmış olabilir. Burada bir hatırlatma yapalım. Görüştüğümüz derneklerin çoğunda resmi olarak bayan üye bulunmamaktaydı. Fakat çoğu faaliyetlerinde bayanların da aktif görevler almasından dolayı bunlarla anket yapılmasının yerinde olacağı düşünülmüştü. Dolayısıyla bu kişilerin resmi olarak derneğin üyeleri olmadığının, kimilerinin ise derneğe bağlı evlerde kalan öğrenciler olduğunun unutulmaması gerekmektedir.

Gelir durumlarına göre bakıldığında ailelerinin ısrarıyla derneğe katılanların gelir düzeylerinin düşük ve yeterli olmaları da ayrıca dikkat çekicidir. Dolayısıyla maddi durumun dernek üyeliğinde sınırlı da olsa etkili olabileceğini ifade edebiliriz.

Ankete katılanların mezhebi durumlarına göre bakıldığında aile ısrarıyla derneğe katılanların tamamının Sünni olduklarını görmekteyiz. Aleviler de ise derneğe katılımın tamamen bireyin özgür tercihine göre olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo II. 17: Dernek Üyelerinin Derneğe Üye Olmalarında Kendilerince En Önemli İki Neden

	Derneğinize üye olmanızda en önemli iki neden aşağıdakilerden hangisidir?	
	S	**%**
Dernek yöneticilerini kıramadım.	2	2,1
İdeallerim etkili oldu.	86	90,5
Toplumumuzdaki ekonomik adaletsizliğe bir tepki olarak	2	1,1
Siyasi duruşu nedeniyle	5	5,3
Diğer	1	1,1
Toplam	96	100,0

İnsanlar başkalarıyla ortak bir takım şeyleri paylaşmak, yalnızlıklarını gidermek veya aidiyet ve kimlik kazanmak için sosyal gruplara katılabilmektedirler. Bu bağlamda *"Derneğinize üye olmanızda en önemli iki neden aşağıdakilerden hangisidir?"* şeklinde sorulan soruya deneklerin çoğunlu tek bir şıkkı işaretleyerek cevap vermişlerdir. Az da olsa iki şıkkı işaretleyenler de olmuştur. Yukarıda ki tablo tek şıkkı işaretleyenlerin durumunu göstermektedir. Buna göre; %90,5'i derneğe üye olma nedeni olarak ideallerinin etkili olduğunu belirtmiştir. %5'i de siyasi duruşu nedeniyle üye olduklarını belirtmişlerdir. İki şıkkı işaretleyenlerin toplam sayısı 14'tür. Bunlardan 9 tanesi yani %9,3'ü "ideallerim etkili oldu" şıkkının yanında ikinci şık olarak "siyasi duruşu nedeniyle" üye olduklarını belirtmişleridir. Geri kalan 5 kişi (%5,2) ise "diğer" şıkkını işaretleyerek farklı nedenler belirtmişlerdir. Burada dikkat çeken durum ise deneklerden sadece %2 gibi çok az bir kısmının dernek üyeliğini toplumdaki ekonomik adaletsizliğe tepki olarak değerlendirmesidir. Dolayısıyla ekonomik gerekçelerin dernek üyeliğinde çok etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Burada, dernek üyeliği nedeni olarak ideallerin ön plana çıkması din derneklerinin daha çok ortak idealleri gerçekleştirmek için kurulan dernekler şeklinde değerlendirme yapmamızı olanaklı kılmaktadır. Diğer yandan ankete düşülen notlar da bu değerlendirmeyi desteklemektedir.

Erkek üyelerden bazıları ankete düştükleri notlarda derneğe üye olma nedenlerini "*aile etkisi"," sosyal bir faaliyet içerisinde yer almak için", "maddi ve manevi örgütlenme*

ihtiyacı", "rıza-i ilahi ancak birlikte hareket ederek kazanılabilir", "manevi huzur arayışı", "topluma hizmet edebileceği bir ortam sunması" şeklinde ifade etmişlerdir.

Bayan üyelerden bazıları da derneğe üye olma nedenlerini "*manevi tesanüt sağlamak, "ortak düşünceye sahip kişilerle ortaklaşa hareket ederek manevi huzur temin etmek"* ve *"ahlaki yozlaşmaya karşı bir tavır koymak"* şeklinde belirtmişlerdir.

Alevi derneğinden kimi üyeler de "*ehl-i beyt sevgisi"* nedeniyle üye olduklarını açıklamışlardır.

Tablo II. 18: Dernek Üyelerine Göre Başkalarının Derneğe Üye Olma Nedenleri

	Üyeleriniz hangi sebepten ötürü derneğinize üye olmaktadır?						
	1. sırada **S**	2. sırada **S**	3. sırada **S**	4. sırada **S**	5. sırada **S**	6. sırada **S**	**Toplam**
Düşüncelerini resmi olarak temsil	23	19	1	4	1	-	48
Geleneklerini yaşatmak	12	9	8	15	1	1	46
Kendilerini güvende hissetmek	7	3	5	11	2	-	28
Yardımlaşma/Dayanışma	35	23	19	2	3	-	82
İş bulmak	-	-	-	-	16	6	22
Diğer	17	2	10	-	1	-	30

Dernek üyelerinin kendilerinin değil de kendilerince başkalarının derneğe üye olma nedenleri sorulup, önceliğe göre numaralandırılması istendiğinde: 1. sırada "yardımlaşma/dayanışma" seçeneği en çok işaretlenmiştir. Bunu "düşüncelerinin resmi olarak temsil edilmesi" ve "geleneklerini yaşatmak" seçenekleri takip etmiştir. 2. sırada da en çok yine bu sıraya göre olduğu tablodan anlaşılmaktadır. 3. sırada yine "yardımlaşma/dayanışma" seçeneği ön plana çıkmaktadır. "İş bulma" seçeneği daha çok 5. ve 6. sırada işaretlenmiştir. "Geleneklerini yaşatmak" ve yine " kendilerini güvende hissetmek" seçenekleri daha çok 4. sırada işaretlenmiştir. Buna göre derneğe üye olma sebebi gerek önceliğe göre gerekse de toplamda şu şekilde sıralanabilir: "Yardımlaşma/dayanışma", "düşüncelerini resmi olarak temsil etmek", "geleneklerini yaşatmak", "kendilerini güvende hissetmek" ve son olarak "iş bulmak".

Bu sonuç din derneklerinin işlevlerine gönderme yapması bakımından önemlidir. Görüldüğü gibi din derneklerinin işlevleri bakımından "dayanışma/yardımlaşma" ön

plana çıkmaktadır. Bu, hem dernek üyelerinin beklentilerini hem de din derneklerinin toplumda gördüğü işlevi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla din dernekleri toplumda uyum ve denge sağlayan kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Diğer yandan sivil toplum kuruluşlarının önemli niteliklerinden biri de maddi menfaat temini veya kişisel çıkarlar için kurulmuş olmamalarıdır. Ortak idealler ve amaçlar önceliklidir. Derneğe üye olma nedenleri arasında "İş bulma" seçeneğinin son sırada gelmesi din derneklerinin kişisel çıkarlar için kurulmadığını da ortaya koymaktadır. Ancak bu amaç için kurulmamış olmalarına rağmen zamanla doğal olarak böyle bir işlevi ortaya çıkmış olabilir.

Dernek üyelerince başkalarının derneğe üye olma nedenleri arasında "diğer" seçeneği ile ilgili olarak kimi erkek üyeler şu açıklamalarda bulunmuşlardır. *"Topluma hizmet için", "dinini öğrenmek-yaşamak-öğretmek için", "Allah rızası için", "mesuliyet duygusu", "i'layı kelimatullah davamız için" ve "kardeşlik için".*

Kimi bayanlar ise "diğer" seçenekle ilgili olarak *"bilinçlenme ve manevi huzur sağladığı için"* derneğe üye olunduğunu belirtmişlerdir.

Alevi derneği üyelerinin bazıları ise başkalarının derneğe üye olma gerekçelerini "diğer" seçeneğinde "*Alevi derneği olmaları"* şeklinde ifade etmişlerdir.

Tablo II. 19: Dernek Üyeliği İçin Özel Şartların Varlığı İle İlgili Durum

	Dernek üyeliği için özel şartlar söz konusu mu?	
	S	**%**
Evet	34	35,1
Hayır	63	64,9
Toplam	97	100,0

Anketimize katılan dernek üyelerinin %64,9'u dernek üyeliği için özel koşulların olmadığını, buna karşın %35,1'i ise kendi dernekleri için bir takım özel koşulların olduğunu belirtmiştir. Bu sonuç, dernek üyelerinin çoğunluğunun din derneği üyeliği için özel şartların olmadığı kanaatini ortaya koymaktadır.

Tablo II. 20: Din Derneği Üyeliğinin Herkese Açık Olması İle İlgili Durum

	Derneğinizin genel kanaat ve düşüncelerini paylaşmayanlar da derneğinize üye olabilir mi?	
	S	**%**
Evet	58	59,2
Hayır	32	32,7
Kararsızım	8	8,2
Toplam	98	100,0

"Derneğinizin genel kanaatlerin paylaşmayanlar da derneğinize üye olabilirler mi?" şeklindeki soruya dernek üyelerinin %59,2'si "evet" , %32,7'si "hayır" cevabını vermişlerdir. %8,2'si ise "kararsız" olduklarını belirtmişlerdir. Bir üye ise *"derneğimizin faaliyeti herkese açık, ancak üyelik hususunda emin değilim."*(A. n. 1, Öğretmen, Erkek) şeklinde ankete not düşmüştür.

Bu sonuç bir önceki tabloyla birlikte değerlendirildiğinde çoğu dernek üyesinin, derneklerinin genel düşüncesini paylaşmayan kimselerin de kendi derneklerine üye olmalarına karşı olmadığı, kendi derneklerinde bu kimselerin üyeliklerinde bir sakınca görmediği anlaşılmaktadır.

Tablo II. 21: Dernekten Ayrılanlar İçin Herhangi Bir Yaptırımın Olmasıyla İlgili Durum

	Dernekten ayrılanlar için herhangi bir yaptırım söz konusu mu?	
	S	**%**
Evet	2	2,0
Hayır	97	98,0
Toplam	99	100,0

Dernek üyelerinin %98'i bu soruya "hayır" cevabını vermişlerdir. Bu sonuca göre din derneklerinde dernekten ayrılanlar için herhangi bir yaptırım söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Tablo II. 22: Herhangi Bir Üyenin Olumsuz Bir Davranışı Veya Düşüncesi Olduğunda O Kişinin Dernekten Uzaklaştırılmasıyla İlgili Durum

	Derneğe göre, herhangi bir üyenin olumsuz bir davranışı veya düşüncesi olduğunda o kişinin dernekten uzaklaştırılması söz konusu mu?	
	S	**%**
Evet	45	46,9
Hayır	51	53,1
Toplam	99	100,0

Derneğin düşüncesiyle, yapısıyla bağdaşmayan tutum ve davranış içerinde bulunan kimselerle ile ilgili olarak dernek üyelerinin %53,1'i böyle kimselerin dernekten uzaklaştırılacağını, %46'9'u ise uzaklaştırılmayacağını belirtmişlerdir. Derneklere göre tutumlar değişebileceği gibi ankete katılanların uzaklaştırılmaya neden olacak şeyi ne olarak düşündüklerine bağlı olarak da farklılık arz edebilir. Bir üye de *"Islahına çalışılır."* (A. n. 30, Emekli subay, Erkek) şeklinde not düşmüştür.

Tablo II. 23: Dernekte Önemli Kararların Alınmasıyla İlgili Durum

	Derneğinizde önemli kararlar nasıl alınır?	
	S	**%**
Dernek başkanı karar verir	6	6,1
Yönetim kurulu üyeleriyle birlikte karar alınır	75	75,8
Tüm üyelerin görüşleri alınarak kararlar verilir	17	17,2
Diğer	1	1,0
Toplam	99	100,0

Bireyin karar alma süreçlerinde söz sahibi olması sivil toplum örgütünün önemli koşullarından biridir. Diğer yandan demokratik pratiklerin varlığı sağlıklı bir sivil toplumun inşası için oldukça önemlidir. Tabana yayılan örgütlenmeler insanların demokratik pratiklerle ilişkiye geçmesi, toplumsal sermayenin ve iyi bir yönetimin geliştirilmesi için çok faydalı olabilir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının kendileri demokratik bir yapıya sahip olmalıdırlar.

Örgüt içi işleyiş ve örgütsel yaşam, örgütsel karar süreçleri yönetici olmayan üyelerce etkilenebildiği nispette demokratiktir. Örgütsel karar süreçlerinin üyelerce etkilenebilmesi, STÖ'lerin demokrasinin geliştirilmesi bakımından işlevsellik kazanabilmesinin ön şartıdır. STÖ'lerin kolektif özne özelliği kazanabilmesi, örgütsel kararların nasıl oluştuğu ile doğrudan alakalıdır. Örgüt iradesi üyelerin aktif katılımına dayanmadan, yöneticiler tarafından belirleniyor ise, üyelerin rolü yalnızca oy

kullanmak, aidat ödemek ve alınan kararları uygulamakla sınırlı kalıyorsa, örgütü kolektif bir özne olarak nitelemek mümkün görünmemektedir[59].

Konuyla ilgili olarak yukarıdaki tabloya bakıldığında dernek üyelerinin %75,8'i dernekte önemli kararların yönetim kurulu üyelerince alındığını belirtmiştir. Tüm üyelerin görüşlerinin alınarak karar verildiğini belirtenlerin %17,2, dernek başkanının karar verdiğini belirtenlerin oranının ise %6,1 olduğu görülmektedir.

"İstişare ile ama çoğunluğu göre değil; istişare yapılır fakat son kararı başkan verir."(A. n. 15, Öğretmen, Erkek) şeklinde ankete not düşüldüğü gibi *"Dernek üyeleri arasında konuyla ilgili üyelerin görüşleri alınarak kararlar verilirir."* (A. n. 5, Lisans, Dernek çalışanı, Erkek) şeklinde de not düşülmüştür.

Bu sonuç iki şeyi açıkça ortaya koymaktadır. Birincisi din derneklerinde lider konumundaki kişinin kararının yeterli olacağını belirtenlerin olmasıyla birlikte ekser itibariyle derneklerin çoğunda kararların istişare ile alındığını ortaya koymaktadır. Bu da din derneklerinde çoğulcu bir anlayışın yerleştiğini göstermektedir. İkinci olarak dernekte kararların alınması noktasında din dernekleri arasında tam bir benzerlik, uyum bulunmadığı görülmektedir. Özellikle karizmatik bir lideri bulunan derneklerde büyük oranda belirleyici olanın lider olduğu gözlenmiştir. Yaptığımız birebir görüşmelerde de istişare yapıldığının ama son kararı liderin verdiğinin belirtilmiş olması da bunu açıkça ortaya koymaktadır. İstişare yapılmasına rağmen liderin son kararda belirleyici olması lidere yüklenen anlamla ilgili olabilir. Diğer yandan buradan hareketle demokratik geleneğin tüm dernekler için aynı düzeyde yerleşmediğini de söyleyebiliriz.

[59] Mütevellioğlu, Köksal, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Üyelerin Örgütsel Etkinliklere Katılma Düzeyini Farklılaştıran Etkenler*, s.33

Tablo II. 24: Dernek Başkanını Veya Liderinin Belirlenme Biçimiyle İlgili Durum

	Dernek başkanınız (lideriniz) nasıl belirleniyor?	
	S	**%**
Üyelerin seçimiyle	50	56,8
Dernekte belirli kişilerin ortak kararıyla	29	33
Önceki başkan tarafından belirlenir.	4	4,5
Karizma ve yetenekleriyle kendiliğinden ortaya çıkar.	4	4,5
Diğer	1	1,1
Toplam	88	100,0

Din derneklerinde liderlerin nasıl belirlendiğine dair sorumuza üyelerin %56,8'i üyelerin seçimiyle belirlendiği şeklinde cevap vermişlerdir. %33'ü dernekte belirli kişilerin ortak kararıyla belirlendiğini, %4,5'i bir önceki başkan tarafından belirlendiğini, %4,5'i ise yetenekleriyle kendiliğinden ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Demokratik anlayışın tabana yayılması ve pratiğinin gelişimi için sivil toplum örgütleri önemli fonksiyon icra edebilirler. Yukarıdaki tabloda yönetimin daha çok seçimle belirleniyor olması bunu destekler niteliktedir. Ayrıca bu soruyu ankete katılan dernek üyelerinden 12'si cevaplamamıştır. Bu, konuyla ilgili bilgilerinin olmamasından kaynaklanmış olabilir.

Dernek ziyaretlerimizde çoğu dernekte seçimle dernek başkanının ve yönetim kurulunun belirlendiği anlaşılmıştır. Ancak dernek kurucusunun hayatta olduğu derneklerde, dernek kurucusu doğal lider olarak kabul edilmekte ve derneğin karar ve faaliyetlerinde onun ağırlığı hissedilmektedir. Bununla birlikte herhangi bir üyenin yönetime seçiminde dernek içindeki aktifliği belirleyici olmaktadır. Yani faal olan üye seçici kişiler tarafından daha çok desteklenmektedir.

Ankete bir kaç üyenin yazdığı not ise şu şekildedir: "*İstişare ile ama önceki başkanın payı büyüktür."* (A. n. 22, Öğrenci, Erkek)*, "Lider seçilmez, olunur. Ama başkan seçimle oluyor."* (A. n. 5, Lisans, Dernek çalışanı, Erkek)

Tablo II. 25: Dernek Gelirleriyle İle İlgili Durum

	Dernek gelirlerinizi önceliğe göre numaralandırınız?				
	1. sırada	2. sırada	3. sırada	4. sırada	**Toplam**
	S	**S**	**S**	**S**	
Üye aidatları	60	12	15	-	87
Yardım ve bağış	27	41	17	-	85
Kermes türü faaliyetler	8	32	37	2	79
Diğer	-	4	-	1	5

Sivil toplum örgütünün önemli niteliklerinden biri de maddi açıdan özerk olmaları, kendi kaynaklarından beslenmeleridir. Ancak kendi maddi özerkliklerini sağlama gayretine girerken örgütün asli amacı maddi kazanç ve kâr elde etmek olmamalıdır.

Din derneklerinin ekonomik faaliyetleriyle ilgili durumlarını değerlendirdiğimizde anketimize katılan 20'in üzerinde derneğin kermes dışında herhangi bir ekonomik faaliyetlerinin olmadığı hem konuyla ilgili ankette sorduğumuz soruya verilen cevaplardan hem de derneklerde yaptığımız görüşmelerden anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki tabloda derneklerin gelirlerine baktığımızda ilk sırada üye aidatlarının geldiğini görmekteyiz. İkinci sırada ise yardım ve bağışlar gelmektedir. Üçüncü sırada ise kermes gelirleri yer almaktadır. Ayrıca kimi dernek üyeleri kira gelirlerini "Diğer" seçenek olarak belirtilmişlerdir. Tüm bunlar bir şekilde din derneklerinin kendi ekonomik imkânlarını temin etme çabası olarak değerlendirilebilir.

Tablo II. 26: Derneklerin Gelirlerinin Yeterliliği İle İlgili Durum

	Dernek gelirleriniz yeterli mi?	
	S	**%**
Evet	22	22,0
Hayır	78	78,0
Toplam	100	100,0

Bu türden kuruluşlar faaliyetleri açısından maddi gereksinim duymaktadırlar. Bu ihtiyaçlarının yeterice karşılanıp karşılanmadığıyla ilgili soruya din dernek üyelerinin %78'i dernek gelirlerinin yeterli olmadığını belirtmişlerdir. %22'si ise dernek gelirlerinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Bu sonuç, din derneklerinin kimi faaliyetleri sırasında maddi sorunlarla karşılaştıklarını ortaya koymaktadır. İlerleyen bölümlerde bu noktaya tekrar değineceğiz.

Din Derneklerinin Amaçlarıyla İlgili Durum:

"Derneğinizin başlıca amaçları hakkında bilgi verir misiniz?" şeklindeki soruya dernek üyeleri tarafından *"eğitim"* başta olmak üzere farklı cevaplar verilmiştir. Verilen cevaplardan bir kısmı şu şekildedir: "*İnsan haklarını savunmak", "topluma yararlı olmak", "manevi ve ahlaki eğitim", "öğrencilere maddi-manevi destek sağlamak", "İslam'ın güzel hasletlerini göstermek ve yaşatmak için çalışmalar yapmak", "Kur'an ahlakının toplumda egemenliği sağlamak", "dünya ve ahiret saadeti için rehberlik yapmak", "İmam Hatip Lisesi öğrenci ve mezunlarına maddi-manevi destek sağlamak", "cezaevinde bulunan kimselere imkânlar ölçüsünde maddi yardımda bulunmak", "insanlar arası sevgi ve birliği arttırıcı faaliyette bulunmak", "din eğitiminde öncü olmak", "milli şuuru arttırmak", "dayanışma ve yardımlaşma"* gibi amaçlar belirtilmiştir.

Alevi derneği üyeleri ise bu soruya cevap olarak "*Alevi kültürünü araştırmak ve yaşatmak", "cem hizmetleri", "Alevi-Bektaşi kültürünü yaymak", "modern eğitime destek vermek"* gibi amaçları sıralamışlardır.

Verilen cevaplar değerlendirildiğinde din derneklerinde öncelikli amacın "eğitim" bilhassa "manevi ve ahlaki eğitim" olduğu görülmektedir. Böylelikle din derneklerinin önemli işlevlerden birinin "eğitim", "dini eğitim" olduğu anlaşılmaktadır. Dernekler, kendi bünyelerinde açtıkları dershanelerle, etüt merkezleriyle özellikle dar gelirli aile çocuklarının eğitimine katkı sağlayabilmekte, bu çocukların üst toplumsal sınıflara taşınmasına aracılık yaparak toplumsal mobilizasyonu sağlama noktasında oldukça etkin bir fonksiyona sahip olabilmektedirler.

Esasında sonuçlar topluca ele alındığında yani yukarıda belirtilen amaçlara bakıldığında hiçbirinin devlet odaklı olmadığı görülmektedir. Böylelikle din derneklerinin devletin etkinlik alanı dışında toplumun ihtiyaçları doğrultusunda faaliyette bulundukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tür kuruluşların yönledikleri, faaliyet yürüttükleri alan sivil toplum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu yapıları sivil toplum alanında

örgütlenen ve faaliyette bulunun kuruluşlar olarak değerlendirmek mümkün olabilmektedir.

Din Derneklerinin Hedef Kitlesi İle İlgili Durum:

"Derneğinizin hedef kitlesi kimlerdir?" şeklindeki soruya verilen cevaplara bakıldığında "öğrencilerin" yani "okuyan gençlerin" din derneklerin öncelikli hedef kitleleri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu soruya örneklem tarafından şu şekilde cevaplar verilmiştir: "*Herkes", "eğitim camiası(öğrenci-öğretmen)", "İmam Hatip Lisesi Öğrencileri", "üniversite öğrencileri", "mazlumlar", "yardıma muhtaç herkes", "Müslüman kardeşlerimiz".*

Alevi derneğinin hedef kitlesi ise *"genel olarak Alevi kökenli kişiler", "ayrım yapmadan ırkçı olmayan herkes", "Alevi toplumu ve laik düşünceyi savunanlar"* şeklinde açıklanmıştır.

Din derneklerinin amaçları açısından bakıldığında "öğrencilerin" derneklerin öncelikli hedef kitleleri olmaları kendi içinde tutarlı ve oldukça manidardır. Zira din derneklerinin öncelikli amaçları "din eğitimi" idi. Bunun için de en uygun kitle olarak karşımıza gençler çıkmaktadır. Ayrıca bu sonuç, bir kısım insanlar tarafından devletin kurumlarında din eğitiminin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde görülmediği, bu nedenle devlet dışından farklı alanlarda bu ihtiyacın bir şekilde giderilmeye çalışıldığı şeklinde de yorumlanabilir.

Tablo II. 27: Üyeler Tarafından Derneğin Amaçlarının Önemine Göre Sıralanmasıyla İlgili Durum

	Din derneklerinin amaçlarını dikkate alacak olursanız size göre önem sırası nasıl olmalı?							
	1. sırada S	2. sırada S	3. sırada S	4. sırada S	5. sırada S	6. sırada S	7. sırada S	Toplam
Kültürün devamını sağlar.	30	30	10	4	1	9	-	84
Maddi destek sağlar.	2	12	11	13	6	-	-	44
Bürokrasi ile işlerimizde yardımcı olur.	-	-	3	10	15	8	3	39
Boş vaktimizi değerlendiririz.	-	3	19	8	9	8	1	48
Manevi destek sağlar.	40	27	6	3	-	-	-	76
Siyasi güç ifade ediyor.	5	4	9	7	10	11	-	46
Diğer	12	-	1	-	-	-	-	13

Dernek üyeleri, derneklerinin kendileri için önemini sıralandırırken çoğunluk olarak ilk sırada "Üyeler arası manevi destek sağlar." seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu da dernek üyeliğinde derneklerin faaliyetlerinden ziyade bireylerin arayış ve ihtiyaçlarının karşılanmasının etkili olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci sırada ise, "Kültürümüzün devamını sağlar." seçeneği takip etmiştir. Üçüncü sıraya daha çok "Boş vakitlerimi geçirecek bir imkânım olur." seçeneği yerleştirilmiş olsa da 1 ve 2. sıra ile değerlendirildiğinde üçüncü sırada "Birbirimize maddi konuda yardımımız olur." seçeneğinin daha öne çıktığı görülmektedir. "Siyaset üzerinde etkili bir güç sağlar." seçeneği daha çok 6. sırada ağırlık kazansa da toplamda 46 (%46) kişi tarafından dernek aynı zamanda siyasi bir güç anlamına geldiği belirtilmiştir. Dolayısıyla derneğin "siyasi bir güç ifade etmesi" önem açısından öncelikli olarak değerlendirilmese de üyeler bakımından böyle bir anlam ve öneminin olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Derneğin üyeler açısından önemiyle ilgi sıralama işaretlenen toplam sayı itibariyle şu şekilde olmuştur. "Kültürümüzün devamını sağlar.", "üyeler arası manevi destek sağlar.", "boş vakitlerimizi değerlendirmemizi sağlar.", "birbirimize maddi konularda yardımımız olur.", "bürokrasi ile işlerimiz olduğunda yardımı olur.", "siyaset üzerinde etkili bir güç sağlar."

Tablodaki seçeneklerden farklı olarak dernek üyeleri derneğin önemini şu şekillerde açıklamışlardır: "*İnsanları bilinçlendirmek", "Dini doğru tanıtma", "İslamı tüm özellikleriyle temsil etmek", "Uhrevi gayeler", "Maddi ve manevi destek", "İslami toplum modelini oluşturuyor.", "Toplumu İslami dinamiklerle yeniden inşa etmek", "Toplumu birleştirici noktalarını bulup faaliyete geçirmek"*.

Sonuç itibariyle din derneklerinin önemli işlevleri açısından "Üyeler arası manevi destek sağlar." seçeneğinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu itibarla din derneklerinin kişilerin kendilerini yalnız ve güvencesiz hissetmelerini engellemekte olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar gündelik hayatlarında karşılaştığı sorunlar karşısında aradığı manevi desteği bu gibi ortamlarda bulabilmektedirler. Diğer açıdan, "Kültürümüzün devamını sağlar." seçeneği ilk sırada gelmektedir. Böylelikle derneklerin geleneksel bir takım değerlerin, yaşam biçiminin korunmasına, devamına katkı sağladıkları anlaşılmaktadır.

Tablo II. 28: Din Derneği Üyeleri İçin Kendi Derneklerinin Önemi

	Derneğin sizin açınızdan önemi aşağıdakilerden hangisidir?	
	S	**%**
Maddi destek sağlıyor.	-	-
Benim gibi düşünenlerle bir araya gelme fırsatı sunuyor.	75	84,3
Bürokrasi ile işlerimiz olduğunda yardımı oluyor.	-	-
Daha geniş bir çevre edinmemi sağlıyor.	5	5,6
Siyasi bir güç ifade ediyor.	2	2,2
Diğer	7	7,9
Toplam	89	100,0

Tabloda da görüldüğü gibi "Maddi destek sağlıyor." ile "Bürokrasi ile işlerimiz olduğunda yardımı oluyor." seçeneği hiçbir üye tarafından işaretlenmemiştir. Örneklemin %84,3'ü derneğin kendisi için önemini "Benim gibi düşünenlerle bir araya gelme fırsatı sunuyor." şeklinde belirtmiştir. "Daha geniş bir çevre edinmemi sağlıyor." diyenlerin oranı %5,6, "Siyasi bir güç ifade ediyor." diyenler ise %2,2'dir. Bu sonuca bakıldığında din derneklerinin bir takım ortak idealler için benzer düşünceye sahip insanları bir araya getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu itibarla din derneklerine genel itibariyle katılımın maddi kazanç sağlamak veya siyasi bir amaç için olduğunu söylemek güç görünmektedir.

Ayrıca örneklemden bir kısmı ankete düştükleri notlarla üyesi oldukları derneklerinin kendileri için önemini *"Kur'an'a uygun metoda sahip olması", "kendileri gibi düşünenlerin sayısını arttırıyor olması", "biz bilincini sağlayıp-kazandırıyor olması", "inançlarını öğrenebildiği-yaşayabildiği ve anlatabildiği bir ortam olması", "düşüncelerinin somutlaştığı pratik bir ortam sağlaması", "inandıkları değerlerin yaşanmasına ve yayılmasına aracılık yapması", "insan sevgisini aşılıyor olması", "insanların manevi boşluklarını gidermesi" ve "yeni bir toplum modeli sunması"* gibi ifadelerle belirtmişlerdir.

Bir kısım bayanlar da derneğin kendileri için önemini *"cemaat şuuru kazanmak ve insanların özgüvenlerini cemaatle kuvvetlendirmek.", "topluma faydalı, yararlı şeyler yapmaya vesile kuruluş olmaları"* şeklindeki ifadelerle belirtmişlerdir.

Tablo II. 29: Dernek Üyeliğinin Üye Açısından Yararları İle İlgili Durum

	Üyesi olduğunuz kuruluş size ne gibi yararlar sağladı?					
	1. sırada **S**	2. sırada **S**	3. sırada **S**	4. sırada **S**	5. sırada **S**	**Toplam**
Bir yararı yok.	3	-	1	-	1	5
Boş vakitlerimi geçirecek bir imkânım oldu.	3	8	22	2	-	35
Yeni dostlar kazandım.	24	45	5	-	-	74
Benim görüşlerimi temsil etti.	52	13	6	-	-	71
Dernek sayesinde işlerimi takip ettim.	-	-	3	6	-	9
Diğer	9	2	2	-	-	13

Dernek üyeleri, kendi görüşlerinin resmi olarak dernek tarafından temsil edilmesinin derneğin kendileri için sağladığı yararlar arasında ilk sırada geldiğini belirtmişlerdir. Derneğin sağladığı yararlar arasında ikinci sırada yeni dost kazandırması, üçüncü sırada ise, boş vakitlerini değerlendirebileceği imkânlar sunması seçeneği gelmektedir.

Derneğin sağladığı yararlar arasında toplamda ise ilk sırada yeni dostlar kazandırması seçeneği gelmektedir. İkinci olarak dernek sayesinde görüşlerinin resmi olarak temsil edilmesi, üçüncü olarak ise, boş vakitlerini geçirebilecekleri bir imkâna kavuşmaları gelmiştir. Ankete katılan dernek üyelerinden toplamda 9 kişi dernek sayesinde işlerini takip ettiklerini belirtmişlerdir. Ancak önem sırası olarak 3. ve 4. sırada belirtilmiştir. Derneğe üye olmakla birlikte derneğin yararsız olduğunu da belirtenler olmuştur. Bu, dernek yönetimine bir eleştiri olabileceği gibi –çünkü ankete katılan bir üyede böyle bir yakınma ve eleştiri gözlenmiştir- resmi anlamda derneğin bir yararının olmadığı da kastedilmiş olabilir. (Zira görüştüğümüz cami derneğinden bir üye bunu açıkça ifade etmiştir.)

"*Diğer*" seçeneğiyle ilgili yazılan notlar ise genel olarak şu şekildedir: "*Yardımlaşmayı öğrendim.", "İslam için çalışmanın gerekliliğini ruhuma işledi.","Manevi huzur elde ettim.", "Manen muhafaza edecek ortam buldum.", "Kişilik kazandım.", "İdeallerime ulaşma fırsatı buldum.","* *İslami bir dünya görüşü kazandım."* Bu ifadelerden din derneklerinin gerek bireysel ve toplumsal gerekse de maddi ve manevi bir takım işlevleri olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç itibariyle derneğin yararları arasında üyelerin görüşlerinin resmi olarak temsil edilmesi ve yeni dostlar kazandırması seçenekleri ön plana çıkmaktadır. Böylelikle birey olarak sesini duyurmanın güçleştiği ortamlarda din derneklerinin bir takım taleplerin kamusal alandaki temsilcileri olduğu anlaşılmaktadır.

Dernek Üyelerinin Kendi Derneklerini Tanımlamalarıyla İlgili Durum:

Kimlik oluşumunda ve tanımlanmasında üç unsur ön plana çıkmaktadır: Öznenin kendisiyle ilgili algısı, diğerleriyle olan farklılığı ve son olarak da çevrenin özneyle ilgili algısı. Bunları tespite yönelik olarak ankette açık uçlu sorular sorulmuştur.

Bu çalışmada din derneklerini nasıl tanımladığımızdan çok, dernek üyelerinin kendilerini nasıl tanımladıklarına ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Bu amaca matuf olarak sorulan "*Kendi derneğinizi nasıl tanımlarsınız?"* şeklindeki soruya dernek üyelerinin

çoğu *"Allah rızası için gayret gösteren", "İslami sınırların dışına çıkmayan ve bu doğrultuda eğitim faaliyetlerinde bulunan dernek"* anlamında cevap vermişlerdir.

Bunun dışında ayrıca dernek üyeleri kendi derneklerini: *"İnsani bir yaşantıyı hedefleyen", "bağımsız çalışan herhangi bir siyasi parti ile ilgisi olmayan", "insan sevgisine dayanan", "herkese açık olan ve ümmet anlayışına sahip olan, bütün ırkların, dillerin eşitliğini, kardeşliğini savunan", "farklı inanç ve düşüncelere hoşgörüyle yaklaşan, saygı duyan", "kuralcı olmayan", "insanların özgürce yaşamalarını ve bilinçlenmelerini amaçlayan", "insanı esas alan", "İmam Hatip mezun ve gönüllülerine karşılıksız hizmet eden", "cami ihtiyaçları için faaliyette bulunan"* şeklindeki açıklamalarla tanımlamışlardır. Böylelikle dernek üyeleri hem kendi derneklerinin faaliyet alanlarını açıklamışlardır. Hem de kendi derneklerinin ayırt edici yönlerine işaret etmişlerdir.

Dernekleri Birbirinden Farklılaştıran Niteliklerle İlgili Durum:

Derneklerin kendilerini nasıl tanımladıklarıyla ilgili olarak sorduğumuz **"***Derneğinizi diğer dinî dernek veya gruplardan ayıran farklar nelerdir?"* şeklindeki bir diğer sorumuza verilen cevaplara bakıldığında dernekler arası farklılık olarak yöntem ve metodun ön plana çıktığı görülmüştür.

Bununla birlikte dernek üyeleri tarafından: *"Öncelikli hedefinin iman hizmeti olması", "özgür düşünceye önem vermesi", "siyasi bir bağlantısının olmaması", " tarafsız ve üyelerinin eğitim seviyesinin yüksek olması ", "sadece yardımlaşma amacı gütmesi", "demokrasiyi benimsemesi", "menfaat gözetmemesi", "taassuptan uzak ve lider merkezli olmaması", "evrensel, ırkçılığın her türlüsünden uzak olup herkese açık olması", "eğitim ve bilgiye öncelik tanıması", "halkla iç içe olması", "tüm dini dernekler veya gruplara eleman sağlayan ara bir yapısının olması", "belli bir cemaate ve kesime değil tüm Müslümanlara hizmeti esas alan bir kuruluş olması", "siyasi bir tavır alması", "bireylerin gelişimine ket vurmaması", "taviz vermeyen bir yapıda olması", "dini eğitimin yanında siyaseti de önemsemesi", "kamu yararına çalışması"* gibi bir takım farklılıklar da belirtilmiştir.

Burada dikkat çekici bir husus da kimi dernek üyeleri için önemli olan derneklerinin siyasetle olan ilişkisidir. Kimi üyeler derneklerinin siyasetle ilgisinin olmamasını, buna karşın kimi üyeler de derneklerinin siyasi bir duruş sergilemesini farklılık ve de tercih nedeni olarak belirtmişlerdir. Bu da dernekler arasında önemli bir ayraca işaret etmektedir.

Alevi derneği üyeleri de kendi farklılıklarını şu ifadelerle belirtmişlerdir. *"Siyaset üstü olması", "bilimsel ve sorgulayıcı olması", "sahip olduğumuz kültür ve geleneklerimiz", "insanlar arasında ayrım yapmaması".*

Üyesi Oldukları Din Derneklerinin Toplum Tarafından Nasıl Tanındığıyla İlgili Durum:

Kimlik bir inşa sürecidir. Bu sürece çevre de önemli bir aktör olarak dâhil olabilmektedir. Bu nedenle sorduğumuz sorulardan üçüncüsü olan "*Derneğiniz toplum tarafından nasıl tanımlanmakta veya tanınmaktadır?"* şeklindeki soruya dernek üyelerinin verdikleri değişik cevaplar şu şekildedir: *"İnsan hakları savunucusu", "Allah'ı tanıtmaya ve sevdirmeye çalışan", "Eğitim ağırlıklı", "Yardım kurumu", "Hayır kuruluşu", "Güvenilir", "Ahlaklı", "Yasal bir kuruluş", "Demokrat", "Siyasi duruşu olan", "İtibar edilen, saygı duyulan", "Nurcu", "Alevi"*

Bayanlardan bazıları da şu şekilde tanındıklarını ifade etmişlerdir: *"Eğitime değer veren", "yardım ve dayanışma bilinci aşılayan", "aktif ve başarılı" olarak tanınıyor", "katı ve baskıcı kuralları olan bir kurum olarak bilinir ama bu yanlış".*

Tablo II. 30: Dernek Üyelerinin Kendi Hayatlarında Derneği Baskı Unsuru Olarak Değerlendirmesiyle İlgili Durum

	Derneği hayatınızda bir baskı unsuru olarak görüyor musunuz?	
	S	**%**
Evet	7	7,0
Hayır	93	93,0
Toplam	100	100,0

Geleneksel yaşamda kişinin içinde bulunduğu çevre (cemaat) onun tüm yaşamını kuşatabilmekte, bir baskı unsuru olabilmektedir. Modern yaşam ile birlikte bu yapı

çözülmekte şehrin özgür havası içinde bireyler daha rahat hareket edebilmektedirler. Dini katılımın şehre özgü formel biçimi olarak din dernekleri birey için, kendi iradeleriyle katılmalarına rağmen zamanla hayatlarında bir baskı unsuru haline gelebilir. Zira din, bireyin tüm hayatını kuşatma iddiasındadır. Dini katılımın tezahürlerinde biri olan din dernekleri de bu iddiayı taşıyabilirler. Aslında din dernekleriyle ilgili algı da bu yöndedir. Hâlbuki din dernekleri gibi yapılar modernleşme süreci, sivilleşme iradesi, piyasa dinamikleri, tüketim alışkanlıkları ve toplumsal etkileşimler ile değişime uğrayabilmektedirler. Böylelikle bu tarz örgütlenmelerin sınırları genişleyebilmekte ve bu kuruluşlarda birey iradesi ağırlık kazanabilmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak sorulan sorumuza dernek üyelerinin %93'ü derneği hayatlarında bir baskı unsuru olarak görmedikleri cevabını vermişlerdir. Böylelikle din derneklerinin bireyin tüm hayatını kuşatmadığını, cemaatin dışında da bir yaşam alanı bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca din derneklerinin dernek üyelerinin çoğunluğunun hayatında bir baskı unsuru haline gelmemesi din derneklerinin dinî katılımın sadece bir yönüne işaret etmesi açısından da önemlidir.

Anketi uygularken bir üye bu soruyu pek anlamadığını ifade etti. Açıklama sonrasında "Evet" şeklinde cevap verdi. Bunun gerekçesini alınan kararların, hatta sadece liderin verdiği kararın bağlayıcı olması şeklinde belirtti.

Tablo II. 31: Dernek Üyelerinin Kendi Hayatlarında Derneği Baskı Unsuru Olarak Değerlendirmesiyle İlgili Durumun Mezhebi Duruma Göre Dağılımı

			Derneği hayatınızda bir baskı unsuru olarak görüyor musunuz?		
			Evet	Hayır	**Toplam**
Mezhebi Durum	Sünni	**S**	7	82	89
		%	7,9	92,1	100,0
	Alevi	**S**	-	10	10
		%	-	100,0	100,0
	Diğer	**S**	-	1	1
		%	-	100,0	100,0
Toplam		**S**	7	93	100
		%	7,0	93,0	100,0

X^2:930, df: 2, Asymp. Sig.: 0,628

Mezhebî durumlara göre bakıldığında ankete katılan Alevi derneği üyelerinden hiç kimsenin derneği kendi hayatlarında bir baskı unsuru olarak görmedikleri

anlaşılmaktadır. Sünni üyelerin ise %7,9'unun derneği kendi hayatlarında bir baskı unsuru olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Alevi derneğinin üyeleri için pek bir baskı unsuru olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo II. 32: Din Derneklerinin Devletin Boş Bıraktığı Alanda Faaliyet Yürütmeleriyle İlgili Durum

	"Derneğimiz, devletin boş bıraktığı bir alanda faaliyet yürüterek toplumsal bir işlev görmektedir." Katılıyor musunuz?	
	S	**%**
Evet	92	92,9
Hayır	7	7,1
Toplam	99	100,0

Sivil toplum, devletin karşısında değil, devletin boş bıraktığı alanda toplumun ihtiyacı doğrultusunda çeşitli kuruluşlara faaliyet imkânı tanıyan alandır. Din dernek üyelerinin kendilerini bu şekilde konumlandırıp konumlandırmadıklarına dair sorumuza %92,9 gibi büyük bir oranda "Evet" cevabı gelmiştir. Böylelikle din dernekleri devletin boş bıraktığı veya devletin bu alandaki faaliyetinin toplum tarafından yeterli bulunmadığı bir alanda etkinlik göstererek toplumsal bir ihtiyacı karşıladığı düşüncesinin dernek üyelerinin çoğunluğu tarafından paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo II. 33: Derneğin, Dayatılan Yaşam Biçimine Bir İtiraz Olarak Algılanmasıyla İlgili Durum

	Derneğinizi ve dernek faaliyetlerinizi size dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak da görüyor musunuz?	
	S	**%**
Evet	48	49,0
Hayır	50	51,0
Toplam	98	100,0

Kimi toplumsal hareket ve oluşum toplumsal duruma bir tepki olarak doğmuş olabilir. Bu bağlamda sivil toplum toplumsal muhalefetin dile getirildiği bir alan olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Modern-ulus devlet anlayışıyla devlet, bireyin hayatında hiçbir dönemde olmadığı kadar kuşatıcı olmuş, onun adına kararlar vermiş, bir tek kültürü, yaşam tarzını bireylere dayatmıştır.

Dernek üyelerinin konuyla ilgili algılarını tespite yönelik geliştirdiğimiz soruya, dernek üyelerinin %49'u derneklerinin kendileri için böyle bir dayatmaya itiraz anlamına geldiği cevabını vermişlerdir. %51'i ise, "Hayır" cevabını vermişlerdir. Bu sonuca göre, dernek üyelerinin ekserisi itibariyle din dernekleri kendilerine dayatılan yaşam biçimine

bir itiraz olarak algılanmamaktadır. Bu sonuç, kendi inanç ve yaşam biçimlerinin egemen kültür üzerindeki etkisiyle ilgili olabilir. konuya değişkenler açısından da bakarak durumu daha da netleştirebiliriz.

Tablo II. 34: Derneğin, Dayatılan Yaşam Biçimine Bir İtiraz Olarak Algılanmasıyla İlgili Durumun Değişkenlere Göre Dağılımı

			Derneğinizi ve dernek faaliyetlerinizi size dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak da görüyor musunuz?		
			Evet	Hayır	**Toplam**
Öğrenim Durumu	İlkokul	**S**	2	3	5
		%	40,0	60,0	100,0
	Ortaokul	**S**	2	6	8
		%	25,0	75,0	100,0
	Lise	**S**	9	11	20
		%	45,0	55,0	100,0
	Önlisans	**S**	6	9	15
		%	40,0	60,0	100,0
	Lisans	**S**	24	18	42
		%	57,1	42,9	100,0
	Yüksek lisans	**S**	5	3	8
		%	62,5	37,5	100,0
Toplam		**S**	48	50	98
		%	49,0	51,0	100,0
X^2: 4,318, DF: 5, Asymp. Sig.: 0,505					
Cinsiyetiniz	Erkek	**S**	41	33	74
		%	55,4	44,6	100,0
	Kadın	**S**	7	17	24
		%	29,2	70,8	100,0
Toplam		**S**	48	50	98
		%	49,0	51,0	100,0
X^2: 4,993, DF: 1, Asymp. Sig.: 0,025					
Mezhep	Sünni	**S**	42	45	87
		%	48,3	51,7	100,0
	Alevi	**S**	6	4	10
		%	60,0	40,0	100,0
	Diğeri	**S**	-	1	1
		%	-	100,0	100,0
Toplam		**S**	48	50	98
		%	49,0	51,0	100,0
X^2: 1,463, DF: 2, Asymp. Sig.: 0,481					

Öğrenim durumuna göre ilgili soruya verilen cevaplara baktığımızda ilkokul mezunlarının %60'ının, ortaokul mezunlarının %75'inin, lise mezunlarının %55'inin, önlisan mezunlarının %60'ının, lisans mezunlarının %42,9'unun ve yüksek lisans mezunlarının ise %37,5'inin 'Hayır' cevabını verdiklerini görmekteyiz. Buna göre derneği, dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak görenler içinde %62,5 ile yüksek

lisans mezunları ilk sırada gelirken onu %57,1 ile lisans mezunları takip etmektedir. Dolayısıyla eğitim durumu yüksek olanların derneğin varlığını kendilerine dayatılan yaşam biçimine aynı zamanda bir itiraz olarak değerlendirme noktasında ilk sırada gelmesi dikkat çekicidir.

Yukarıdaki tabloya göre dernek, kadınlara nispeten daha fazla sayıda erkek tarafından, kendilerine dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Mezhebî duruma göre bakıldığında ise, Alevi derneği üyelerinin, kendi derneklerini %60 ile kendilerine dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu da egemen kültür içinde Alevilik kültürünün etkisinin daha az olmasıyla ilgili olabilir.

Tablo II. 35: Derneğin, Üyeler İçin, Kendi Düşünce Ve İnançlarını Yaşama Ve Paylaşma Ortamı Sağlaması İle İlgili Durum

	"Derneğimiz, kendi düşünce ve inançlarımızı yaşama ve paylaşma ortamı sağlıyor." Bu düşünceye katılıyor musunuz?	
	S	**%**
Evet	99	99,0
Hayır	1	1,0
Toplam	100	100,0

Toplumsal hayat bizim dışımızda bir gerçeklik olarak vardır. Bizim dışımızda olan gerçeklik ile tek taraflı değil karşılık bir ilişki söz konusudur. Bir yandan algılarımız, düşüncelerimiz, duygularımız bu gerçeklik tarafından inşa edilir; diğer yandan bu gerçeklik bir süreç olarak insanlar tarafından bir takım dönüşümlere maruz bırakılır. Toplumsal hayatta karşılığını bulamadığımız ideallerimiz kimi zaman küçük bir toplulukda inşa edilip orada hayat bulur. İşte bu noktada din dernekleri de insanların düşünce ve inançlarının yaşama imkânı bulabildiği ortamlar temin edebilirler. Bunu anlamaya dönük yönelttiğimiz sorumuza dernek üyeleri yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi %99 gibi bir oranla bağlı bulundukları derneklerinin kendi düşünce ve inançlarını yaşama ve paylaşma ortamı sağladığını belirtmiştir. Böylelikle derneklerin kişilerin kültür ve inançlarının devamına katkı sağladıkları, bunların yaşanması için imkân temin ettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo-33 ve tablo-35 birlikte değerlendirildiğinde sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili önemli bir nitelik belirmektedir. Bundan böyle sivil toplum kuruluşlarının önemli bir özellikliği de farklılık ve kimlik üzerinde odaklanmalarıdır. Artık STK'lar, kimliği rahatça ifade edebilme çerçevesinde kültürel ve sembolik mevzular üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Mücadele alanları ise sivil alandır. Bu alan normların, kimliklerin ve toplumsal hâkimiyet ilişkilerinin inşa edildiği alandır. Etnik, dini ve kültürel aidiyetler, kimlik politikası olarak kamusal alanda yer edinmenin imkânlarına dönüşmektedir. Böylelikle bir yandan bastırılmış ve dışlanmış kimlikler kendilerine yeni alanlar temin edip kendi değerlerini sürdürebilecekleri özel alana çekilirken diğer yandan kamusal alan da yeni mevzular için çatışma alanı olmaktadırlar. Netice itibariyle de STK'lar toplumsal hareket için demokratik alanlar açmaktadırlar.

3. Din Derneklerinin İşlevleriyle İlgili Bulgular:

Dernekler aracılığıyla bireyler daha fazla sosyalleşebilmektedir. Dernekler, değişik faaliyetlere katılma hususunda kişilerin motivasyonunu geliştirebilir, kişilerde daha fazla sorumluluk ve paylaşma duygusuna yol açabilir, sosyal çevrelerinin gelişmesine katkı sağlayabilir, bilgi düzeylerinin gelişmesine yardımcı olabilir ve bireylerde kendine güven duygusunun gelişmesine katkı sunabilirler.

Dernek içi arkadaşlık ilişkileri, derneklerin sosyal yardımlaşma ve dayanışmadaki rolü, dernek üyelerinin bir araya gelme motivasyonları gibi durumlar derneklerin işlevlerinin göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan sivil toplum örgütlerinin önemli bir niteliği gönüllülük esasıdır. Ancak üyenin özgür iradesinin, gönüllülük esasının sadece o kuruluşa katılmada veya o kuruluştan ayrılmada değil, bununla beraber örgütün faaliyetlerine katılmada, örgüte yapılan maddi-manevi katkılarda, örgütün faaliyetleri için harcanacak emek ve ayrılacak zaman meselelerinde de tek belirleyici olması gerekmektedir. Bu bölümde bunlarla ilgili analizlerde bulunmaya, derneklerin fonksiyonları ile ilgili bulgularımıza yer vermeye çalışacağız.

Tablo II. 36: Üyelerin Katıldıkları Dernek Faaliyetleriyle İlgili Durum

	Derneğin hangi faaliyetlerine katılıyorsunuz?	
	S	**%**
Tüm faaliyetlerine	80	80,0
Haftalık toplantı ve sohbetlerine	15	15,0
Fazla değil, sadece özel durumlar olduğunda	4	4,0
Sadece üyeyim; hiçbir faaliyetine katılmıyorum.	1	1,0
Diğer	-	-
Toplam	100	100,0

Anketimize katılan dernek üyelerinin %80'i derneğin tüm faaliyetlerine katıldıklarını belirtmişlerdir. Haftalık toplantı ve sohbetlerine katılan üyelerin oranı ise %15'tir. Bu da ankete katılan üyelerin çoğunluğunun derneğin faaliyetleriyle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte derneğin faaliyetlerine katılım düzeyinin farklı biçimlerde gerçekleşiyor olması, derneğin faaliyetlerine katılımın gönüllülüğe dayalı olduğunu göstermektedir.

Tablo II. 37: Dernek Üyelerin Birbirleriyle Görüşme Sıklığı

	Dernekteki arkadaşlarınızla görüşme sıklığınız nedir?	
	S	**%**
Haftada birkaç kez	63	63,6
Haftada bir kez	33	33,3
Ayda bir kez	2	2,0
Senede bir kez	1	1,0
Denk gelirse	-	-
Hiç görüşmem.	-	-
Diğer	-	-
Toplam	99	100,0

Anket yaptığımız dernek üyelerinden %63,6'sı haftada birkaç kez dernekten arkadaşlarıyla bir araya geldiklerini belirtmişlerdir. Bunlara haftada bir kez bir araya gelenleri de eklediğimizde %97 gibi bir orana ulaşılmaktadır. Böylelikle derneklerin, yüz yüze sıcak ilişkilerin kaybolmaya yüz tuttuğu günümüzde insanların sık bir biçimde bir araya gelmelerine imkân sağladıkları, üyelerin de dernekten arkadaşlarıyla sıkça bir araya geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak birebir yaptığımız bir görüşmede bir dernek üyesi, dernekten arkadaşlarla haftada birkaç kez bir araya geldiklerini fakat ilişkilerin yüzeysel ve sınırlı bir hal almış durumda olduğunu, sohbet ve eğitim faaliyetleri için bir araya gelindiğini, sonrasında ise herkesin dağılıp gittiğini, böylelikle adeta cami cemaatine dönüştüklerini ifade etti. Bunun bir iyiye gidiş olduğunun söylenemeyeceğini de ekleyerek bu durumdan yakınmıştır. (Esnaf, 55, Erkek)

Tablo II. 38: Dernek İçi İletişimi Arttırmak İçin Yapılan Faaliyetlerle İlgili Durum

	Dernek içi iletişimi arttırmak için ne gibi faaliyetler yürütüyorsunuz?					
	1. sırada	2. sırada	3. sırada	4. sırada	5. sırada	
	S	**S**	**S**	**S**	**S**	**Toplam**
Üye toplantıları	71	31	-	1	-	103
Ortak geziler	-	-	12	9	1	22
Piknikler	-	8	27	13	-	48
Kermesler	5	18	10	20	4	57
Diğer	-	6	-	1	1	8

Bu durumla ilgili olarak yukarıdaki tabloya bakıldığında dernek üyeleri arasındaki iletişimi arttırmak için çoğunlukla düzenli üye toplantılarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu amaca dönük faaliyetler kermes, piknik ve gezi şeklinde sıralanmaktadır. Dernek üyeleriyle görüşmelerimizde kermes düzenleme nedenlerinin daha çok maddi kazanç elde etmek olduğunu ifade etmişlerdi. Anlaşılan bu faaliyet aynı zamanda dernek üyeleri arasında bir yakınlaşmaya da yol açmaktadır. "Diğer" seçeneğine açıklama olarak *"aile ziyaretleri"* ve *"ev sohbetleri"* yazılmıştır.

Alevi derneği üyeleri ise "diğer" seçeneğiyle ilgili olarak "sohbet", "konser" ve "dinleti" faaliyetlerini eklemişlerdir.

Bu tablodaki sonuçlar bir önceki tabloyla birlikte değerlendirildiğinde, geleneksel yaşam biçiminin çözüldüğü yüz yüze, samimi, sıcak ilişkilerin önem kazandığı bir ortamda din derneklerinin önemli fonksiyonlarından birinin de modernliğin cılızlaştırdığı bu ilişkileri canlı tutmak olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo II. 39: Derneğin Faaliyetleri Sırasında Karşılaşılan Sorunlarla İlgili Durum

	Dernek faaliyetleri sırasında ne tür sorunlarla karşılaşıyorsunuz?	
	S	**%**
Mali yetersizlik	43	50,6
Bürokratik engeller	10	11,8
Üyelerin ilgisizliği	13	15,3
Yerel idarecilerin desteklememesi	15	17,6
Diğer	4	4,7
Toplam	85	100,0

Dernek faaliyetleri sırasında karşılaşılan problemlere baktığımızda din dernek üyelerinin %50,6'sının mali yetersizlikten, %11,8'inin bürokratik engellerden,

%15,3'ünün üyelerin ilgisizliğinden, %17,6'sının yerel idarecilerin destek vermemelerinden yakındığını görmekteyiz. Buna göre dernek faaliyetleri sırasında daha çok mali problemlerle karşılaşıldığı anlaşılmaktadır.

Yerel yöneticilerle ilgili ne tür problemler yaşadıklarını kimi dernek üyeleriyle birebir görüşmelerimizde sorduğumuzda, faaliyetlerinin yerel yöneticiler tarafından desteklenmediğini, etkinliklerine bir takım kısıtlamaların getirildiğini belirtmişlerdir. Örneğin kermes faaliyetlerinde yer tahsisi ve bir takım yasakların (bazı gıdaların satışının yasaklanması gibi) uygulanması gibi sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Kimi dernek üyeleri seçeneklerden farklı olarak *"zaman problemi", "hepsi", "bâtılın tahripkâr faaliyetleri"* notlarını da ankete eklemişlerdir.

Tablo II. 40: Gaziantep'teki Din Derneklerinin Faaliyet Alanı İle İlgili Durum

	Derneğinizin faaliyeti sadece Gaziantep ile mi sınırlı?	
	S	**%**
Evet	35	35,4
Hayır; ulusal boyutta faaliyet gösteriyor.	57	57,6
Bölgesel	7	7,1
Toplam	99	100,0

Sivil toplum kuruluşlarında bulunması gereken önemli niteliklerden biri de kendilerini yerel topluluklarla sınırlamamaları, yerel ve ulusal düzey arasında aracı bir yapıya bürünerek örgütün kalitesini artırmaya çaba göstermeleridir. Bu konuyla ilgili olarak sorulan soruya Gaziantep'teki din derneği üyelerinin %35,4'ü derneklerinin faaliyet alanlarının sadece Gaziantep ili ile sınırlı olduğunu, %57,6'sı faaliyetlerinin ulusal olduğunu ve %7,1'i ise faaliyetlerinin bölgesel olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuca göre din derneklerinin çoğunluk itibariyle yerellikle kendilerini sınırlandırmakları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Gaziantep'teki din derneklerinin genel olarak ulusal bir nitelik taşıdıklarını söyleyebiliriz.

Tablo II. 41: Din Derneklerinin Faaliyetlerinin Toplumun Bütün Kesimlerine Açık Olmasıyla İlgili Durum

	Derneğinizin faaliyeti toplumun bütün kesimlerine açık mı?	
	S	**%**
Evet	96	97,0
Hayır	3	3,0
Toplam	99	100,0

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hadenaus ve Uggla, sivil toplum kuruluşlarından bahsederken gerekli ilkelerden biri olarak "bütün herkese açık olması" gerektiğinden bahseder. Bu ilkeyle ilgili olarak "Derneğinizin faaliyeti toplumun bütün kesimlerine açık mı?" şeklindeki sorumuza dernek üyelerinin %97'si derneklerinin faaliyetlerinin toplumun bütün kesimine açık olduğunu, %3'ü ise derneklerinin faaliyetlerinin toplumun bütün kesimlerine açık olmadığını belirtmişlerdir. Böylelikle din derneklerinin çoğunluğunun STK ile ilgili gerekli ilkelerden birini daha taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo II. 42: Din derneklerinin Sosyal Faaliyetleriyle İlgili Durum

	Derneğinizin sosyal faaliyetleri nelerdir?					
	1. sırada **S**	2. sırada **S**	3. sırada **S**	4. sırada **S**	5. sırada **S**	**Toplam**
Muhtça üyelere yardım	1	17	27	9	-	54
Öğrencilere burs	5	35	16	2	-	58
Eğitim faaliyetleri	74	6	1	-	-	81
Üyelere piknik-yemek	1	5	10	27	-	43
Diğer	3	-	1	1	2	7

Din derneklerinin sosyal faaliyetleri arasında ilk sırada "eğitim faaliyetleri" gelmektedir. Medreselerin kapatılması, okullarda yeterince dini eğitim verilmemesi gibi nedenlere bağlı olarak toplumda böyle bir ihtiyaç hâsıl olmuş olabilir. Bu gereksinimi karşılamak için din dernekleri böyle bir rol üstlenmiş olabilirler. İkinci sırada "öğrencilere burs" seçeneği daha çok işaretlenmiştir. Toplamda sıralama şu şekilde gerçekleşmiştir: "Eğitim faaliyetleri", "öğrencilere burs", "muhtaç üyelere yardım" ve son olarak da "üyelere piknik-yemek". Böylelikle din derneklerinin toplumda işlevsel bir rol üstlenerek toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşıladıkları anlaşılmaktadır.

Anket yaptığımız bir cami derneğinin bir üyesi cami derneğinin sosyal herhangi bir faaliyetinin olmadığını, sadece caminin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığını belirtmiştir.

Tablo II. 43: Din Derneklerinin Kültürel Faaliyetlerle İlgili Durum

	Derneğiniz kültürel faaliyetleri nelerdir?	
	S	**%**
Kitap, dergi, bülten gibi süreli süresiz yayın	48	48,0
İnternet sayfası	73	73,0
Konferans-seminer-panel-sempozyum	79	79,0
Radyo-tv programları	30	30,0
Diğer	-	-

Derneklerin kültürel faaliyetlerine baktığımızda ilk sırada "konferans-seminer-panel-sempozyum" gibi faaliyetleri yer almaktadır. Bunu sırasıyla "internet sayfası", "kitap-dergi, bülten gibi süreli-süresiz yayın" ve "radyo-tv programları" gibi etkinlikler takip etmektedir.

Alevi derneği üyeleri kültürel faaliyetlerle ilgili olarak ayrıca *"Alevilikle ile ilgili konferanslar"*ı ve *"saz ve sema kursuları"*nı belirtmişlerdir.

Tablo II. 44: Din Derneklerinin Süreli-Süresiz Yayınları İle İlgili Durum

	Derneğinizin Süreli süresiz yayınları var mı, varsa hangileri?	
	S	**%**
Tv	4	4,0
Radyo	17	17,0
Gazete	14	14,0
Dergi	45	45,0
Kitap	27	27,0
Bülten	21	21,0
İnternet	80	80,0

Günümüz dünyasında bu tür sivil toplum kuruluşlarında yüz yüze iletişim varlığını sürdürmekle birlikte, yazılı-görüntülü kitle iletişim araçlarından da istifade edilmektedir. Böylelikle bireysel ve grupsal uzaklığa rağmen, genel anlamda bir "biz" bilincinin teşekkülüne zemin hazırlamakta, homojenleşmeye yol açmaktadır. Bu, bilinçte kurulan bir ilişki biçimidir. Dolaylı ve hayal edilen bir ilişkidir. Mekân zorunluluğu söz konusu değildir. Bu manada yukarıdaki tabloya baktığımızda din derneklerinin çeşitli kitle iletişim araçlarını kullandığını görmekteyiz.

Dernek üyelerinin %80'i derneklerine ait internet sayfalarının olduğunu belirtmişlerdir. Din derneklerinde kitle iletişim aracı olarak internet kullanımı böylelikle ilk sırada yer almaktadır. Bu da maliyetinin daha düşük olması, ulaşımın kolay olması, geniş bir kitleye hitap etmesi gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanıyor olabilir. Bu araçlar sayesinde dernekler hem kendi mesajlarını topluma iletebilmekte hem de üyeler arası iletişim sağlayabilmektedir.

Din Derneklerinin 2009-2010 Yılında Gerçekleştirdikleri En Önemli Faaliyetler:

"*Derneğinizin 2009–2010 yılında gerçekleştirdiği en önemli üç faaliyet nedir?"* şeklindeki soruya dernek üyelerinin verdikleri cevaplar arasında *"eğitim seminerleri", "kermes", "konferans ve panel"* faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra: "*radyo programları", "kitap fuarı", "ramazan programları", "öğrenciler için kalabilecekleri yurt açılması", "kitap dağıtımı", "Filistin'e yardım kampanyası", "fakir öğrencilere SBS kursu", "kan bağışı kampanyası", "sergi", "konser", "sohbetler", "burs", "kutlu doğum haftası etkinlikleri", "Kur'an dinletileri, Peygambere vefa gecesi", "Asr-ı saadet gecesi", "iftar yemeği", "eğitim kampları", "düzenli eğitim faaliyetleri", "yardım faaliyetleri"* ve *"kitap okuma programları"* şeklinde çeşitli faaliyetler belirtilmiştir.

Bayanlar da bu soruya "*konferans", "kermes", "piknik", "pilav günü", "tiyatro", "kitap okuma programları", "panel", "gezi, seminer", "yoksullara yardım", "sempozyum", "onuncu kadın buluşmaları", "fetih şöleni", "gençlik şurası", "Çanakkale şehitlerini* anma" programı gibi değişik cevaplar vermişlerdir.

Alevi derneğinin 2009–2010 yıllarına ait faaliyetleri ise Alevi derneği üyeleri tarafından *"aşure etkinliği", "konser", "dinleti", "2 Temmuz katliamı protestosu", "paneller", "Hacı Bektaş törenleri"* şeklinde belirtilmiştir.

Sonuç itibariyle din derneklerinin bir şekilde çeşitli sosyal faaliyetler yürüttüğü, toplum yaşamında aktif oldukları, böylelikle toplum içinde önemli fonksiyonlar icra ettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo II. 45: Üyelerin Borç Talebi İle İlgili Durum

	Borç paraya ihtiyacınız olsa öncelikle kimden borç para istersiniz?	
	S	**%**
İş arkadaşlarımdan	8	8,2
Komşularımdan	-	-
Akrabalarımdan	32	33,0
Derneğimize bağlı arkadaşlarımdan	49	50,5
Banka vb. kurumlardan	5	5,2
Diğer	3	3,1
Toplam	97	100,0

İlişkilerin yüzeyselleştiği, kısa süreli ve çıkara dayalı şehir ortamında insanlar kendilerine güvenli bir liman aramakta, sosyal bir himayeye ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda dernekler böyle bir fonksiyon icra edebilirler. Bunu anlamaya dönük sorularımızdan biri olan *"Borç paraya ihtiyacınız olsa öncelikle kimden istersiniz?"* sorusuna dernek üyelerinin çoğunluğu kendilerini daha yakın hissettikleri derneğe bağlı arkadaşlarımdan diyerek derneğin böyle bir işlev gördüğünü adeta ortaya koymuşlardır. Din dernekleri sayesinde insanlar birbirleriyle tanışıp kaynaşabilmekte, güven tesis edebilmektedir. Buna bağlı olarak daha samimi ilişkiler de kurulabilmektedir.

Benzer şekilde sorulan sorulara verilen cevaplar aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

Tablo II. 46: Üyelerin İhtiyacı Olan Kişilere Borç Vermeleriyle İlgili Durum

	Sizden borç isteyen olduğu takdirde imkânınız varsa Öncelikle kime borç verirsiniz?	
	S	**%**
İş arkadaşlarıma	2	2,5
Komşularıma	4	4,9
Hemşehrilerime	-	-
Dernekten arkadaşlara	51	63,0
Akrabalarıma	24	29,6
Hiçbirine	-	-
Toplam	81	100,0

Ankete katılan üyelerden 81'i bu soruyu cevaplamıştır. Bazıları kendilerini borç para verecek durumda görmedikleri için cevaplamamış olabilirler. Yukarıdaki tabloya göre öncelikle kime borç para verirsiniz sorusuna verilen cevaplar arasında ilk sırada %63 ile "dernekten arkadaşlara" seçeneği gelmektedir. Bu da derneğin güven tesisinde önemli bir rol oynadığını bir kez daha göstermektedir.

Tablo II. 47: Devlet Dairesinde İşlerin Takibi İle İlgili Durum

	Devlet dairesinde işinizi nasıl halledersiniz?	
	S	**%**
Dernek üyeleri vasıtasıyla	8	8,2
Partililer vasıtasıyla	-	-
Kendim hallederim	73	74,5
Eş, dost, tanıdık vasıtasıyla	16	16,3
Diğer	1	1,0
Toplam	98	100,0

"Bir devlet dairesinde işiniz olsa, nasıl halletmeye çalışırsınız?" sorusuna verilen cevapların dağılımı şu şekildedir. Dernek üyeleri vasıtasıyla işlerini halledeceklerini belirtenler %8,2, sorunlarını kendilerinin çözeceklerini belirtenler %74,5, tanıdıklar vasıtasıyla işlerini halledeceklerini belirtenler ise %16,3'tür. "Diğer" şeklindeki seçeneği işaretleyen bir üye ise *"Kimseye haksızlık etmemeye, insanların hakkını yememeye dikkat ederim."* (A. n. 15, Öğretmen, Erkek) şeklinde açıklama yapmıştır.

Sonuç itibariyle dernek üyelerinin çoğu, devlet dairesindeki işlerini kendileri halletmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Ancak az da olsa devlet dairesindeki işlerin takibinde dernek vasıtasıyla tanışılanlardan yararlanılması derneğin böyle bir fonksiyonu olduğunu da ortaya koymaktadır.

Tablo II. 48: Üyelerin Çocuklarının İşe Girme Biçimiyle İlgili Durum

	Çocuğunuz var ve çalışıyorsa şuan ki işine nasıl girdi?	
	S	**%**
Sınavla	15	55,6
Akrabalarımın yardımıyla	1	3,7
Arkadaşlarımın yardımıyla	2	7,4
Dernek veya dernekte tanıdıklarımın yardımıyla	1	3,7
Hiç kimsenin yardımı olmadan	7	25,9
Diğer	1	3,7
Toplam	27	100,0

Bu soruya ankete katılanlardan sadece 27 kişi cevap vermiştir. Bunların %55,6 sı ise çocuklarının sınav sonucu şimdiki işine girdiğini belirtmiştir. Dernek aracılığıyla çocuğuna iş bulanların oranı ise %3,7'dir. Küçük bir oran olsa da derneğin böyle bir fonksiyon icra ettiği görülmektedir.

Tablo II. 49: Üyelerin Kendi Çocuklarının Kiminle Evlenmelerini Tercih Edecekleri İlgili Durum

	Çocuklarınızın kiminle evlenmesini tercih edersiniz?	
	S	**%**
Akraba ile	-	-
Hemşehri ile	-	-
Kendi seçeceği biri ile	20	21,5
Derneğimize bağlı ve düşüncelerimizle uyuşan biri ile	39	41,9
Dindar olması yeterli	34	36,6
Toplam	93	100,0

Bu sorumuzda "Akraba ile" ve ayrıca "Hemşehri ile" evlenmesini tercih ederim seçenekleri hiç kimse tarafından işaretlenmemiştir. Bu da geleneksel bir takım anlayışların çözüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Kendi derneğine bağlı biri ile evlenmesini tercih edeceğini belirtenlerin oranı ise %39'da kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla din derneği üyelerinin çoğunluğunda dernek taassubunun olmadığını söyleyebiliriz. Ankete katılan kimi üyeler de çocuklarının küçük olduğu veya çocukları olmadığı için böyle bir şeyi hiç düşünmediklerini belirtmişlerdir. Bir üye ise "*ehl-i sünnet ve'l-cemaat olmasının yeterli"* (A. n. 11, Esnaf, Erkek) olacağını belirtmiştir.

Tablo II. 50: Üyelerin Öncelikle Kimi İşe Alacaklarıyla İlgili Durum

	İşveren olsanız öncelikle kimi işe alırsınız?	
	S	**%**
Arkadaşlarıma	4	4,3
Hemşehrilerime	-	-
Komşularıma	-	-
Akrabalarıma	9	9,6
Bağlı bulunduğum dernekten kimseleri	54	57,4
Diğer	27	28,7
Toplam	94	100,0

"İşveren olsanız öncelikle kimi işe alırsınız?" şeklindeki soruya üyelerin %57,4'ü "bağlı bulunduğum dernekten kimseleri" cevabını vermiştir. İş ilişkilerinde öncelikle aranan güvendir. İşe alma durumunda kendi derneklerine bağlı kimselere öncelik verilmesi dernek üyeleri arasında bir güvenin oluştuğu anlamına gelmektedir. Bu sonuç din derneklerinin işlevleri açısından bize önemli bir veri sunmaktadır.

"Diğer" seçeneğinde ise yapılan açıklamaların hemen hemen tamamı *"ehil olana"* şeklindedir. *"Dindar olana", "en çok ihtiyacı olana"* şeklinde açıklamalar da yapılmıştır.

Tablo II. 51: Üyelerin İşlerine Girme Veya İşlerini Kurma Şekliyle İlgili Durum

	Şuan ki işinize nasıl girdiniz ya da işinizi nasıl kurdunuz?	
	S	**%**
Arkadaşlarımın yardımıyla	6	7,3
Komşularımın yardımıyla	-	-
Akrabalarımın yardımıyla	4	4,9
Hiç kimsenin yardımı olmadan	28	34,1
Hemşehrilerimin yardımıyla	-	-
Sınavla	33	40,2
Dernek vasıtasıyla	8	9,8
Diğer	3	3,7
Toplam	82	100,0

Anketimize katılanların çoğunluğunu öğretmenler teşkil etmektedir. Bunun yanında değişik alanlarda memur olanlar da bulunmaktadır. Yukarıdaki tablo bununla birlikte değerlendirildiğinde sonuç şaşırtıcı olmamaktadır. Ancak bizim için önemli olan derneğin iş temin etme gibi bir fonksiyon icra edip etmediğidir. Büyük bir oran olmasa da %9,8 gibi bir oranda dernek vasıtasıyla iş sahibi olunulduğu görülmektedir. Ancak anket yaparken tanıştığımız dernekte çalışan veya dernek sayesinde işe girdiği aşikâr olan kimi üyelerin bu soruya gerçeği yansıtacak şekilde cevap vermedikleri görülmüştür. Bu da ilgi çekici bir durumdur.

Diğer seçeneğinde *"kendi işim, kendim kurdum", "sınav ve referans"* şeklinde açıklamalar yapılmıştır.

Tablo II. 52: Üyelerin Acil Yardım Gerektiren Durumlarda Öncelikle Kimlerden Destek Aldıklarıyla İlgili Durum

	Acil durumlarda öncelikle kimi yanınızda bulursunuz?	
	S	**%**
Yakın arkadaşlarımı	15	16,0
Hemşehrilerimi	-	-
Komşularımı	5	5,3
Akrabalarımı	38	40,4
Derneğimize bağlı kimseleri	35	37,2
Diğer	1	1,1
Toplam	94	100,0

Acil durumlarda öncelikle yanlarında "Akrabalarından kimseleri" bulacağını belirtenlerin oranı %40,4 ile ilk sırada yer almaktadır. Bu da Türkiye'de aile bağlarının

kuvvetli olduğunu göstermektedir. Aile ve akrabalık bağlarının bu kadar güçlü çıkması, aslında Türkiye'de geleneksel anlamda cemaat yapısının da hiç bir zaman modernleşme döneminde beklenen bir yok oluşu yaşamamış olduğu ve toplumun bu geleneksel anlamıyla hâla cemaat olarak hayat sürdüğünü gösteriyor[60].

İkinci sırada ise %37,2 ile "Derneğimize bağlı arkadaşlardan kimseleri bulurum." seçeneği gelmektedir. Dolayısıyla din derneklerinin sosyal bir hami rolünü üstlendiklerini bu sonuçtan da anlamaktayız.

Kaza, Ölüm, Hastalık Gibi Acil Yardım Gerektiren Durumlarda Derneğin Yaptığı Yardımlarla İlgili Durum:

"*Kaza, ölüm, hastalık gibi acil yardım gerektiren durumlarda derneğin yaptığı yardımlar nelerdir*?" şeklindeki sorumuza dernek üyelerinin neredeyse tamamı *"maddi-manevi destek ve ziyaret"* şeklinde cevap vermişlerdir.

Alevi derneği üyeleri *"maddi-manevi yardım"* dışında ayrıca dernekte *"cenaze işlemleri"* yapıldığını ve *"cenaze arabası", "morg"* ve *"taziye evi"* bulunduğunu belirtmişlerdir.

Tablo II. 53: Dernek Üyeliğinin Üye İçin Maddi Katkı Sağlaması İle İlgili Durum

	Dernek üyeliği size bugüne kadar maddi katkı sağladı mı?	
	S	**%**
Oldukça	4	4,1
Kısmen	13	13,3
İhtiyacım oranında	10	10,2
Hiç katkısı olmadı.	69	70,4
Diğer	2	2,0
Toplam	98	100,0

Sivil toplumun önemli özelliklerinden biri de kendi bireysel çıkarlarını öne çıkaran değil toplumsalı öne çıkaran yaklaşıma sahip olmasıdır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde din derneği üyeliğinin, bireysel maddi çıkarların temini için düşünülmediği görülmektedir.

[60] Acar(Araştırma Koordinatörü), *Türk Toplumunda Cemaat Algısı Araştırması*, s.7

Dernek üyelerinin %70,4'ü maddi anlamda derneklerinin kendilerine hiçbir fayda sağlamadığını, %13,3'ü kısmen, %10,2'si ihtiyaçları oranında, %4,1'i ise oldukça maddi destek sağladığını belirtmişlerdir. Bu sonuçlara göre çoğunluk itibariyle din derneklerine maddi kazanç sağlamak üzere üye olunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Hatta ankete düşülen kimi notlarda, derneğin işlerini takip için kendi işlerinden feragat etmeleri nedeniyle maddi kayıplarının bile olduğunu belirtenler olmuştur. Üye aidatları dolayısıyla derneğin değil kendilerinin derneğe maddi destek sağladıklarını belirtenler de olmuştur. Bununla beraber dernekten maddi destek görenler de olmuştur. Örneğin tanıştığımız bir üye işsiz kalması sonrası dernekte çalışmaya başladığını, geçimini sağlayacak oranda derneğin maaş bağladığını belirtmiştir. Netice itibariyle din derneklerinin herkes için olmasa dahi ihtiyacı olanlara imkânlar ölçüsünde maddi destek sağladığı söylenebilir.

Tablo II. 54: Dernek Üyeliğinin Üye İçin Maddi Katkı Sağlaması İle İlgili Durumun Gelir Durumuna Göre Dağılımı

			Dernek üyeliği size bugüne kadar maddi katkı sağladı mı?					**Topl.**
			Olduk.	Kıs.	İ. Oranın.	Hiç katkısı olmadı.	Diğer	
Gelir Durumu	Düşük	**S**	1	4	4	7	1	17
		%	5,9	23,5	23,5	41,2	5,9	100,0
	Yeterli	**S**	3	7	5	36	1	52
		%	5,8	13,5	9,6	69,2	1,9	100,0
	İyi	**S**	-	2	1	25	-	28
		%	-	7,1	3,6	89,3	-	100,0
	Çok iyi	**S**	-	-	-	1	-	1
		%	-	-	-	100,0	-	100,0
Toplam		**S**	4	13	10	69	2	98
		%	4,1	13,3	10,2	70,4	2	100,0

X^2: 13,682 DF: 12, Asymp. Sig.: 0,321

Ekonomik gelirleri çok iyi olanların tamamı, iyi olanların %89,3'ü, yeterli olanların %69,2'si, düşük olanların ise %41,7'si dernek üyeliğinin kendilerine bugüne kadar herhangi bir maddi destek sağlamadıklarını belirtmişlerdir. Buna göre gelir durumu düşük üyelere dernek tarafından daha çok maddi destek sağlandığı anlaşılmaktadır.

Tablo II. 55: Diğer Derneklerle Görüşme Sıklığı İle İlgili Durum

	Gaziantep'te diğer derneklerle ne sıklıkta görüşüyorsunuz?	
	S	**%**
Sık sık	28	28,6
Ara sıra	57	58,2
Çok nadir	6	6,1
Hiç	7	7,1
Toplam	98	100,0

Sivil toplum örgütlerinin önemli niteliklerinden biri de yatay ilişkiler ve bağlar kurmalarıdır. Yukarıdaki tabloya, dernek üyelerinin diğer derneklerle görüşme sıklığına baktığımızda %28,6'sının sık sık, %58,2'sinin ara sıra, %6,1'inin ise çok nadir görüştüklerini, buna karşın %7,1'ini ise hiç görüşmediklerini görmekteyiz.

Tablo II. 56: Din Derneklerinin İşbirliği Yaptıkları Sivil Toplumla İlgili Durum

	İşbirliği yaptığınız sivil toplum kuruluşu var mı?	
	S	**%**
Evet	67	69,1
Hayır	30	30,9
Toplam	97	100,0

"İşbirliği yaptığınız sivil toplum kuruluşu var mı?" şeklindeki soruya dernek üyelerinin %69,1'i "evet", %30,9'u ise "hayır" cevabını vermiştir. Bir dernek üyesi ise kimlerle işbirliği yapabileceklerini *"Ehl-i Sünnet olan her sivil toplum kuruluşu ile"* (A. n. 11, Esnaf, Erkek) şeklinde açıklamasıyla ortaya koymuştur. Bir başka üye ise *"Siyasi partiler hariç birçoğuyla"* (A. n. 44, Sağlık memuru, Erkek) şeklinde açıklama yaparak benzer şekilde kimlerle işbirliği yapabileceklerini belirtmiştir. Bir bayan üye ise, işbirliği yaptıkları kuruluşu *"Saadet Partisi"* (A. n. 58, Öğrenci, Kadın) şeklinde belirterek bunun tersi bir durumu ortaya konmuştur. Alevi derneğinden yetkili bir üye ise *"Zaten var."* (A. n. 79, Dernek müdürü, Erkek) şeklinde bir açıklama yapmıştır. Ancak herhangi bir isim belirtmemiştir.

Anket yapmak üzere gittiğimiz kimi derneklerde yaptığımız görüşmelerde, yetkililerce, Gaziantep'te yaklaşık 20 derneğin bir araya gelerek bir platform oluşturdukları, ayda bir toplanarak bir takım kültürel ve sosyal faaliyetler için ortak karar aldıkları ve böylelikle bir takım sosyal faaliyetler yürüttükleri ifade edilmiştir. Ancak burada alınan kararların dernekleri için bağlayıcı olmadığı, kendi derneklerinde görüşülüp değerlendirildikten sonra son kararın verildiği belirtilmiştir.

Tablo II. 57: Daha Büyük Bir Sivil Toplum Kuruluşuyla Birleşme Fikri İle İlgili Durum

	Daha organizeli, daha büyük bir sivil toplum kuruluşuyla birleşme fikri hakkında ne düşünürsünüz?	
	S	**%**
Birleşilmeli.	27	27,3
Kesinlikle hayır.	13	13,1
Olabilir.	35	35,4
Olabilir ama gerek yok.	24	24,2
Toplam	99	100,0

Dernek üyelerinin %27,3'ü derneklerinin daha büyük bir organizasyonla birleşmesi gerektiğini, %35,4'ü bunun olabileceğini, herhangi bir sakınca görmediğini, %24,2'si ise buna ihtiyacın olmadığını belirtmiştir. %13,1 ise derneklerinin daha büyük bir kurumla birleşmesine kesinlikle karşı çıkmaktadır. "Evet" diyen bir üye *"şartlar göz önünde bulundurulmalı."* (A. n. 5, Dernek çalışanı, Lisans, Erkek) şeklinde açıklama yapmıştır.

4. Din Derneklerinin Siyasi Tutum Ve Davranışları İle İlgili Bulgular:

Türkiye'de insanlar sivil toplum örgütleri veya siyasi partiler aracılığıyla toplumsal katılımı, siyasal katılımı gerçekleştirebilmektedirler. Vatandaşların, siyasi karar süreçlerini etkilemek amacı ile ve özgür iradeleri ile bireysel veya toplu olarak gösterdikleri tüm faaliyetler, siyasal katılma kavramı ile dile getirilmektedir. Siyasal katılma kendi başına bir değer ve gaye değil, belirli değerlerin ve amaçların gerçekleştirilmesi için bir vasıtadır. Bu araç reel toplumsal demokrasinin pekiştirilmesi ve daha eşitlikçi ve insancıl bir toplumun gerçekleştirilmesi amacına yardım eder. Siyasal katılma, değişik biçimlerde ve seviyelerde gerçekleşebilir. Seçimlerde oy kullanma, siyasal katılma davranışlarının sadece bir biçimidir. Siyasal kararları etkileme faaliyeti, merkezi siyasal erki temsil eden hükümetin veya yerel, bölgesel, uluslararası erk merkezlerinin kararlarını etkilemeye dönük olabilir. Siyasal katılma çoğu zaman organize olmuş grupların eylemidir. Siyasi partilerin yanı sıra değişik çıkar gruplarının ve değişik tipteki örgütlerin faaliyetleri olarak tezahür edebilir[61].

[61] Mütevellioğlu, Köksal, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Üyelerin Örgütsel Etkinliklere Katılma Düzeyini Farklılaştıran Etkenler*, s.29

Sivil toplumun ön koşullarından biri de her türlü farklı yapılanmanın siyasal katılımı sağlayacak ve politika yapacak biçimde örgütlenebilmesidir. Bu bakımdan sivil toplum çeşitli örgütleri, hareketleri ve etkinlikleri içerebilir. Siyasal iktidarı etkileme ve denetlemeye imkân tanıyan sivil toplum böylelikle demokrasi için güçlü bir alt yapının zeminini sağlayabilir. Sonuç itibariyle siyasal bir takım hareketler de bu kavrama dâhil edilebilir.

Toplum içerisinde yer alan kurumlar birbirleriyle bir etkileşim içerisindedirler. Bu açıdan toplumdaki siyasi, sosyal ve ekonomik yapı, dernekler üzerinde etkili olurken benzer şekilde dernekler de kendi düşünceleri doğrultusunda toplumun siyasal, sosyal değişik kurumları üzerinde etkili olabilmektedirler.

Yukarıda bahsedilenler çerçevesinde bu bölümde din derneklerinin siyasetle olan ilişkilerine, din derneği üyelerinin siyasete dair algılarına yer vermeye çalışacağız.

Tablo II. 58: Din Derneklerinin Siyasette Desteğinin Önemiyle İlgili Durum

	Siyasette bu tür derneklerin desteğinin önemli olduğunu düşünüyor musunuz?	
	S	**%**
Evet	74	82,2
Hayır	16	17,8
Toplam	90	100,0

Konuyla ilgili olarak sorulan soruya cevap veren din derneği üyelerinin %82,2'si siyasette bu türden derneklerin desteğinin önemli olduğunu düşünmektedirler. Bu sonuç hem dernek üyeleri katında siyasetin meşruluğu hem de siyasete olan güven açısından dikkate değer bir sonuçtur. Önemli olmadığını düşünenlerin oranı ise %17,8'dir.

"Evet" seçeneğini işaretleyen kimi üyelerin gerekçeleri şu şekildedir: "*Sivil tolumun siyaset üzerinde etkili olabilmesi için.", "Siyasi olarak da temsil edilebilmek için.", "Evet, ama siyasete bulaşmamalı.", "Toplumsal değerleri pekiştirir.", "Siyasetin taban bulması için", "Evet, çünkü halkla iç içe yaşıyor.", Evet, çünkü dernekler toplumsal faaliyetlere öncülük ediyor.", Sivil toplumun yaptırım gücüne ihtiyacı olduğu için."*

"Hayır" seçeneğini işaretleyenlerden bir kısmı ise gerekçelerini *"Hayır, çünkü siyaset bizim işimiz değil.", "Din derneklerinin siyasetle ilgisi olmamalı.", "Hayır, çünkü siyasi konjonktür sürekli değişiyor. Ona göre pozisyon almamalı.", "Sivil toplum siyasetin üstünde olmalıdır.", "Sivil ve siyaset alanının Türkiye gibi bir ülkede karışması sıkıntı doğuruyor."* şeklinde belirtmişlerdir.

Birey, dernek sayesinde başka kuruluşlara, örgütlere baskı yapabilecek, siyasal, sosyal ve ekonomik yaşantısına yön veren kararları ve unsurları etkileyebilecek bir duruma gelmiştir. Böylelikle din dernekleri, toplumsal taleplerin siyasal alana iletilmesini temin ederek demokratik sürecin geliştirilmesine katkı sunabilir, dağınık talep ve inisiyatifleri bir araya getirip, bütünleştirerek olumlu bir siyasal mecraya yönlendirebilirler.

Bu türden sivil toplum örgütlerinin siyasal partilerle ilişkisi sivil toplumla siyasal toplum arasındaki köprülerin kurulması ve devletle toplum arasındaki bağın tesisi anlamına gelebilir. Bununla birlikte din derneklerinin siyasal yapılanmada temsil üzerine politik çabaları kendi kimliklerinin kamusal alanda devam etmesi isteğine de gönderme yapabilmektedir.

Tablo II. 59: Din Derneklerinin Siyasette Desteğinin Öneminin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

			Siyasette bu tür derneklerin desteğinin önemli olduğunu düşünüyor musunuz?		
			Evet	Hayır	**Toplam**
Öğrenim Durumu	İlkokul	**S**	4	-	4
		%	100,0	-	100,0
	Ortaokul	**S**	6	-	6
		%	100,0	-	100,0
	Lise	**S**	14	4	18
		%	77,8	22,2	100,0
	Önlisans	**S**	11	2	13
		%	84,6	15,4	100,0
	Lisans	**S**	32	9	41
		%	78,0	22,0	100,0
	Yüksek lisans	**S**	7	1	8
		%	87,5	12,5	100,0
Toplam		**S**	74	16	90
		%	82,2	17,8	100,0

X^2: 3,097 DF: 5, Asymp. Sig.: 0,687

Lise mezunlarının %22,2'si, önlisans mezunlarının %15,4'ü, lisans mezunlarının %22'si, yüksek lisans mezunlarının ise %12,5'u siyasette bu türden derneklerin desteğinin önemli olmadığını düşünmektedir. Buna karşın lise mezunlarının %77,8'i, önlisans mezunlarının %84,6'sı, lisans mezunlarının %78'i, yüksek lisans mezunlarının ise %87,5'i siyasette bu türden derneklerin desteğinin önemli olduğunu düşünmektedir. İlkokul ve ortaokul mezunlarının tamamının ise siyasette bu türden sivil toplum kuruluşlarının desteğinin önemli olduğunu belirtmiş olmaları dikkat çekicidir. Sonuç olarak tüm eğitim düzeylerinde çoğunluk itibariyle siyasette din derneklerinin desteğinin önemli olduğu düşüncesinin ağırlık kazandığı görülmektedir.

Tablo II. 60: Yerel Yönetim (Belediye) Seçimlerinde Dernek Olarak Ortak Karar Alınmasıyla İlgili Durum

	Yerel yönetim (Belediye) seçimlerinde dernek olarak ortak karar alıyor musunuz?	
	S	**%**
Evet	40	40,4
Hayır	59	59,6
Toplam	99	100,0

Dernek üyelerinin %59,6'sı yerel seçimlerde ortak karar aldıklarını %40,4'ü ise dernek olarak ortak karar almadıklarını belirtmişlerdir. %60 civarını yerel seçimlerle ilgili

olarak ortak karar aldıklarını belirtmiş olmaları din derneklerinin yerel seçim ve onun sonuçlarıyla daha alakadar olduklarını, bu hususta belirleyici olmaya çaba sarf ettiklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Görüşmelerimizde ayrıca kimi dernek üyelerinin siyasete tümden ilgisiz oldukları tespit edilmiştir. Hiçbir şekilde oy kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Özellikle bir derneğin bu hususta tavrı bu yönde çok belirgindi. Görüşmelerimizde oy kullanmanın siyasetçilerin politikalarının onaylandığı anlamına geleceğini, şuandaki siyaset sistemini meşrulaştırdığını ve böylelikle bu adaletsiz düzenin devamının sağlandığını belirtmişlerdir. Bu nedenle siyasetle ilgilenmediklerini, oy kullanmadıklarını, bunun ortak bir tavır olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo II. 61: Genel (Milletvekili) Seçimlerinde Dernek Olarak Ortak Karar Alınması İle İlgili Durum

	Genel (milletvekili) seçimlerinde dernek olarak ortak karar alıyor musunuz?	
	S	**%**
Evet	37	37,4
Hayır	62	62,6
Toplam	99	100,0

Tabloya göre genel seçimlerde ortak karar aldıklarını belirtenlerin oranı %37,4 iken, ortak karar almadıklarını belirtenlerin oranı ise %62,6'dır. Genel seçimlerde ortak kararların alındığını belirtenlerin oranı yerel seçimlere göre düşmektedir. Diğer bir ifadeyle genel seçimlerde dernek olarak ortak karar almadıklarını belirtenlerin oranı yerel seçimlere göre artmaktadır. Bu farklılık, konunun öneminden ve hassasiyetinden kaynaklanabilir. Dolayısıyla böylesine önemli bir konuda bireylerin iradelerine ket vurmak istemeyebilirler. Buna göre, din dernek üyelerinin genel seçimlerde yerel seçimlere nispeten daha bağımsız hareket ettiğini söyleyebiliriz. Ancak yine de bu sonuca bakarak tüm din derneklerinde böyle bir tutum içerisinde olduğunu söyleyemeyiz.

Tablo II. 62: Siyasi Seçimlerde İnancın Parti Veya Aday Tercihinde Etkili Olmasıyla İlgili Durum

	Siyasi seçimlerde oyunuzu kullanırken partinin veya adayların sizin inancınızı paylaşması kararınızı etkiler mi?	
	S	**%**
Evet	82	82,0
Hayır	18	18,0
Toplam	100	100,0

Dernek üyelerinin %82'si kendi siyasi tutumlarında "inancın" etkili olacağını belirtmişlerdir. Diğer bir ifadeyle üyelerin çoğunluğu adaylarla ortak inanca sahip olmalarının siyasi tercihlerini etkileyeceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu sonuç adayların seçmenle ortak inanca sahip olmasının seçmenlerin tutumunda etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan üyelerin kendi inançlarının siyaset arenasında temsil edilmesi arzusunu yansıtmaktadır.

Tablo II. 63: Geçmiş Yıllarda Herhangi Bir Siyasi Partiye Ya Da Adaya Dernek Olarak Yardım Edilmesiyle İlgili Durum

	Geçmiş yıllarda herhangi bir siyasi partiye ya da adaya dernek olarak yardım ettiniz mi?	
	S	**%**
Evet	31	31,0
Hayır	69	69,0
Toplam	100	100,0

Dernek üyelerinin %69'un dernek olarak herhangi bir siyasi parti veya adaya yardım etmediklerini, bu türden bir faaliyetlerinin bulunmadığı belirtmiştir. Buna karşın yukarıdaki tablodan dernek üyelerinin %31'inin ise dernek olarak bu türden faaliyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu tablo çoğunluk olarak olmasa da din derneklerinin bir şekilde siyaset sahnesinde etkili olmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Tablo II. 64: Bir Kanun Geçmesi Veya İptali İçin Herhangi Bir Faaliyetin Yapılmasıyla İlgili Durum

	İstediğiniz kanun geçmesi veya istemediğiniz bir kanunun iptali için herhangi bir faaliyetiniz veya etkiniz oldu mu?	
	S	**%**
Evet	47	47,0
Hayır	53	53,0
Toplam	100	100,0

Din derneklerinin genel anlamda siyasi ve idari otorite üzerinde etkili olmaya çalışan örgütlü ve bilinçli gruplar şeklinde tanımlamanın güçlüğüne daha önce değinmiştik. Zira bazı din dernekleri siyasi bir talebi bulunmayan, sadece eğitim için, yardımlaşma için bir araya gelmiş bir eğitim ve yardım derneği olabilirler. Bunun yanında kimi din dernekleri de siyaset üzerinde etkili olmaya çalışabilir, siyasal sistemden bazı taleplerde bulunabilirler. Nitekim bazı din dernekleri siyaset alanında seçim dönemlerinde aktif olarak faaliyet yürütebilmektedir. Bir dernek üyesiyle yaptığımız görüşmede kendisi, dernek olarak bu faaliyetlerini *"... partisinin yaptığımız faaliyetlerden haberi bile yoktu. Ben geç saatlere kadar partinin lehine çalıştım. ... partisinin il başkanından daha geç evime gidiyordum."* (Öğretmen, 33, Erkek) sözleriyle açıkça belirtmiştir. Diğer yandan siyasal partiler de, asıl maksatları siyaset olmayan bu yapılanmalar aracılığıyla destek sağlamaya gayret etmektedirler. Bu, kimi partilerin politikalarında dini esaslı grupları karşılarına almamaya dikkat etmelerine neden olabilmektedir.

Yukarıdaki tabloya göre dernek üyelerinin %47'si derneklerinin herhangi bir yasa için faaliyet yürüttüklerini, %53'ü ise böyle bir faaliyetlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla çoğunluk itibariyle herhangi bir yasaya dönük din derneklerinin faaliyetlerinin olmamasına rağmen bir kısmının bu türden faaliyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. O halde nispeten din derneklerinin siyaset üzerinde etkili olmaya gayret ettiklerini, bu nedenle faaliyet yürüttüklerini söyleyebiliriz.

Tablo II. 65: Siyasetçileri Aydınlatmak Amacıyla Bilgi Verme Faaliyetinin Yapılmasıyla İlgili Durum

	Toplumsal bir sorunla ilgili olarak siyasetçileri aydınlatmak amacıyla bilgi verme faaliyeti yaptınız mı?	
	S	**%**
Evet	53	55,2
Hayır	43	44,8
Toplam	96	100,0

Bu soruya cevap veren dernek üyelerinin %55,2'si dernek olarak siyasetçilere dönük bilgilendirme yaptıklarını, %44,8'i ise siyasetçileri bilgilendirmeye yönelik faaliyetlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Bu sonuç çoğunluk itibariyle din derneklerinin bir şekilde siyasetle alakadar olduklarını, toplumsal taleplerin siyaset mercilerine iletilmesine aracılık yaptıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo II. 66: Genel Seçim Dönemlerinde Adayların Dernekleri Ziyaret Etmesiyle İlgili Durum

	Genel seçim dönemlerinde adaylar derneğinizi ziyaret ediyor mu?	
	S	**%**
Evet, sık sık	21	21,9
Evet, ama nadiren	38	39,6
Hayır	37	38,5
Toplam	96	100,0

Genel seçimlerde adayların din derneklerini sık sık ziyaret ettiklerini belirten üyelerin oranı %21,9'dur. %39,6'sı "Evet, ama nadiren" cevabını verirken %38,5'i "Hayır" cevabını vermiştir. Adayların dernekleri ziyareti, din derneklerinin toplumdaki etkinliğine ve ağırlığına göre değişebilir. Diğer yandan aynı dernekten aldığımız anketlerde bu soruya farklı cevapların verildiği görülmüştür. Konunun hassasiyeti bu soruya farklı cevapların verilmesine neden olabileceği gibi her dernek üyesinin de bu konuyla ilgili bilgisinin olmamasından kaynaklanabilir.

Tablo II. 67: Yerel Seçim Dönemlerinde Adayların Dernekleri Ziyaret Edip Etmemesiyle İlgili Durum

	Yerel seçim dönemlerinde adaylar derneğinizi ziyaret ediyor mu?	
	S	**%**
Evet, sık sık	23	23,7
Evet, ama nadiren	42	43,3
Hayır	32	33,0
Toplam	97	100,0

Dernek üyelerinin %23,7'si yerel seçimlerde adayların derneklerini "sık sık", %43,3'ü "nadiren" ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. Yerel seçimlerde adayların derneklerini ziyaret etmediğini belirtenlerin oranı ise %33'tür. Bir önceki tabloyla karşılaştırıldığında yerel seçimlerde adaylar tarafından din derneklerinin genel seçimlere nispeten daha çok ziyaret edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo II. 68: Derneğin Önerisiyle Seçimlerde Aday Olan Kimselerin Olmasıyla İlgili Durum

	Üyeleriniz arasında olmasa da derneğinizin önerisiyle bağımsız veya parti adayı olarak seçimlerde aday olan kimseler var mı?	
	S	**%**
Evet	18	18,4
Hayır	80	81,6
Toplam	98	100,0

Sivil toplum örgütleri toplumsal ve siyasal düzeyde güveni üreten ve yayan kurumlar olarak, devletin meşruluğunu pekiştirebilirler. Yurttaşlar yöneticileri kendilerinin de üye olduğu gruplarının üyeleri arasından seçtiğinde güven düzeyi yükselecektir. Yukarıdaki tabloda dernek üyelerinin %18,4'ü derneklerinin önerisiyle aday olmuş kişilerin olduğunu, %81,6'sı ise kendilerinin önerisiyle seçimlere aday olmuş kimselerin olmadığını belirtmişlerdir. Bu sonuca göre bütün din dernekleri için olmasa da çoğu din derneklerinin kendi üyelerinin seçimle iş başına gelinebilecek noktalara aday olunması noktasında pek ilgili olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo II. 69: Din Derneği Üyelerinden Seçimle İş Başına Gelmiş Kişilerin Olmasıyla İlgili Durum

	Üyeleriniz arasında seçilen milletvekili, belediye başkanı, belediye meclis üyesi, il genel meclis üyesi, muhtar gibi seçilmiş kişiler var mı?	
	S	**%**
Evet	36	37,1
Hayır	61	62,9
Toplam	99	100,0

Kendi derneklerinden bir üyenin seçimle işbaşına geldiğini belirtenlerin oranı %37,1 iken, kendi derneklerinden birinin seçimle işbaşına gelmediğini belirtenlerin oranı ise %62,9'dur.

Tablo II. 70: Din Derneği Üyesi Olan Bir Kişinin Seçimle Bir Yerlere Gelmesinin Önemi İle İlgili Durum

	Üyelerinizden birinin seçimle gelinen bir göreve aday olması veya göreve gelmesi sizce ne kadar önemli?	
	S	**%**
Çok önemli	18	18,4
Önemli	15	15,3
İyi olur.	46	46,9
Önemli değil.	4	4,1
Hiç önemli değil.	15	15,3
Toplam	98	100,0

"Üyelerinizden birinin seçimle bir yerlere gelmesi ne kadar önemli?" şeklindeki sorumuza dernek üyelerinin %46,9'u bunun "iyi" olacağını belirtmiştir. %18,4'ü "çok önemli", %15,3'ü ise "önemli" olduğunu belirtmişlerdir. Önemli olmadığını ifade edenlerin oranı %4,1 ve hiç önemli olmadığını belirtenlerin oranı ise %15,3'tür. Dolayısıyla din dernek üyelerinin %80,6'sının üyelerinden birinin seçimle bir yerlere gelmesini önemsediği anlaşılmaktadır. Bir üye ise dernek üyelerinden birinin seçimle bir göreve gelmesinin önemi ile ilgili olarak ankete "Olumsuz etkiler." şeklinde açıklama yapmıştır.

Bir önceki tabloyla karşılaştırıldığında dernek üyelerinin siyasetle ilgili tutumları ile davranışları arasında farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani dernek üyelerinin çoğunlu seçimle kendi derneklerinden birinin bir göreve gelmesini önemserken bu yönde ciddi girişimlerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo II. 71: Din Derneği Üyesi Olan Bir Kişinin Seçimle Bir Yerlere Gelmesinin Öneminin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

			Üyelerinizden birinin seçimle gelinen bir göreve aday olması veya göreve gelmesi sizce ne kadar önemli?					
			Çok önemli	Önem.	İyi olur.	Önemli değil.	Hiç önemli değil.	**Topl.**
Öğrenim Durumu	İlkokul	**S**	2	-	3	-	-	5
		%	40,0	-	60,0	-	-	100,0
	Ortaokul	**S**	1	1	4	-	3	9
		%	11,1	11,1	44,4	-	33,3	100,0
	Lise	**S**	3	4	7	-	6	20
		%	15,0	20,0	35,0	-	30,0	100,0
	Önlisans	**S**	2	2	10	-	1	15
		%	13,3	13,3	66,7	-	6,7	100,0
	Lisans	**S**	8	7	18	3	5	41
		%	19,5	17,1	43,9	7,3	12,2	100,0
	Yüksek lisans	**S**	2	1	4	1	-	8
		%	25,0	12,5	50,0	12,5	-	100,0
Toplam		**S**	18	15	46	4	15	98
		%	18,4	15,3	46,9	4,1	15,3	100,0

X^2: 17,697 DF: 20, Asymp. Sig.: 0,607

Kendi dernek üyelerinden birinin seçimle göreve gelmesinin önemli olmadığını belirtenlerin toplam sayısı 4'tür. Eğitim durumlarına göre bakıldığında yüksek lisans mezunlarının %12,5'i, lisans mezunlarının ise %7,3'ü önemli olmadığını belirtmişlerdir. Ortaokul mezunlarının %33,3'ü, lise mezunlarının %30'u, önlisans mezunlarının %6,7'si, lisans mezunlarının ise %12,2'si hiç önemli olmadığını belirtmişlerdir. Hiç önemli olmadığını belirtenlerin toplam sayısı ise 15'tir. Sonuç olarak ilkokul mezunlarının tamamı tarafından, diğer öğrenim düzeylerinde ise çoğunluk itibariyle bunun bir şekilde önemli olduğu belirtilmiştir.

Tablo II. 72: Din Dernekleri İle Siyasi Partiler Arasındaki İlişki Durumu

	Derneğinizin herhangi bir siyasi parti ile ilgisi var mı?	
	S	**%**
Evet	16	16,0
Hayır	84	84,0
Toplam	100	100,0

Dernek üyelerinin %84'ü derneklerinin herhangi bir siyasi parti ile ilgisinin olmadığını, %16'sı ise kendi derneklerinin bir siyasi parti ile ilgisi olduğunu belirtmişlerdir.

Kimi dernek üyeleriyle birebir görüşmelerimizde bu soruyu onlara yönelttiğimizde *"Seçimlerde oy kullanmayı, tercihte bulunmayı hatta ortak karar almayı bile siyasetle ilgilenmek şeklinde telakki etmiyoruz. Çok yakın alakadarlık, irtibat halinde olmak, yönetime talip olmak anlamında bizim siyasetle alakadarlığımız yok."* (Dernek Çalışanı, 34, Erkek) şeklinde cevap vermişlerdir.

Kimi üyelerin ise bağlı bulundukları derneği sırf siyasi bir duruşu olduğu için, daha açık bir ifadeyle siyasetle ilgilendikleri ve siyasi bir partiyle ilişkisi olduğu için tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Esasında din derneklerinde genelde siyasetle ilgili olarak; biri siyasete tümden karşı olma, hiçbir şekilde siyasetle ilgilenmeme, bir diğeri ise, siyasete karşı olmamakla birlikte siyasi herhangi bir parti ile alakadarlığı bulunmama, siyasetle yakın bir ilişki içinde olmama, bir diğeri ise, siyasetle yakından alakadar olma ve neredeyse siyasi bir parti ile özdeşleşme şeklinde üç farklı tutum ve davranış görülmektedir.

Tablo II. 73: Derneklerin Siyasi İktidarın Karar Alma Sürecini Etkilemek İstemeleriyle İlgili Durum

	Derneğinizin siyasi iktidarın karar alma sürecini etkilemek gibi hedefi var mı?	
	S	**%**
Evet	30	30,3
Hayır	69	69,7
Toplam	99	100,0

Yukarıdaki tablodan dernek üyelerinin %30,3'ü derneklerin siyasi iktidarın karar alma süreçlerini etkilemek gibi bir amaçlarının olduğunu, %69,7'si ise böyle bir amaçlarının olmadığını belirtmişlerdir.

5. Din Dernekleriyle İlgili Diğer Bulgular:

Dernek Üyelerine Göre Kendi İnanç ve Düşüncelerini Daha Özgür Bir Şekilde Yaşayabilmeleri İçin Yapılması Gerekenlerle İlgili Durum:

"Kendi inanç ve düşüncelerinizi daha özgür bir şekilde yaşayabilmeniz için sizce yapılması gereken en önemli şey nedir?" şeklindeki soruya din derneği üyelerinin verdikleri cevapta daha çok demokrasiye, adalete, hoşgörüye, düşünce ve inançlara

özgürlük tanıyan, saygılı olan, insanı merkeze alan hukuka vurgu yapıldığı görülmüştür. Bunların yanı sıra;

1. *"İnsani eğitimin, laikliğin doğru anlaşılıp uygulanmasının", "hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin anayasa ile desteklenerek kaldırılmasının", "inançların yaşanması noktasındaki baskıların kalkmasının",*
2. *"Dini eğitimin", "dinin doğru bir şekilde anlatılmasının",*
3. *"İdeolojik çatışma ve kamplaşmadan uzak durulmasının",*
4. *"Din derneklerin siyasi ve sosyal gelişmelerde daha fazla tavır ve sorumluluk alıp proje üretmelerinin"," ortak harekâtın", "dini derneklerin sayısının artmasının", "dernekler arası istişarenin", "sistemli organizasyonların",*
5. *"Cesaretin", "toplumsal refleksin",*
6. *"Mevcut siyasi yapının değişmesinin", "inancın tavizsiz yaşanmasının"* gerekliliği dile getirilmiştir.

Bu soruya verilen cevaplardan biri de şu şekildedir. *"İslam, cemaat ya da devlet içinde yaşanır. Maalesef Müslümanlar her ikisinden de mahrumdurlar. Dolayısıyla İslami cemaatinin te'sis edilmesi gerekli."* (A. n. 10, Esnaf, Erkek) Bir bayan üye de başörtüsünün önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.

Alevi derneği üyelerinin de bu sorula ilgili olarak: *"Alevi inancının hor görülmemesi, zorunlu din derslerinin kalkması, devletin bütün inançlara eşit mesafede durması, inanç özgürlüğü ve demokrasinin yerleşmesi"* şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Sivil toplum kuruluşlarının önemli özelliklerinden biri de şiddet karşıtı olmalarıdır. Burada din derneği üyelerinin kendi inançlarını yaşamaları için hukuka vurgu yapmaları, sorunlarını hukuk çerçevesinde çözme düşünceleri din derneklerinin sivil toplum örgütleri olarak değerlendirilmesiyle ilgili önemli bir veri sunmaktadır.

Tablo II. 74: Toplumdaki Ahlakî Durum

	Sizce toplumumuzda ahlaki bir bozulma var mı?	
	S	**%**
Evet	90	90,0
Hayır	10	10,0
Toplam	100	100,0

Toplumdaki ahlaki duruma göre dini örgütlenmeler şekillenebilir. Dolayısıyla toplumdaki ahlaki durum dini örgütlenmelerin tavrını, duruşunu belirlemek açısından önemli olabilir. Bu açıdan din dernek üyelerinin toplumdaki ahlaki durumla ilgili düşünceleri önem arz etmektedir. Konuyla ilgili düşünceleri hem derneklerin işlevlerine hem de derneğe üyelik nedenlerine göndermede bulunabilir. Bu amaca matuf toplumumuzda ahlaki bir bozulma olup olmadığına dair sorumuza örneklemin %90 gibi büyük bir çoğunluğu ahlaki bir bozulma olduğunu belirtmiştir.

Tablo II. 75: Toplumdaki Ahlaki Durumun Değişkenlere Göre Dağılımı

			Sizce toplumumuzda ahlaki bir bozulma var mı?		
			Evet	Hayır	**Toplam**
Öğrenim Durumu	İlkokul	**S**	3	2	5
		%	60,0	40,0	100,0
	Ortaokul	**S**	5	4	9
		%	55,6	44,4	100,0
	Lise	**S**	20	1	21
		%	95,2	4,8	100,0
	Önlisans	**S**	15	-	15
		%	100,0	-	100,0
	Lisans	**S**	39	3	42
		%	92,9	7,1	100,0
	Yüksek lisans	**S**	8	-	8
		%	100,0	-	100,0
Toplam		**S**	90	10	100
		%	90,0	10,0	100,0
X^2: 20,441, DF: 5, Asymp. Sig.: 0,001					
Mezhep	Sünni	**S**	83	6	89
		%	93,7	6,7	100,0
	Alevi	**S**	6	4	10
		%	60,0	40,0	100,0
	Diğeri	**S**	1	-	1
		%	100,0	-	100,0
Toplam		**S**	90	10	100
		%	90,0	10,0	100,0
X^2: 11,161, DF: 2, Asymp. Sig.: 0,004					

İlkokul mezunlarının %60'ı, ortaokul mezunlarının %55,6'sı, lise mezunlarının %95,2'si, önlisans mezunlarının tamamı, lisans mezunlarının %92,9'u, yüksek lisans mezunlarının ise tamamı toplumumuzda ahlaki bir bozulma olduğu kanaatindedirler. Buna göre birebir olmasa da genel manada eğitim düzeyi yükseldikçe toplumda ahlaki bir bozulma olduğunu ifade edenlerin oranının arttığı görülmektedir.

Sünnilerin %93,7'si toplumumuzda ahlakî bir bozulma olduğunu düşünmektedir. Alevilerde ise bu oran % 60'dır. Buna karşın Sünnilerin %6,7'si, Alevilerin ise %40'ı toplumumuzda ahlaki bir bozulma olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla Sünnilerde toplumumuzda ahlaki bir bozulma olduğu kanaati daha yaygın olduğu görülmektedir.

Dernek Üyelerine Göre Toplumdaki Ahlakî Bozulma Nedenleriyle İlgi Durum:

"Size göre toplumumuzda bir ahlaki bozulma varsa bunun en önemli nedeni nedir?" şeklindeki soruyu dernek üyelerinin çoğu *"kitle iletişim araçlarının kötüye kullanılması"* şeklinde cevaplamışlardır. Bununla beraber toplumda ahlakî bir bozulma olduğunu düşünen dernek üyeleri,

1. *"Dini ve manevi eğitim eksikliği", "eğitim sisteminin yanlışlığı", "cehalet", "dinden uzaklaşma", "hak ve özgürlükler adı altında değerleri olmayan heva ve hevesinin esiri olan bir nesil projesi", "karma eğitim", "Allah'ın insanlardan istediklerinin anlaşılmaması", "manevi değerlerin tahrip edilmesi", "iman zafiyeti",*
2. *"Dünya sevgisi"," çıkarcı toplum anlayışı",*
3. *"Hâkim olan sistem", "Batılılaşma", "Batı felsefesi ve medeniyet anlayışı", "kimi siyasi partilerin din düşmanlığı", "ahlaksız davranışların yasalarca yasaklanmaması",*
4. *"Kapitalizm", "toplumda faiz alınıp verilmesi", "zekât müessesesinin işler olmaması", "İslami yardım ve dayanışmanın olmaması", "fakirlik", "ekonomik adaletsizlik"*
5. *"Hedonizm(Hazcılık)"* gibi değişik nedenler belirtmişlerdir.

Toplumdaki Ahlakî Bozulmanın Düzeltilmesi İçin Yapılması Gerekenlerle İlgili Durum:

"*Toplumda ahlaki bir bozulma söz konusuysa bu durumu düzeltmek için sizce ne yapılmalıdır?"* şeklindeki soruya, toplumda ahlaki bir bozulma olduğu kanısında olan dernek üyelerinin çoğunluğu cevap olarak *"dini, manevi eğitim"*i önermişlerdir. Bu meyanda yazılan notlardan bazıları şu şekildedir. "*İslami eğitim verilmeli", "Aile eğitilmeli", "Genç nesillere şehvetlerinden daha üstün idealler aşılanmalı", "Eğitim grupları oluşturulmalı"*, "*Eğitimde köklü değişikler yapılmalı", "Kendimizden başlamalıyız", "Sevgi-saygının arttırılması", "Topluma kanaatin aşılanması."*

Ayrıca "*sivil toplum kuruluşlarına daha fazla özgürlük tanınmalı", "yasal düzenlemeler yapılmalı", "faizin kaldırılması, zekâtın tesis edilmesi"* gibi çözüm önerileri de sıralanmıştır.

Ankete katılan bayanlar da benzer şekilde *"dini eğitim"*e vurgu yapmışlardır. Bayanların verdikleri cevaplardan bazıları da şu şekildedir: "*Birebir eğitim", "İslami eğitim yapılmalı", "Yöneticiler ahlaklı olmalı", "iletişim(tiyatro da dâhil) araçlarında ahlaki konular işlenmeli", "Empati duygusu geliştirilmeli", "Allah ve ahiret korkusu aşılanmalı", "İslam ahlakının toplumda hâkim kılınması gerekir", "Medya sınırlandırılmalı", "Devlet manevi ve ahlaki gelişim için yasal düzenlemeler yapmalı, buna hizmet eden sivil toplum kuruluşlarını desteklemeli."*

Alevi derneği üyeleri de konuyla ilgili olarak *"eğitim"* üzeride durmuşlardır. Ayrıca "*Kendimiz kalarak modernleşmeliyiz", "Ahlakı, adaleti esas alan siyasetçilerin işbaşına geçmesi gerekir.", "Düşünce hürriyeti sağlanılmalı.",* şeklinde çözümler de önermişlerdir.

Tablo II. 76: Dernek Üyelerinin Kız Çocukları İçin İstedikleri Eğitim Düzeyi İle İlgili Durum

	Kız çocuklarınız için istediğiniz eğitim düzeyi nedir?	
	S	**%**
Okuma-yazma öğrenmeleri yeterli	-	-
İlköğretimi okumaları yeterli	4	4,2
Ortaöğretimi veya bir meslek lisesini en azından bitirmeli	11	11,5
Üniversiteyi bitirmeli	74	77,1
Diğer	7	7,3
Toplam	96	100,0

Örneklemin %77,1'i gibi büyük bir çoğunluğu kız çocuklarının üniversiteye gitmeleri gerektiğini belirtmiştir. Burada az sayıda olsa da ilköğretimi veya ortaöğretimi bitirmelerinin kız çocukları için yeterli olacağını belirtenler de olmuştur. Ancak gerek kimi dernek üyeleriyle görüşmelerimizde gerekse de anket üzerinde yapılan bazı açıklamaları değerlendirdiğimizde din dernekleri üyelerinin temelde kız çocuklarının okumalarına karşı olmadıkları anlaşılmıştır. Ankete düşülen kimi notlarda bunu açıkça görmekteyiz. Yazılan notların bazıları şu şeklindedir: *"İnancını yaşadığı sürece istediği kadar okusun.", "Aynı zamanda dini eğitim de almalı.", "Uygun şartlar altında*

okuyabildiği yere kadar." Benzer şekilde ankete düşülen notlarda peygamberin bir hadisi de hatırlatılarak beşikten mezara kadar eğitimin sürdürülmesi, ancak koşulların da düzeltilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu meyanda bir kız öğrenci de bu konuyla ilgili düşüncesini *"Üniversiteyi bitirmeli; fakat örtü problemi olduğu için maalesef."* (A. n. 61, Lise, Ev hanımı), şeklinde belirtmiştir.

İleri düzeyde eğitime gerek yok diyen kimi dernek üyelerinin esasında karşı oldukları durum bir yandan kız çocuklarının başlarını açmak zorunda kalmaları, diğer yandan ise karma eğitimin yapılıyor olmasıdır. Bu manada yazılan notlardan bazıları şu şekildedir: "*Temelde kız çocuklarının okumasına karşı değilim. Ama mevcut konjonktür gereği okumalarını doğru bulmuyorum*.",(A. n. 11, Esnaf, Erkek) Bir diğer not ise; "*Resmi ideolojinin dayatıldığı hiçbir eğitim düzeyini istemiyorum. Laik ve cahili eğitimin çocuklarımıza verebileceği bir şeyin olduğunu düşünmüyorum."* (A. n. 10, Esnaf, Erkek) Bir başka not, "*İlköğretim yeterli; çünkü sonrasındaki eğitim ortamlarına güvenmiyorum*." (A. n. 19, Lisans öğrencisi, Erkek)

Seçeneklerden herhangi birini işaretlemeyip diğer seçeneğine yazılan notlardan bazısı ise şu şekildedir: *"Kendini bilen aydın kişi olmalı.", "Dini eğitim almalı sonra iyi bir eş ve anne olmalı."*

Tablo II. 77: Dernek Üyelerinin Kız Çocukları İçin İstedikleri Eğitim Düzeyi İle İlgili Durumunun Değişkenlere Göre Dağılımı

			Kız çocuklarınız için istediğiniz eğitim düzeyi nedir?				
			İlköğrt. yeterli	Ortaöğrt. veya bir meslek lisesini en azından okumalı	Üniversty. bitirmeli	Diğer	**Topl.**
Cinsiyet	Erkek	**S**	4	5	54	7	70
		%	5,7	7,1	77,1	10,0	100,0
	Kadın	**S**	-	6	20	-	26
		%	-	23,1	76,9	-	100,0
Toplam		**S**	4	11	74	7	96
		%	4,2	11,5	77,1	7,3	100,0
X^2: 8,287, DF: 3, Asymp. Sig.: 0,040							
Öğrenim Durumu	İlkokul	**S**	-	2	2	-	4
		%	-	50,0	50,0	-	100,0
	Ortaokul	**S**	-	3	6	-	9
		%	-	33,3	66,7	-	100,0
	Lise	**S**	2	-	18	1	21
		%	9,5	-	85,7	4,8	100,0
	Önlisans	**S**	1	1	11	-	13
		%	7,7	7,7	84,6	-	100,0
	Lisans	**S**	1	4	31	5	41
		%	2,4	9,8	75,6	12,2	100,0
	Yüksek lisans	**S**	-	1	6	1	8
		%	-	12,5	75,0	12,5	100,0
Toplam		**S**	4	11	74	7	96
		%	4,2	11,5	77,1	7,3	100,0
X^2: 19,177, DF: 15, Asymp. Sig.: 0,206							
Mezhebi Durum	Sünni	**S**	4	11	65	6	86
		%	4,7	12,8	75,6	7,0	100,0
	Alevi	**S**	-	-	9	-	9
		%	-	-	100,0	-	100,0
	Diğeri	**S**	-	-	-	1	1
		%	-	-	-	100,0	100,0
Toplam		**S**	4	11	74	7	96
		%	4,2	11,5	77,1	7,3	100,0
X^2: 15,609, DF: 6, Asymp. Sig.: 0,016							

Erkeklerin %77,1'i, bayanların ise %76,9'u kız çocuklarının üniversite de dâhil olmak üzere okumaları gerektiğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi "üniversiteyi bitirmeli" diyen kadın ve erkeklerin oranı birbirine oldukça yakındır. Dolayısıyla bu hususta kadınlar ve erkeklerin genelinin benzer bir düşünceye sahip olduğu söylenebilir.

Öğrenim durumuna göre kız çocukları için istenen eğitim durumuna bakıldığında da farklı eğitim düzeylerinde benzer şekilde "Üniversiteyi bitirmeli." seçeneği ilk sırada yer almaktadır. Bu da kız çocuklarının okumaları, üniversiteyi bitirmeleri gerektiği

algısının eğitim düzeyinin tüm katmanlarında büyük oranda yerleştiğini göstermesi açısından önemlidir.

Yukarı tabloya bakıldığında kız çocukları için istenen eğitim düzeyi için Alevi derneği üyelerinin tek bir seçeneği işaretledikleri görülmektedir. Tamamı "üniversiteyi bitirmeli" seçeneğini işaretlemişlerdir. Dolayısıyla alevi derneği üyelerinde bu hususta bir bütünlük görülmektedir. Sünni dernek üyelerinde ise bu hususta değişik görüşler olmakla birlikte yine de %75,6 gibi büyük çoğunluğunda kız çocuklarının da üniversiteyi bitirmeleri gerektiği görüşü hâkimdir.

Tablo II. 78: Üyesi Olunan Derneğin Başka Bir Dernekten Ayrılarak Kurulmasıyla İlgili Durum

	Derneğiniz başka bir dernek veya dini gruptan ayrılarak mı kuruldu?	
	S	**%**
Evet	9	9,0
Hayır	91	91,0
Toplam	100	100,0

Toplum içerisinde farklı gruplar arasındaki rekabet dernekleşmeye neden olabilir. Rekabet, çatışma, toplumsal yapının teşekkülü, birleşimi ve korunması bakımından fonksiyonel olabilir. Bu bağlamda din dernekleri arasındaki ayrılıklar dernek içi ve dernekler arası sınırların belirlenmesi ve korunması yönünde işlevsel olabilirler. Diğer din dernekleriyle yaşanılan ayrılıklar, grubu kuşatan toplumsal dünya ile entegre olmasını engelleyerek, derneğin kimliğinin yeniden benimsenmesine katkı sağlayabilir. Ayrılıklar nedeniyle yeni gruplar meydana gelip yapısal kimlikler ortaya koyabilirler. Dolayısıyla her bir dernek bir kimliği ifade edebilir.

Dernekler arasında ortaya çıkan farklılıklar, grup üyelerinin kimliklerini yeniden benimsemelerini temin edebilir, grubun yapısal sınırlarının kurulmasına yardımcı olabileceği gibi grup içi bütünleşmeyi arttırabilir, kimliklerin netleşmesini sağlayabilir. Ayrıca dernekler arasında yaşanan çatışma denge sağlayarak toplumun korunmasının bir aracı olabilir.

Bu çerçevede geliştirilen sorulara verilen cevaplar bu ve sonraki tablolarda görülebilmektedir.

Dernek üyelerinin %91'i kendi derneklerinin başka bir dernekten ayrılarak kurulmadığını, %9'u ise başka bir dernekten ayrılarak kurulduğunu belirtmişlerdir. Aynı dernek üyelerinin bu soruya farklı cevaplar verdikleri de görülmüştür. Diğer yandan başka dernekten ayrılarak kurulduğunu bildiğimiz derneğin üyelerinin de bu soruyu "Hayır" şeklinde cevapladığı görülmüştür. Dolayısıyla kendi içlerinde bir ayrışma yaşandıysa dernek üyeleri tarafından bunun farklı şekillerde yorumlandığı anlaşılmaktadır.

Tablo II. 79: Kendi Derneklerinden Ayrılarak Kurulan Başka Bir Din Derneğinin Olmasıyla İlgili Durum

	Derneğinizden ayrılarak kurulan başka dernek var mı?	
	S	**%**
Evet	21	21,4
Hayır	77	78,6
Toplam	98	100,0

Dernek üyelerinin %21,4'ü kendi derneklerinden ayrılarak başka bir derneğin kurulduğunu, %78,6'sı ise derneklerinde herhangi bir ayrışma yaşanmadığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla din derneklerinde farklı nedenlere bağlı olarak ayrışmalar yaşandığı anlaşılmaktadır.

Tablo II. 80: Dernek İçinde Ayrışma Yaşandıysa Bunun Nedenleri İle İlgili Durum

	Derneğinizde herhangi bir ayrışma yaşandıysa bunun temel nedeni nedir?	
	S	**%**
Yöntem ve metot farklılığı	16	40,0
Düşünce farklılığı	20	50,0
Lider konumundaki kişilerin anlaşmazlığı	4	10,0
Maddi konularda yaşanılan anlaşmazlık	-	-
Diğer	-	-
Toplam	40	100,0

Din derneklerinde ayrışmanın nedenlerine baktığımızda ise, ilk sırada %50 ile düşünce farklılığının geldiğini görmekteyiz. Bunu sırasıyla %40 ile yöntem ve metod farklılığı, %10 ise lider konumundaki kişilerin anlaşmazlığı takip etmektedir. Bir üye de yaşanan ayrışmanın nedenini ilk üç seçenek şeklinde belirtmiştir.

İlginçtir ki bu soruyu 40 kişi cevaplamıştır. Dolayısıyla ankete katılanların %60'ı derneklerinde bir ayrışma yaşanmadığını belirtirken %40'ı derneklerinde bir ayrışmanın

yaşandığını belirtmişlerdir. Bu sonucun yukarıdaki tablo ile çeliştiği görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu, dernek üyelerinin yaşanan olayı farklı şekilde yorumlamalarından kaynaklanmış olabilir.

Tablo 81: Din Derneklerin Asla Birleşmeyecekleri Başka Din Dernekleriyle İlgili Durum

	Sizin gibi dernek aracılığıyla dine hizmette bulunan ama asla birleşmeyeceğiniz dernek var mı?	
	S	**%**
Evet	58	59,2
Hayır	40	40,8
Toplam	98	100,0

"Dini hizmette bulunan ama sizin asla birleşmeyeceğiniz dernek var mı?" şeklindeki sorumuza dernek üyelerinin %59,2'si "Evet" cevabını vermişlerdir. Yani mevcut din dernekleri arasıdan birleşmeyecekleri, tasvip etmedikleri derneklerin bulunduğunu belirtmişlerdir. %40,8'i ise dernek aracılığıyla dini hizmette bulunan dernekler arasında birleşmeyeceği dernek olmadığını belirtmişlerdir. Ancak kimi üyelerin ankete "*ehl-i sünnet ve'l cemaat olmak", "müspet hareket etmek"* gibi bir takım koşulları not ettikleri görülmüştür. "Hayır" cevabını veren bir üye gerekçesini *"Biz zaten tüm inananlarla günde 5 kez bir araya gelip birleşiyoruz."* (A. n. 43, Öğretmen, Erkek) şeklinde açıklamıştır.

Tablo 82: Kendi Derneklerinden Farklı Düşünen Diğer Din Derneklerine Karşı Tutumla İlgili Durum

	Sizden farklı düşünen din derneklerine karşı tutumunuz nedir	
	S	**%**
Olumlu karşılarız.	64	64,0
İlgilenmeyiz.	2	2,0
Eleştiririz ama faaliyetlerine devam etmeli.	32	32,0
Kendilerini düzeltmeliler. Aksi halde faaliyetlerine son verilmeli.	2	2,0
Toplam	100	100,0

Sivil toplumu sivil yapan önemli koşullardan bir de sivil toplumda var olan bir örgüt ya da oluşumun kendi varlığı kadar, karşısındakinin, kendisi gibi düşünmeyenlerin varlığını da kabul etmesi, karşısındakini kendi varlığını sürdürmesinin teminatı olarak görmesi gerekliliğidir. Konuyla ilgili olarak dernek üyelerinin kendileri gibi düşünmeyen derneklerle ilgili düşüncelerine baktığımızda olumlu karşılayanların oranlarının %64'ü bulduğunu görmekteyiz. %32'si eleştireceklerini, fakat farklı

düşünüyor diye kapatılmasını doğru bulmadıklarını, %2'si ise kendilerini düzeltmeleri, aksi halde kapatılması gerektiğini belirtmişleridir. Diğer %2'si ise kendilerin farklı düşünen diğer din derneklerine karşı ilgisiz kalacaklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla toplamda dernek üyelerinin %98'inin, kendileri gibi düşünmeyen din derneklerinin faaliyetlerine devam etmeleri yönünde bir düşünceye ve hoşgörüye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Batının tarihi seyri içinde kök bulan sivil toplum, değişik dönemlerde farklı olarak tanımlanmasına rağmen bugün için kavram devletin etkinliği, denetimi dışındaki alanı ifade etmektedir. İktidar odaklarına karşı muhalefet için zemin teşkil edebilir olmasına rağmen sivil toplum illa da devlete karşı olmayı gerekli kılmamaktadır. Sivil toplum günümüz insanlarına devletin hâkimiyet sınırlarının dışında, toplumsal taleplerin dile getirilmesinde, kendi kimlik ve farklılıklarının ifade edilmesinde veya toplumdaki bir takım ihtiyaçlar doğrultusunda örgütlenme imkânı temin etmektedir.

Sivil toplumdan bahsedilince onun önemli koşullarından biri olarak karşımızı demokrasi çıkmaktadır. Çünkü sivil toplum ancak kamusal alanda çoğulcu bir anlayışın hâkim olduğu, bireylerin aktör ve özgür olarak devletle ilişkiye girebildikleri ortamlarda yeşerebilir. Esasında bir yandan sivil toplum devletin demokratikleşmesine katkı sunarken diğer yandan da demokratik devlet sivil toplumun gelişimine yol açmakta, sivil toplum için bir denge unsuru olmaktadır. Varlık sebebi kendisi olan ve gönüllülüğün belirleyici olduğu sivil toplumun devleti ele geçirmek veya onu ortadan kaldırmak gibi bir hedefi yoktur. Sivil toplum siyasi ve sosyal bir takım hakların, bireysel amaçlardan çok kamusal çıkarların dile getirildiği bir kamu alanıdır.

Sivil toplumun bizdeki karşılığını bulmak için yaşadığımız coğrafyada egemen kültür olan İslam'a bakmamız gerekmektedir. İslam toplumlarında Batılı anlamda bire bir sivil toplum varlığından bahsetmek güç görünse de İslam'ın baskıcı bir siyasal organizasyon oluşturmayı ve tek tip bir yaşam biçimi dayatmayı öngörmemiş olması, farklı inançlarda olanlara karşı saygı göstermesi, sahip olduğu hoşgörülülüğü İslam'da sivil topluma zemin sağlayan unsular olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam, tek-tipliliği ve monotonluğu dayatan bir ideolojik toplumu değil aksine farklı kültür ve yaşam biçimlerinin, inançların varlığını devam ettirebildiği bir toplumu öngörmektedir.

Osmanlı pratiğinde sivil toplumun izleri arandığında sivil toplumun varlığı ve gelişimi açısından bir takım güçlüklerin bulunduğu görülebilmektedir. Osmanlı'nın siyasal ve ekonomik sisteminin sivil toplumun varlığını ve onun gelişimini zorlaştıracak yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bununla beraber işlevleri bakımından Batı'dakine benzer bir sivil toplum geleneğinden bahsedilebilir. Burada özellikle hem gönüllülük esasına dayalı olması hem de devletin müdahalesine nispeten kapalı olmaları itibariyle vakıflar, medreseler ve tarikatlar sivil toplum vasfına haiz unsurlar olarak değerlendirilebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlının izlerini taşıdığını söylenebilir. Belki bu nedenle Osmanlı toplumundaki devletin merkezi konumu yeni kurulan cumhuriyet rejiminde de varlığını devam ettirmiştir. Yeni kurulan cumhuriyette Batılılaşma ve modernleşme projesi resmi bir ideolojiye dönüşmüş ve imtiyazlı bir kadro tarafından uygulamaya konulmuştur. Bu anlayış ve uygulama farklı kültürleri yaşam dışına itmiş, devleti kendilerinden farklı düşünenlere karşı hoşgörülü olmaktan uzaklaştırmıştır. Sonuç itibariyle Türk modernleşmesinin, farklılaşma ve çoğulculuk üzerinde temellenen sivil toplum üzerinden geliştiğini söyleyemeyiz.

Türkiye tarihi serüveninde sivil toplum süreci 1950'li yıllar ve sonrası ve bilhassa 1980 sonrası nispeten gelişme göstermiştir. Ancak ne var ki Türkiye'nin yaşadığı her darbe dönemlerinde bu süreç sekteye uğratılmıştır. Yine de ortaya çıkan tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'de sivil toplum var olmaya devam etmiş ve bugün için daha güçlü ve gelişmiş olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kuruluşların gündemini ise daha çok çevre sorunları, insan hakları, kadın hakları, dinî ve etnik haklar gibi toplumun geniş kesimini ilgilendiren mevzular meşgul etmiştir.

Sivil toplum denince vakıf, sendika, dernek gibi kuruluşlar öncelikle akla gelmektedir. Sanayileşme ve kentleşme sonucu geleneksel ilişkilerde ve değerlerde değişim yaşanmıştır. Bu değişim sürecinde birey yalnız ve cılız bir görünüm arz etmiş, sosyal bir himayeye ihtiyaç duymuştur. Bir taraftan bireyin devlet aygıtı karşısında zayıf kalması, diğer yandan modern toplumun ortaya çıkardığı koşullar insanların bir takım hak ve

amaçlar için örgütlenmelerini zorunlu kılmıştır. Bu maksatla insanların kurduğu örgütlerden biri de derneklerdir. Değişen toplum yapısında dernekler insanların ihtiyaç duyduğu sosyal güvenlik mekanizması olarak ve diğer taraftan belli bir takım ekonomik, sosyal ve kültürel amaç ve ideallerin takibi için toplumda önemli işlevler görmüştür. Sanayileşmenin ve hızlı değişimin ortaya çıkardığı olumsuzluklar dernekler tarafından azaltılmakta, bireyin sanayileşme ve kentleşme sürecine uyum sağlamasına yardımcı olmaktadırlar.

Modern kentin sosyal koşulları içerisinde insanların yaşadıkları sorunlar ve modernleşmenin bu sorunlara karşı yeterli çözümü sunamamaları insanları farklı bir dayanışma içerisine itmiş ve nihayetinde "cemaat" dediğimiz yapıların da doğmasına yol açmıştır. Modernleşme sonrası cılızlaşması beklenen bu yapılar aksine modern kentlerde yeni bir görünüme bürünerek ortaya çıkmış ve varlığını devam ettirmiştir. Modern toplumlarda cemaat yapılarına benzer dinî örgütlenmelerden biri de din derneklerdir.

Din dernekleri toplumda bir takım fonksiyonlar icra etmekte, geleneksel değerlerin korunmasında önemli bir katkı sumaktadırlar. Modernleşme neticesinde yaşanan bunalımı yatıştırma noktasında önemli işlevler görmektedirler. Bu itibarla din dernekleri gerek sosyal faaliyetleri gerekse siyasetle olan ilişkileri açısından toplumumuzda yadsınamayacak bir öneme haizdirler. Bu tür dernekler toplumsal talepleri siyasi kanala iletebilmekte, bu sayede siyaset üzerinde etkili olabilmektedirler. Bununla birlikte din dernekleri, farklı kimlikleriyle toplumsal arenada yer edinme gayretinde olanların sesi haline gelebilmektedir.

Bu çalışmada amacımız; modernleşen toplumumuzda din derneklerini uygulamalı olarak ele almak, bilimsel bir temelde incelemekti. Din dernekleri ile toplumun ekonomik, kültürel yapılar, koşullar ve değişmeler arasındaki ilişkilerle ilgili sosyolojik yöntemlerle veriler elde etmek ve din derneklerinin toplumdaki işlevlerini tespit etmekti.

Bu araştırmada, din dernekleri sivil toplum bağlamında ele alınıp değerlendirilmiş, teorik düzeyde *sivil toplum-din dernekleri* ilişkisinin kuramsal temelleri din sosyolojisi

açısından incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın uygulama bölümünde ise, Türkiye'nin önemli ve büyük kentlerinden biri olan ve din dernekleri açısından önemli bir orana sahip olan Gaziantep'te din derneklerinin incelenmesi ve genel bir görünümünün tespit edilmesi teşkil etmiştir.

Gaziantep, binlerce yıllık tarihiden gelen zengin sosyal ve kültürel dokusu ve coğrafi özellikleri itibariyle önemli bir konuma sahiptir. Gerek sanayi gerekse ticari açıdan bölgenin en önemli kenti durumundadır. Sanayi göstergeleri bakımından ileri düzeyde bulunan kent, ulaşım ve liman kentlerine yakınlığı açısından da Türkiye'nin şanslı kentlerindendir. Kent sanayisi ve ticareti yanında el sanatları bakımından da bir zenginliğe sahiptir. Gaziantep'in sahip olduğu tüm bu özellikler kenti hem kendi bölgesi hem de diğer bölgeler için cazip kılmıştır.

Bu kentte gerçekleştirilen çalışmanın bulgularına gelince; bu araştırmada Gaziantep merkez ilçeler arasında nüfus yoğunluğunun, ekonomik faaliyetin ve kalkınmışlığın daha fazla olduğu Şahinbey'de ve Şehitkâmil'de dernekleşmenin diğer ilçelere nispeten daha yoğun olduğu görülmüştür. Bu sonuç *"Sosyo-ekonomik gelişme düzeyi arttıkça ve demokrasi geliştikçe örgütlenme düzeyi yükselmektedir. Diğer bir ifadeyle sosyo-ekonomik gelişme ve özgürlükler alanındaki nisbi ferahlama dönemlerinde derneksel hayat da canlanmaktadır.*" şeklindeki hipotezimizi destekleşmiştir. Ayrıca gerek Gaziantep genelinde gerekse de merkez ilçeler Şahinbey ve Şehitkâmil toplamında dernekler arasında ilk sırada din derneklerinin geldiği tespit edilmiş, din derneklerinin sivil toplum içerisinde önemli bir yekûn oluşturduğu görülmüştür. Böylelikle toplumda daha çok bu türden örgütlenmelere ihtiyaç duyulduğu, toplumsal katılımın da daha çok din dernekleri aracılığıyla gerçekleştiği anlaşılmıştır. Böylelikle *"Din, toplumsal yaşamı etkileyebilmektedir."* şeklindeki varsayımımız desteklenmiştir.

Din derneklerine; kadınlara oranla erkeklerin, bekarlara nispeten evlilerin, diğer yaş aralıklarına kıyasla orta yaş olarak niteleyebileceğimiz 25-40 yaş aralığının daha fazla katıldıkları tespit edilmiştir. Ekonomik açıdan da maddi durumu yeterli ve iyi olanların din derneği üyeleri arasında çoğunlukta olduğu anlaşılmıştır. Böylelikle cinsiyete, medeni duruma, yaşa ve maddi gelir durumuna göre din derneklerine katılımın

değişiklik arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu araştırmada din dernekleri üyeleri arasında üniversite mezunlarının çoğunlukta olduğu görülmüştür. Böylelikle *"Din derneklerine katılım cinsiyet, yaş, şehirde kalış süresi, eğitim durumu, meslek, gelir durumu gibi etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterebileceğini varsayıyoruz. Kadınlara göre erkeklerin din derneklerine katılımının daha fazla, genç ve orta yaşlarda diğer yaşlara göre din derneklerine katılımın daha çok ve şehirde kalış süresiyle din derneklerine katılım arasında paralellik olduğunu düşünmekteyiz.* şeklindeki varsayımımız doğrulanmıştır. Ayrıca, aynı din derneğinde farklı ekonomik seviyeye ve eğitim düzeyine sahip üyelerin bir arada bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, din derneklerini belli bir ekonomik ve kültürel tabana dayandırmanın güçlüğünü ortaya koymuştur.

Gaziantep'teki din derneği üyeleri içinde önemli bir oranda Gaziantep'e başka şehirden gelenlerin olduğu tespit edilmiştir. Bu, hem Gaziantep'in göç alan bir şehir olduğu gerçeğini, hem de din derneklerinin başka şehirlerden göç eden kimseler için şehre intibak açısından işlevsel olabileceğini ortaya koymaktadır. Bunla beraber din derneği üyeleri arasında hiç köyde yaşamamış olanların, şehirlilik kültürüne sahip olanların ağırlığı tespit edilmiştir. Bu da din derneklerinin sadece köyden kente göç eden insanların bir araya geldiği yapılar olmadığını, şehirlilerin de bu tür kuruluşlara yoğun olarak katıldıklarını ortaya koymaktadır.

Araştırmada, din derneklerine katılımın neredeyse tamamen gönüllü olarak, bireyin özgür iradesiyle gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Din derneklerine katılımın sivil toplumun en önemli koşullarından biri olan "gönüllülük" ilkesi çerçevesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ayrıca derneğin faaliyetlerine katılımın üyeler arasında farklı düzeylerde gerçekleştiği, bu bakımdan da "gönüllülük" ilkesinin esas olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Din derneğine üye olma nedenleri arasında "ortak ideallerin" ve bunun yanında din derneklerinin "yardımlaşma/dayanışma" olanağı sağlamalarının daha etkili olduğu, ekonomik gerekçelerin ise dernek üyeliğinde çok etkili olmadığı tespit edilmiştir. Böylelikle din derneklerini, daha çok ortak idealleri gerçekleştirmek için kurulan dernekler şeklinde değerlendirebilmemiz mümkün olabilmektedir.

Çalışmamızda din derneklerinin öncelikli amacının eğitim ve özellikle manevi ve ahlaki eğitim olduğu tespit edilmiştir. Sosyal faaliyetleri açısından da din derneklerinde "eğitim faaliyetleri"nin ilk sırada geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Böylelikle din derneklerinin amaç ve faaliyetleri açısından uyumlu oldukları tespit edilmiştir.

Sivil toplum örgütlerinin önemli ilkelerinden biri de derneklerin maddi kazanç ve kâr amaçlı kurulmamış olmaları gerektiğidir. Ancak dernekler maddi çıkarlar için kurulmamış olsalar da faaliyetleri için kendi maddi imkânlarını temin etmeleri gerekmektedir. Araştırmada din derneklerin gelirleri arasında ilk sırada üye aidatlarının, ikinci sırada ise yardım ve bağışların geldiğini tespit edilmiştir. Dolayısıyla din derneklerinin ekonomik faaliyetlerinin olmadığı ve ekonomik gerekçelerle kurulmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Din derneklerinin toplumda "üyeler arası manevi destek sağlama" ve "geleneksel kültürün devamına katkı sunma", "ortak düşünceye sahip olan insanların bir araya gelmesini temin etme ve düşüncelerinin resmi olarak temsil edilmesi" gibi işlevleri olduğu tespit edilmiştir. Din derneklerinin kaza, ölüm, hastalık gibi acil durumlarda maddi-manevi destek sağladıkları, maddi durumu kötü olan üyelere maddi yardımda bulundukları, üyeler arasında güven ve dayanışma tesis ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Böylelikle din derneklerinin toplumda işlevsel bir rol üstlenerek toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşıladıkları görülmüştür. Bununla birlikte dernek üyelerinin acil yardım gerektiren durumlarda öncelikle "akrabalar"ından destek gördüklerini belirtmeleri toplumumuzda aile ve akrabalık bağlarının güçlü olduğunu ve geleneksel cemaat yapısının bir şekilde devam ettiğini ortaya koymuştur.

Din derneği üyelerinin siyaset dair algıları açısından çoğunluğunun siyasette bu türden derneklerin desteğinin önemli olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Ayrıca eğitim düzeyi yükseldikçe siyasette din derneklerinin desteğinin önemli olduğunu belirtenlerin oranının arttığı tespit edilmiştir. Yine konuyla alakalı olarak din derneği üyelerinin çoğunluğunun kendilerinden birinin seçimle bir yerlere gelmesini önemsediği görülmüştür. Ayrıca yine çoğunlukla genel seçimlerde değilse de yerel seçimlerde kimi derneklerin kendi içinde ortak karar aldıkları, böylelikle ortak bir tavır geliştirdikleri

sonucuna ulaşılmıştır. Ve yine dernek üyelerinin siyasi tercihlerinde adayların dindarlıklarının etkili olduğunu tespit edilmiştir.

Din derneklerinin *çoğunluk itibariyle* herhangi bir siyasi parti veya adaya yardım etmedikleri, herhangi bir siyasi partiyle ilgilerinin olmadıkları, kendi önerileriyle de seçimlere aday olmuş kimselerin olmadığı, kendi üyeleri arasında seçimle işbaşına gelmiş kimselerin bulunmadığı ve herhangi bir yasanın çıkması veya iptali için faaliyet yürütmedikleri, siyasi iktidarın karar alma süreçleri üzerinde etkili olmaya gayret etmedikleri, bu türden bir faaliyetlerinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak çoğunluk itibariyle siyasetçilere dönük bilgilendirme faaliyetleri yaptıkları görülmüştür. Ayrıca derneklerin genel seçimlere nispeten yerel seçimlerde siyasi adaylar tarafından daha çok ziyaret edildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç itibariyle *"Din dernekleri toplumda farklı fonksiyonlara sahip olarak değişik şekillerde tezahür edebilmektedirler:*

a. Ortak bir takım idealler, insani, ahlaki ve kültürel amaçlar için kurulmuş olabilirler.

b. Geleneksel yaşamın ve yüz yüze, samimi, sıcak ilişkilerin devamını sağlayabilirler.

c. Üyeler için korunaklı bir alan teşkil edebilirler.

d. Maddi gelir düzeyi düşük üyelere maddi katkı sağlayabilirler.

e. Siyasi tavır ve faaliyetleri olabilir." şeklindeki varsayımlarımız bulgularla desteklenmiştir.

Din derneklerinin devletin boş bıraktığı alanda faaliyet yürüttükleri, bu meyanda toplumsal bir ihtiyacı karşıladıkları tespit edilmiştir. Din derneklerinin benzer düşünce ve inançlara sahip insanların bir araya gelmelerini temin ettikleri, bu sayede ortak düşünce ve inançlarının yaşatılması ve paylaşılmasına katkı sundukları sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan din dernekleri, üyeleri tarafından, önemli bir oranda kendilerine dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak algılansa da çoğunluk itibariyle din dernekleri kendilerine dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak algılanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca geleneksel cemaat yapılarının bireyin tüm yaşamını kuşatmasına karşın din derneklerinin bireyin tüm hayatını kuşatmadığı, bireyin bunun

dışında da bir yaşam alanı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. *"Din derneklerinin devletin boş bıraktığı alanda faaliyet gösterdiklerini ve sivil alanı genişlettiklerini düşünüyoruz."* şeklindeki varsayımımıza ulaşılmıştır.

Sünnilere göre Alevilerin çoğu tarafından, kendi dernekleri, kendilerine dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Eğitim durumu yüksek olanların derneğin varlığını kendilerine dayatılan yaşam biçimine aynı zamanda bir itiraz olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir. Yine Alevilere göre Sünniler arasında daha çok, üyesi oldukları dernekleri kendi hayatlarında bir baskı unsuru olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. *"Eğitim düzeyine bağlı olarak dernek üyelerinin düşüncelerinin farklılıklar göstereceği kanaatindeyiz. Eğitim düzeyi yükseldikçe devlete ve devletin kurumlarına olan güvenin, siyasete duyulan ilgi ve atfedilen önemin arttığını düşünüyoruz."* ve ayrıca "*Mezhebi duruma göre üyelerin derneklere dair algılarının farklılık gösterdikleri kanaatindeyiz."* şeklindeki varsayımlarımız desteklenmiştir.

Sivil toplum kuruluşlarının önemli özelliklerinden biri de şiddet karşıtı olmalarıdır. Din derneği üyelerinin kendi inançlarını yaşamaları için hukuku ön plana çıkardıkları, sorunlarını hukuk çerçevesinde çözme düşünceleri oldukları tespit edilmiştir. Şiddet eğilimli olmadıkları, hukuk çerçevesinde örgütlendikleri, bir takım hakları dile getirdikleri görülmüştür. Dolayısıyla bu sonuç, din derneklerinin sivil toplum örgütleri olarak değerlendirilmesi bakımından önemli bir veri sunmaktadır.

Din derneklerinde önemli kararların daha çok yönetim kurulu üyelerince alındığını tespit edilmiştir. Tüm üyelerin görüşlerinin alınarak verilen kararların olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Böylelikle demokratik değerlerin din derneklerinin çoğunluğu tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu, demokratik pratiklerin toplum tabanına yayılması açısından önemli bir sonuçtur.

Din derneklerinde çeşitli nedenlere bağlı olarak ayrışmalar yaşandığı ve bu nedenler arasında "yöntem ve metod" farklılığının ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Diğer yandan dernek üyelerinin çoğunluğunun kendileri gibi düşünmeyen derneklerle ilgili düşüncelerinin olumlu olduğu, büyük oranda üyeler tarafından bu tür derneklerin

kapatılmasının doğru bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çoğunlukla dernek üyelerinin, kendileri gibi düşünmeyen din derneklerinin faaliyetlerine devam etmeleri yönünde bir düşünceye ve hoşgörüye sahip oldukları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ACI, Esra Yüksel, *Kalkınma Sürecinin Yeni Aktörleri Sivil Toplum Kuruluşları: Kalkınma Ajan(s)ları mı? Neo Liberal Ajanlar mı?*, Günizi Yayıncılık, İstanbul 2005

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995

AKDOĞAN, Ali, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dinî Hayat*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002

AKSOY, Necdet, *Sivil Toplum ve Baskı Grupları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

AKŞİT, Bahattin, Bahar Tabakoğlu, Ayşe Serdar, *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, Proje Kodu: SBB 3001, ODTÜ, Fen-Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü, Ankara 2002

ATEŞ, Toktamış, *Osmanlı Toplumunun Siyasi Yapısı*, II. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1991

AYDOĞAN, Ahmet (Hazırlayan), *Şehir ve Cemiyet(Weber-Tönnies-Simmel),* İz Yayıncılık, İstanbul 2005

BERGER, Peter L., *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, çev. Ali Çoşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005

BİLGİN, Nuri, *Siyaset ve İnsan*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997

BULAÇ, Ali, *Din, Kent ve Cemaat Fethullah Gülen Örneği*, Ufuk Kitap, İstanbul 2008

CEYHAN, Erdal, *Gaziantep Tarihi (Gaziantep'in Siyasi, Toplumsal, Eğitim Tarihi)*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep 1999

CİHAN, Ahmet - İlyas Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007

ÇAHA, Ömer, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Çağdaş Kültür Yayını, İstanbul 2000

ÇAHA, Ömer, *The Role of Women in the Formation Civil Society in Post-1980, Turkey*, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993

ÇAMUROĞLU, Reha, *Babailer*, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992

ÇAYIR, Kenan (Derleyen), *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999

ÇELİK, Celaleddin, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitapevi, Konya 2002

ÇİFTÇİ, Abdullah Edip, *İlkçağdan Günümüze Gaziantep Tarihi*, Damla Matbaası, Gaziantep 2009

DEMİR, Ömer(Editör), *İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi,* Liberte Yayınları, Ankara 1999

DUVERGER, Maurice, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oksay, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986

ERKAN, Rüstem, *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilimadamı Yayınları, Ankara 2002

ERTEN, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı'da Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990

Gaziantep 2002 İl Yıllığı, Başbakanlık Basımevi

GELLNER, Ernest, Conditions Of Liberty, Civil Society And Its Rivals, Centre For The Study of Nationalism, Central European Universty Prague, 1994

GEVGİLİLİ, Ali, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk,* Bağlam Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1990

GÖLE, Nilüfer (Editör), *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması),* Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2000

GÖLE, Nilüfer, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 1991

GÖNCÜ, Kürşat (Hazırlayan), *Gaziantep*, Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odası, Gaziyurt Matbaacılık, Gaziantep 1988

GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998

KAHRAMAN, Ramazan, *Sanayileşmenin Dine Etkisi (Mersin Örneği)*, Akın Ofset, Konya 2000

KEYMAN, E. Fuat, A. Y. Sarıbay (Der.), *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Vadi Yayınları, Ankara 1998

KIRAY, Mübeccel, *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İletişim Yayınları, İstanbul 1964

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf (Editör), *Gaziantep (Cumhuriyetin 75. Yıl Anısına)*, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep 1999

MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, 31. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

MERİÇ, Nevin, *Değişen Kentte Dinî Hayat*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005

MESTROVİÇ, Matko, *"The Sociality of İnformation and Civility of Society"* Der. Slavko Splichal, Andrew Calabrese, Colin Sparks, İnformation Society and Civil Society-Contemporary Perspectives on The Changing World Order-, Purdue University Press, West Lafayette 1994

MORTAN, Kenan - Osman S. Arolat, *Gaziantep Ekonomisine Bakış*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2009

MOUZELİS, N. P., *Örgüt ve Bürokrasi*, çev: H. Bahardır Akın, Çizgi Kitabevi, Konya 2003

MÜTEVELLİOĞLU, Nergis, Can Deniz Köksal, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Üyelerin Örgütsel Etkinliklere Katılma Düzeyini Farklılaştıran Etkenler*, Proje No: SBB-3007, Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F. Antalya 2002

ONBAŞI, Funda, *Sivil Toplum*, L&M(Leyla ile Mecnun) Yayıncılık, İstanbul 2005

ÖZBUDUN, Sibel, *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2004

POLOMA, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, II. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul tarihsiz

RYFMAN, Philippe, *Sivil Toplum Kuruluşları*, çev. İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul 2006

SEVİL, Muharrem, *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, Vadi Yayınları, Ankara 1999

SEZEN, Yümni, *Sosyoji Açısından Din: Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*, M.Ü.İ.F. yay., İstanbul 1993

SİLİER, Orhan (Editör), *"Sivil Toplum Kuruluşları (Üç Sempozyum)",* Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998

SOLMAZ, Mehmet, *Atatürk Gaziantep'te*, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep 2002

SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasının Anlamı*, 6. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1986

SUNAR, Lütfi(Haz.), *Sivil Toplum: Farklı Bakışlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005

SWİNGEWOOD, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998

ŞENTÜRK, Murat, Aynur Erdoğan(Haz.), *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

TATAR, Hüsniye Canbar, *Nuh'un Gemisindekiler (Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme)*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1999

TOSUN, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

TOSUN, Gülgün Erdoğan, *İzmir'de Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006

TURNER, Bryan S., *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara 1997

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2003

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1997

TÜRKÖNE, Mümtaz'er / Tuncay Önder(Derleyenler), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (Makaleler), İletişim Yayınları, İstanbul 2006

T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Gaziantep,* Gaziantep İl Özel İdaresi, Gaziantep 2009

UĞUR, Aydın, *Batıda ve Türkiye'de Sivil Toplum: Kavram ve Olgunun Gelişimi, 75 Yılda Tebaadan Yurttaşa*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998

WALLANCE, Ruth, A., Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları (Klasik Geleneğin Geliştirilmesi)*, Çev: Leyla Elburuz - M. Rami Ayas, Punto Yayıncılık, İzmir 2004

WHİTE, Gordon, *"Civil Society, Democratization and Development",* Democratization in the South, R. Luckham and G. White (Ed.), Manchester: Manchester University Press 1995

YAVUZ, Hilmi, *İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar*, Boyut Kitapları, İstanbul 1999

YAZICI, Erdinç, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Karabük'te İşçi Ailesi*, İmaj Yayınevi, 1992

YELKEN, Ramazan, *Cemaatin Dönüşümü (Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi),* Vadi Yayınları, Ankara 1999

YÜCEKÖK, Ahmet Naki, *Dinin Siyasallaşması, Din-Devlet İşlerinde Türkiye Deneyimi*, Afa Yayınları, Tüses Vakfı, İstanbul 1997

YÜCEKÖK, Ahmet Naki, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968),* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1971

MAKALELER

AKTAY, Yasin, *"Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum",* içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

AKTAY, Yasin, *"Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire…",* içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, hazırlayan: Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005

ALKAN, Mehmet Ö., *"Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945",* içinde: Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar, A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1998

ALTINÖZ, İsmail, "*Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (VXI. Yüzyıl)"*, içinde: Gaziantep (Cumhuriyetin 75. Yıl Anısına), editör: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep 1999

BARRY, Norman, "*Sivil Toplum, Din Ve İslam"*, çev. Mustafa Erdoğan, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara 1999

BİLİCİ, Mücahit, *"İslamın Bronzlaşan Yüzü",* içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2000

BULAÇ, Ali, *"Osmanlıda Yukarıdan Emredilen Modernleşme Projesi Sivil Hayatı Daraltan Ana Faktördür*.", içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

ÇAHA, Ömer, *"Devlet Karşısında Hükmü Şahsiyete Sahip Olmak Sivil Toplumun Gelişebileceğine İşaret Eder", içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları,* Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

ÇAHA, Ömer, "*İslam ve Sivil Toplum"*, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara 1999

ÇAHA, Ömer, *"1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları"*, Yeni Türkiye Dergisi, Sivil Toplum Özel Sayısı, sayı. 18, Ankara, Aralık, 1997

COHEN, Jean, *"Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler"*, çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Ed. Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999

ÇAYIR, Kenan, *"Gökkuşağı İstanbul Kadın Plartformu",* içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslamın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2000

ÇAYIR, Kenan, *"Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler",* içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Ed. Kenan Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999

DURAN, Burhanettin, "*Türkiye'de Sivil Toplum ve Siyaset", içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar*, Haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005

EFELER, Kadir, *"God-Father Devlet Anlayışı ve Küresel Sivil Toplum", içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar,* Haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005

ERÖZDEN, Ozan, *"Sivil Toplumun Karanlık Yüzü: Demokrasiye Geçiş Sürecinde Sivil Toplumun Farklı Görünümleri, Hırvatistan Örneği",* içinde: Sivil Toplum: Farklı Bakışlar, Haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005

GÖLE, Nilüfer, *"Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak",* içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2000

GÜMÜŞ, Korhan *"SKL'lar Sivil Toplum Yerine Geçemez, Sivil Toplumun Katılımı İçin Çalışırlar", içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

İNALCIK, Halil, *"Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar",* içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara 1998

JOHNSTON, Hank, Enrique Larana, Joseph R. Gusfield, *"Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler"*, çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999

KALAYCIOĞLU, Ersin, *"Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset",* içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay,Vadi Yayınları, Ankara 1998

KENTEL, Ferhat, *"Yeni Muhalif Dilin Kendini Aynı Anda Farklı Yerlerde İzah Edebilmesi Lazım",* içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*,* Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

KEYMAN, Fuat, *"Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum", içinde: Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, (Editör: Mehmet Zincirkıran)*, Nova Basın Yayın Dağıtım, Ankara 2006

KEYMAN, Fuat, Ali Yaşar Sarıbay, *"Küreselleşme, Siyaset ve Toplumsal Yaşam",* içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*,* der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara 1998

KUKATHAS, Chandran, "*İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum"*, çev. İbrahim Dalmış, içinde: İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi, editör: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara 1999

MARDİN, Şerif, *"Sivil Toplum",* içinde: Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler) Derleyenler: Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2006

MARDİN, Şerif, *"Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum",* içinde: Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler), Derleyenler: Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2006

MARTINDALE, Don, *"Şehir Kuramı"*, çev. Fırat Oruç, içinde: Ahmet Aydoğan (Hazırlayan), Şehir ve Cemiyet (Weber-Tönnies-Simmel), İz Yayıncılık, İstanbul 2005

MELUCCİ, Alberto, *"Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması",* çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999

NARLI, Nilüfer, *"Sivil Toplum Örgütlerine İlişkin Teorik Yaklaşımlar",* İlim ve Sanat, S:46-47, 1997

OFFE, Claus, *"Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması",* çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır (ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999

ÖZSABUNCU, İsmail H., *Son Dönem Gaziantep Ekonomisi*, içinde: Gaziantep (Cumhuriyetin 75. Yıl Anısına), editör: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep 1999

ÖZSAĞIR, Arif, "*Cumhuriyetin 75. Yılında Gaziantep Sanayii*, içinde: Gaziantep (Cumhuriyetin 75. Yıl Anısına)", editör: Yusuf Küçükdağ, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep 1999

SARIBAY, Ali Yaşar, *"İslami Politik Düşüncede Sivil Toplum: Bazı Kavramsal Sorunlar ve Bazı Çelişkiler"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

SARIBAY, Ali Yaşar, *"Küreselleşme, Postmodern, Uluslaşma ve İslam", içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara 1998

SARIBAY, Ali Yaşar, *"Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum",* içinde: Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, der. E. Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara 1998

SUMAN, Defne, *"Feminizm, İslam ve Kamusal Alan",* içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2000

TEKELİ, İlhan, *"Sivil Toplum Kuruluşları-Yasalar-Etik-Deprem"*, içinde: Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik Sempozyumu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000

TOSUN, Gülgün Erdoğan, *"Sivillik, Karşılıklılık ve Diğerkâmlık Eğilimlerinin Gözlenebildiği Sivil Toplum Demokratikleşme Sürecinin Tamamlayıcısı Olacaktır"*, içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

TOURAİNE, Alaine, *"Toplumdan Toplumsal Harekete"*, çev. Kenan Çayır, içinde: Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, Kenan Çayır(ed.), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999

TÖNNİES, Ferdinand, "*Gemeinschaft ve Gesellschaft"*, çev. Ahmet Aydoğan, içinde: Şehir ve Cemiyet (Weber-Tönnies-Simmel), (Hazırlayan: Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2005

TÜRKMEN, Buket, *"Laikliğin Dönüşümü",* içinde: Nilüfer Göle (Editör), İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (Bir Atölye Çalışması), Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2000

WEBER, Max, *"Batı Şehri",* çev. Fırat Oruç, içinde: Ahmet Aydoğan (Hazırlayan), Şehir ve Cemiyet, (Weber-Tönnies-Simmel), İz Yayıncılık, İstanbul 2005

WEBER, Max, *"Şehrin Doğası",* çev. Fırat Oruç, içinde: Ahmet Aydoğan (Hazırlayan), Şehir ve Cemiyet (Weber-Tönnies-Simmel), İz Yayıncılık, İstanbul 2005

YEL, Ali Murat, *"Sivil Toplum ve Demokrasi", içinde: Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları,* Haz. Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008

YÜCEKÖK, Ahmet N., *"19. Yüzyıldan Günümüz Türkiye'sine Sivil Toplum Kurulusları ve Siyaset Sosyolojisi İliskileri",* Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar, Ed. A. N. Yücekök/ İ. Turan/ M.Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1998

DİĞER KAYNAKLAR

ACAR, Faruk (Koordinatör), Ömer Çaha, Yasin Aktay, Ferhat Kentel, Ramazan Yelken (Araştırma Grubu), *Türk Toplumunda Cemaat Algısı Araştırması*, ANDY-AR Sosyal Araştırmalar Merkezi, Mart 2011

http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=148%3Ayllara-goere-faal-dernek-saylar-adet&catid=52%3Agrafikler&Itemid=67&lang=tr

http://www.gaziantep.com/tr/yerel-bilgiler/gaziantep-tarihi

http://www.gantep.edu.tr/static2/gansan.php

http://www.gaziantep.gov.tr/index.php?page_id=40

http://www.gaziantepkulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF445139E278E0BCE2D74D7F49A972A0AA

http://www.gaziantepkulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFB78A052406D03A32FA4A68E4166C0C04

http://www.gaziantep.net/index.php?mod=cat&id=218

http://www.gaziantep.net/detay.php?id=1244

http://www.gso.org.tr/Content/?gsoSyfID=168

http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=SosyalveKulturelYapi

http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=Tarihce

http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=GaziantepEkonomisi

http://www.gto.org.tr/icerik.asp?sayfa=GaziantepEkonomisiveihracati

http://tr.wikipedia.org/wiki/Gaziantep

EK 1: Anket Formu

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

"BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU OLARAK DİN DERNEKLERİ (GAZİANTEP ÖRNEĞİ)" **İSİMLİ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ANKET FORMU**

AÇIKLAMA: Sayın cevaplayıcı, bu anket, din sosyolojisi alanında yapılan bir doktora tez çalışmasına veri toplamak amacıyla uygulanmaktadır. Çalışmamızın amacı; din derneklerinin toplumdaki yerini ve işlevlerini emprik verilere dayandırıp tespit etmek ve elde edilen verileri din sosyolojisi açısından değerlendirmektir.

Öncelikle anket formunun herhangi bir yerine kesinlikle isim ya da kimliğinizi belirleyecek not yazmamanızı rica ederim. Soru kâğıdındaki tüm sorulara dikkatle, samimi ve eksiksiz cevap vermeniz araştırmanın sonuçlarının doğruluk ve geçerlilik derecesi açısından çok önemlidir. Cevaplarınız sadece bu bilimsel çalışma için göz önünde bulundurulacaktır.

Anket sorularını cevaplandırmanız, şüphesiz belirli bir zamanınızı alacaktır. Ancak elde edilen sonuçlardan toplum olarak ortaklaşa yararlanacağımızı düşünerek bu zamanı bize ayırmanızı ümit ediyoruz.

Göstereceğiniz ilgi ve yardımlarınız için şimdiden teşekkür ederim…

Erol ERKAN

Görüşme Tarihi : …/…/2010

1. Cinsiyetiniz?
a. Erkek b. Kadın

2. Yaşınız?
a. 18–25 arası b. 25–40 arası c. 40 ve üstü

3. Medeni durumunuz?
a. Evli b. Bekar

4. Öğrenim durumunuz?
a. İlkokul b. Ortaokul c. Lise d. Önlisans
e. Lisans f. Yüksek lisans g. Doktora h. Diğer…….

5. Nereli olduğunuzla ilgili size uygun durumu işaretleyiniz?
a. Gaziantep merkeze veya ilçelere bağlı bir köyden geldik.
b. Gaziantep ilçelerinden geldik.
c. Gaziantepliyim(merkez ilçe Şehitkâmil veya Şahinbey)
d. Gaziantep'e başka şehre bağlı bir köyden geldik
e. Gaziantep'e başka şehre bağlı bir ilçeden geldik.
f. Gaziantep'e başka bir şehir merkezinden geldik.
g. Başka(lütfen belirtiniz)……

6. Şehirde (herhangi bir şehir olabilir) kalış süresiyle ilgili olarak size uygun olanı işaretleyiniz?
a. Şehirde doğdum ve yaşadım, hiç köyde yaşamadım.
b. 0-5 yıl kadar şehirliyim.
c. 6-10 yıl kadar şehirliyim.
d. 11-15 yıl kadar şehirliyim.
e. 16-20 yıl kadar şehirliyim.
f. 21 yıl veya üzeri kadar şehirliyim.

7. Oturduğunuz semt:……..

8. Mesleğiniz nedir? Belirtiniz ……

9. Gelir durumunuz?
a. Düşük b. Yeterli c. İyi d. Çok iyi

10. Ailenizin aylık gelir durumu?
a. 600 lira veya daha az b.600-1000 lira arası c.1000-1500 lira arası
d.1500-2500 lira arası e. 2500 lira veya yukarısı

11. Mezhebiniz?
a. Sünni b. Alevi c. Diğer……..

12. Kaç yıldır derneğe üyesiniz?
a. 0–3 yıl b. 3–6 c. 6–10 d. 10 yıldan fazla

13. Derneğiniz kaç senedir faaliyette?
a. 0-5 b. 5-10 c. 10-15 d. 15 yıldan fazla

14. Üyelerinizle buluşma mekânınız neresidir?
a. Dernek merkezi b. Diğer ……..

15. Derneğe nasıl katıldınız?
a. Tamamen kendi isteğimle, rızamla.
b. Ailemin ısrarıyla.
c. Çevre baskısıyla.
d. Koşullar gereği
e. Diğer(lütfen belirtiniz.)……

16. Derneğinizin başlıca amaçları hakkında bilgi verir misiniz?……
…….....

17. Derneğinize üye olmanızda en önemli <u>iki neden</u> aşağıdakilerden hangisidir?
a. Dernek yöneticilerini kıramadım.
b. İdeallerim etkili oldu.
c. Toplumumuzdaki ekonomik adaletsizliğine bir tepki olarak üye oldum.
d. Siyasi duruşu nedeniyle üye oldum.
e. Diğer……

18. Üyeleriniz hangi sebeplerden dolayı derneğinize üye olmaktadır?(önem sırasına göre numaralayınız?)
( ) İş bulmak ( )Düşüncelerini resmi olarak temsil etmek
( ) Geleneklerini yaşatmak ( ) Kendilerini daha güvende hissetmek
( ) Yardımlaşma / dayanışma ( ) Diğer…….

19. Derneğinizin hedef kitlesi kimlerdir? Lütfen belirtiniz:……
……

20. Derneğin sizin açınızdan önemi aşağıdakilerden hangisidir?
a. Maddi destek sağılıyor.
b. Benim gibi düşünenlerle bir araya gelme fırsatı veriyor.
c. Bürokrasi ile işlerimiz olduğunda yardımı oluyor.
d. Daha geniş bir çevre edinmemi sağlıyor.
e. Siyasi bir güç ifade ediyor.
f. Diğer……

21. Kız çocuklarınız için istediğiniz eğitim düzeyi nedir?

a. Okuma-yazma öğrenmesi yeterli.
b. İlköğretimi okumaları yeterli
c. Ortaöğretim veya bir meslek lisesini en azından bitirmeli
d. Üniversiteyi bitirmeli
e. Diğer……..

22. Derneği hayatınızda bir baskı unsuru olarak görüyor musunuz?

a. Evet b. Hayır

23. Kendi inanç ve düşüncelerinizi daha özgür bir şekilde yaşayabilmeniz için sizce yapılması gereken en önemli şey nedir?.....
……...

24. Sizce toplumumuzda bir ahlaki bozulma var mı?

a. Evet b. Hayır

25. Size göre toplumumuzda bir ahlaki bozulma varsa bunun en önemli nedeni nedir? Lütfen belirtiniz:.....
….....……..
.

26. Toplumda ahlaki bir bozulma söz konusuysa bu durumu düzeltmek için sizce ne yapılmalıdır? Lütfen belirtiniz:…….
.....
.

27. Kendinizi (derneğinizi) nasıl tanımlarsınız?.....
.....
.

28. Derneğinizi diğer dini dernek veya gruplardan ayıran farklar nelerdir?.....……
……..

29. Derneğiniz toplum tarafından nasıl tanımlanmakta veya tanınmaktadır?.....
.....

30. Din derneklerinin amaçlarını dikkate alacak olursanız size göre önem sırası nasıl olmalı? (Önem sırasına göre numaralandırınız.)

a. ( ) Kültürümüzün devamını sağlar.
b. ( ) Birbirimize maddi konuda yardımımız olur.
c. ( ) Bürokrasi ile işlerimiz olduğunda yardımı olur.
d. ( ) Boş vakitlerimi geçirecek bir imkân olur.
e. ( ) Üyeler arası manevi destek sağlar.
f. ( ) Siyaset üzerinde etkili bir güç sağlar.
g. ( ) Diğer……..

31. Derneğinizin faaliyeti sadece Gaziantep ile mi sınırlı?

a. Evet b. Hayır; ulusal boyutta faaliyet gösteriyor.
c. Bölgesel d. Diğer…….

32. Derneğinizin faaliyeti toplumun bütün kesimlerine açık mı?

a. Evet b. Hayır

33. Derneğinizin süreli-süresiz yayını var mı, varsa hangileri?(Birden fazla işaretleyebilirsiniz)

a. TV istasyonu b. Radyo istasyonu c. Gazete d. Dergi
e. Kitap f. Bülten g. Internet sayfası

34. Dernek içi iletişimi arttırmak için ne gibi faaliyetler yürütüyorsunuz?(Birden fazla işaretleyebilirsiniz. Daha fazla yaptığınız etkinliğe göre numaralandırınız.)

a. ( ) Düzenli üye toplantıları
b. ( ) Ortak geziler
c. ( ) Piknikler
d. ( ) Kermesler
e. ( ) Diğer……

35. Dernekteki arkadaşlarınızla görüşme sıklığınız nedir?

a. Haftada birkaç kez b. Haftada bir kez
c. Ayda bir kez d. Senede birkaç kez
e. Denk gelirse f. Hiç görüşmem
g. Diğer……..

36. Derneğinizin sosyal faaliyetleri nelerdir? (Birden fazla işaretleyebilirsiniz. Önem sırasına göre numaralandırınız.)

a. ( ) Muhtaç üyelere yardım
b. ( ) Öğrencilere burs verme
c. ( ) Eğitim faaliyeti
d. ( ) Üyelere piknik-yemek
e. ( ) Diğer…….

37. Derneğinizin kültürel faaliyetleri nelerdir? (Birden fazla işaretleyebilirsiniz.)

a. Kitap, dergi, bülten gibi süreli-süresiz yayın
b. Internet sayfası
c. Konferans-seminer-panel-sempozyum
d. Radyo-tv programları
e. Diğer…….

38. Derneğinizin 2009-2010 yılında gerçekleştirdiği en önemli üç faaliyet nedir?
1……..
2……..
3……..

39. Derneğin hangi faaliyetlerine katılıyorsunuz?
a. Tüm faaliyetlerine
b. Haftalık toplantı ve sohbetlerine
c. Fazla değil sadece özel durumlar olduğunda
d. Sadece üyeyim, hiçbir faaliyetine katılmıyorum
e. Diğer ……

40. Borç paraya ihtiyacınız olsa öncelikle kimden borç istersiniz?
a. iş arkadaşlarımdan b. Komşularımdan
c. Akrabalarımdan d. Derneğimize bağlı arkadaşlarımdan
e. Banka vb. kurumlardan f. Diğer……

41. Sizden borç isteyen olduğu takdirde imkânınız varsa öncelikle aşağıdakilerden hangisine borç verirsiniz?
a. İş arkadaşlarıma b. Komşularıma c. Hemşehrilerime
d. Akrabalarıma e. Dernekten arkadaşlara f. Hiçbirine

42. Bir devlet dairesinde işiniz olsa, nasıl halletmeye çalışırsınız?
a. Dernek üyeleri vasıtası ile
b. Partililer vasıtasıyla
c. Kendim hallederim
d. Eş, dost, tanıdık vasıtasıyla
e. Diğer……

43. Çocuğunuz var ve çalışıyorsa çocuğunuz şuan ki işine nasıl girdi?
a. Sınavla b. Akrabalarımın yardımıyla
c. Arkadaşlarımın yardımıyla d. Dernekten tanıdıklarımın yardımıyla
e. Hiç kimsenin yardımı olmadan f. Diğer……

44. Çocuklarınızın kiminle evlenmesini tercih edersiniz?
a. Akraba ile
b. Hemşehri ile
c. Kendi seçeceği biri ile
d. Derneğimize bağlı ve düşüncelerimizle uyuşan biri ile
e. Dindar olması yeterli
f. Diğer…….……

45. İşveren olup iş yerinize eleman alma durumunda olsanız, aşağıdakilerden hangisine öncelik tanırsınız?
a. Hemşehrilerime b. Komşularıma
c. Arkadaşlarıma d. Akrabalarıma
e. Bağlı bulunduğum dernekten kimselere
f. Diğer…….

46. Şu andaki isinize nasıl girdiniz ya da işinizi nasıl kurdunuz?

a. Komşularımın yardımıyla b. Arkadaşlarımın yardımıyla
c. Akrabalarımın yardımıyla d. Hemşehrilerimin yardımıyla
e. Hiç kimsenin yardımı olmadan f. Sınavla
g. Dernek vasıtasıyla h. Diğer……..

47. Kaza, ölüm, hastalık gibi acil yardım gerektiren durumlarda öncelikle yanınızda kimi bulursunuz?

a. Yakın arkadaşlarımdan b. Komşularımdan
c. Hemşehrilerimden d. Akrabalarımdan
e. Derneğimize bağlı kimselerden f. Diğer……..

48. Kaza, ölüm, hastalık gibi acil yardım gerektiren durumlarda derneğin yaptığı yardımlar nelerdir ?…….
……

49. "*Derneğimiz, devletin boş bıraktığı bir alanda faaliyet yürüterek toplumsal bir işlev görmektedir*." Bu ifadeye kalıyor musunuz?

a. Evet b. Hayır

50. "*Derneğimiz, kendi düşünce ve inançlarımızı yaşama ve paylaşma ortamı sağlıyor.*" Bu ifadeye katılıyor musunuz?

a. Evet b. Hayır

51. Derneğinizi veya dernek faaliyetlerinizi size dayatılan yaşam biçimine bir itiraz olarak da görüyor musunuz?

a. Evet b. Hayır

52. Derneğinizin genel kanaat ve düşüncelerini paylaşmayanlar da derneğinize üye olabilirler mi?

a. Evet b. Hayır c. Kararsızım

53. Derneğe üyelik için özel şartlar söz konusu mu?

a. Evet b. Hayır

54. Aşağıdaki maddeler arasında dernek gelirinizi önceliğine göre numaralandırınız?

a. ( ) Üye aidatları
b. ( ) Yardım ve bağışlar
c. ( ) Kermes türü faaliyetler
d. ( ) Diğer…….

55. Dernek gelirleriniz yeterli mi?

a. Evet b. Hayır

56. Gaziantep'te diğer dernekleriyle ne sıklıkla görüşüyorsunuz?

a. Sık sık b. Ara sıra c. Çok nadir d. Hiç

57. Daha organizeli, daha büyük bir örgütle birleşme fikri hakkında ne düşünüyorsunuz?

a. Birleşilmeli b. Kesinlikle hayır
c. Olabilir d. Olabilir ama gerek yok.

58. İş birliği yaptığınız Sivil Toplum Kuruluşu (siyasi parti, dernek, vakıf, sendika… vs.) var mı? Varsa hangileri?

a. Evet (sakıncası yoksa lütfen belirtiniz)……
b. Hayır

59. Sizden farklı düşünen din derneklerine karşı tutumunuz nedir?

a. Olumlu karşılarız.
b. İlgilenmeyiz
c. Eleştiririz ama faaliyetlerine devam etmeli.
d. Kendilerini düzeltmeliler aksi halde faaliyetlerine son verilmeli.

60. Dernek faaliyetleri sırasında ne tür sorunlarla karşılaşıyorsunuz?

a. Mali yetersizlik b. Bürokratik engeller c. Üyelerin ilgisizliği
d. Yerel idarecilerin desteklememesi e. Diğer……

61. Dernek üyeliği size bugüne kadar maddi herhangi bir katkı sağladı mı?

a. Oldukça
b. Kısmen
c. İhtiyacım oranında
d. Hiç katkısı olmadı.
e. Diğer……

62. Üyesi olduğunuz kuruluş size ne gibi yararlar sağladı? (Birden fazla işaretleyebilirsiniz. Önceliğe göre numaraladınız)

a. ( ) Bir yararı yok.
b. ( ) Boş vakitlerimi geçirecek bir imkân oldu.
c. ( ) Yeni dostlar kazandım.
d. ( ) Benim görüşlerimi temsil etti.
e. ( ) Dernek sayesinde işlerimi takip ettim.
f. ( ) Diğer…….

63. Derneğinizde önemli kararlar nasıl alınır?

a. Dernek başkanı karar verir
b. Yönetim kurulu üyeleriyle birlikte kararlar alınır.
c. Tüm üyelerin görüşleri alınarak kararlar verilir.
d. Diğer……

64. Dernekten ayrılanlar için herhangi bir yaptırım söz konusu mu?

a. Evet b. Hayır

65. Derneğe göre, herhangi bir üyenin olumsuz bir davranışı veya düşüncesi olduğunda, o kişinin dernekten uzaklaştırılması söz konusu mu?

a.Evet b. Hayır

66. Siyasette bu tür derneklerin desteğinin önemli olduğunu düşünüyor musunuz?

a. Evet.(Neden?)……..…
b. Hayır.(Neden?).....

67. Yerel yönetim(Belediye) seçimlerinde dernek olarak ortak karar alıyor musunuz?

a. Evet b. Hayır

68. Genel (Milletvekili) seçimlerinde dernek olarak ortak karar alıyor musunuz?

a. Evet b. Hayır

69. Siyasi seçimlerde oyunuzu kullanırken partinin veya adayların sizin inancınızı paylaşması kararınızı etkiler mi?

a. Evet b. Hayır

70. Geçmiş yıllarda herhangi bir siyasal partiye ya da adaya yardım ettiniz mi?

a. Evet b. Hayır

71. İstediğiniz kanunun geçmesi veya istemediğiniz bir kanunun iptali için herhangi bir faaliyetiniz veya etkiniz oldu mu?

a. Evet b. Hayır

72. Toplumsal bir sorunla ilgili olarak siyasetçileri aydınlatmak amacıyla bilgi verme faaliyeti yaptınız mı?

a. Evet b. Hayır

73. Seçim dönemlerinde adaylar derneğinizi ziyaret ediyor mu?

1.Genel seçimlerde: a. Evet, sık sık **b.** Evet, ama nadiren **c.** Hayır

2.Yerel seçimlerde: a. Evet, sık sık **b.** Evet, ama nadiren **c.** Hayır

74. Üyeleriniz arasında olmasa da derneğinizin önerisiyle bağımsız veya parti adayı olarak seçimlerde aday olan kimseler var mı?

a. Evet b. Hayır

75. Üyeleriniz arasında seçilen milletvekili, belediye başkanı, belediye meclis üyesi, il genel meclisi üyesi, muhtar gibi seçilmiş kişiler var mı?

a. Evet b. Hayır

76. Üyelerinizden birinin seçimle gelinen bir göreve (belediye başkanı, belediye meclisi üyesi, il genel meclisi üyesi, oda ve sendika yönetimi…)aday olması veya göreve gelmesi sizce ne kadar önemli?

a. Çok önemli b. Önemli c. İyi olur
d. Önemli değil e. Hiç önemli değil

77. Derneğinizin herhangi bir siyasi parti ile ilgisi var mı?

a. Evet b. Hayır

78. Derneğiniz siyasi iktidarın karar alma sürecini etkilemek gibi bir hedefi var mı?
a. Evet b. Hayır

79. Dernek başkanınız(lideriniz) nasıl belirleniyor?
a. Üyelerin seçimiyle
b. Dernekteki belirli kişilerin ortak kararıyla
c. Önceki başkan tarafından belirlenir.
d. Karizma ve yetenekleriyle kendiliğinden ortaya çıkar
e. Diğer…….

80. Derneğiniz başka bir dernek veya dini gruptan ayrılarak mı kuruldu?
a. Evet b. Hayır

81. Derneğinizden ayrılarak kurulan başka dernek var mı?
a. Evet b. Hayır

82. Derneğinizde herhangi bir ayrışma yaşandıysa bunun temel nedeni nedir?
a. Yöntem ve metod farklılığı
b. Düşünce farklılığı
c. Lider konumundaki kişilerin anlaşmazlığı
d. Maddi konularda yaşanılan anlaşmazlık
e. Diğer…….

83. Sizin gibi dernek aracılığıyla dini hizmette bulunan ama asla birleşmeyeceğiniz dernek var mı?
a. Evet b. Hayır

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Gaziantep'te dünyaya geldi. İlk, orta ve lise öğrenimini Gaziantep'te tamamlayan yazar, babası serbest meslek, annesi ev hanımı olan 3 çocuklu bir ailenin ortanca çocuğudur. Lise eğitiminden sonra 1995 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı ve 2000 yılında mezun oldu. Aynı sene öğretmenliğe başladı. 2001 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2004 yılında hazırlamış olduğu "Harran Üniversitesi Öğrencilerinin Dini İnanç ve Yaşayışları" adlı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2006 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora eğitimine başladı. 2012 yılında "Dernekleşme ve Din" adlı doktora tezi hazırlamıştır. Öğretmenlik mesleğine sürdüren yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

İletişim Adresi
Binevler Mah 53 Nolu Sok. No: 16
Kat: 4 Daire No: 8
Şahinbey/GAZİANTEP
Tel: (535) 5444985
e-mail: erkanerol27@hotmail.com

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Gaziantep'te dünyaya geldi. İlk, orta ve lise öğrenimini Gaziantep'te tamamlayan yazar, babası serbest meslek, annesi ev hanımı olan 3 çocuklu bir ailenin ortanca çocuğudur. Lise eğitiminden sonra 1995 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı ve 2000 yılında mezun oldu. Aynı sene öğretmenliğe başladı. 2001 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2004 yılında hazırlamış olduğu "Harran Üniversitesi Öğrencilerinin Dini İnanç ve Yaşayışları" adlı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2006 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora eğitimine başladı. 2012 yılında "Dernekleşme ve Din" adlı doktora tezi hazırlamıştır. Öğretmenlik mesleğine sürdüren yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

İletişim Adresi
Binevler Mah 53 Nolu Sok. No: 16
Kat: 4 Daire No: 8
Şahinbey/GAZİANTEP
Tel: (535) 5444985
e-mail: erkanerol27@hotmail.com